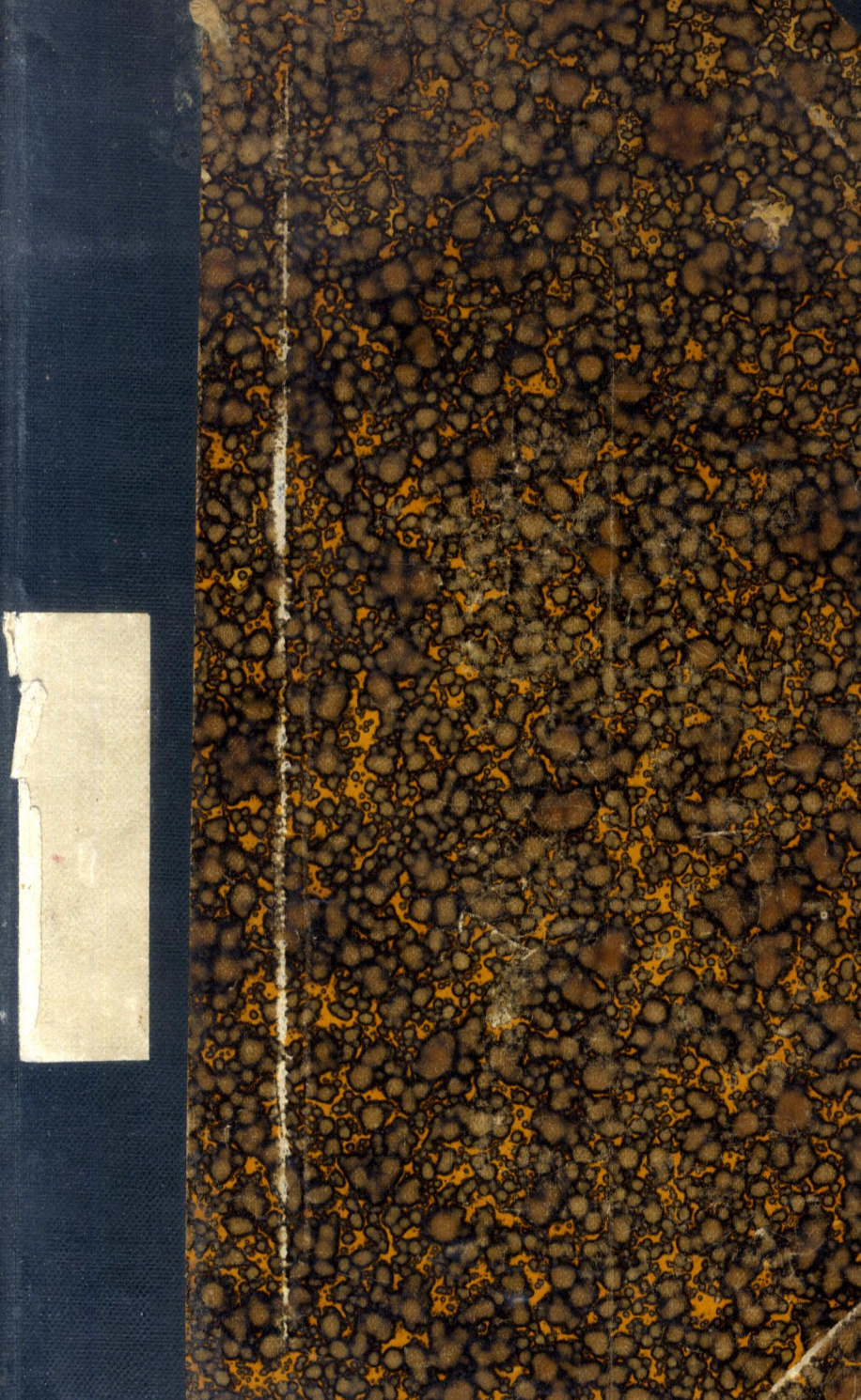

6116

VI

УКРАЇНСЬКО - РУСЬКА БІБЛІОТЕКА

ВИДАЄ ФІЛЬОЛОГІЧНА СЕКЦІЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

ТОМ VI.

ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

КОБЗАРЬ.

ТОМ I.

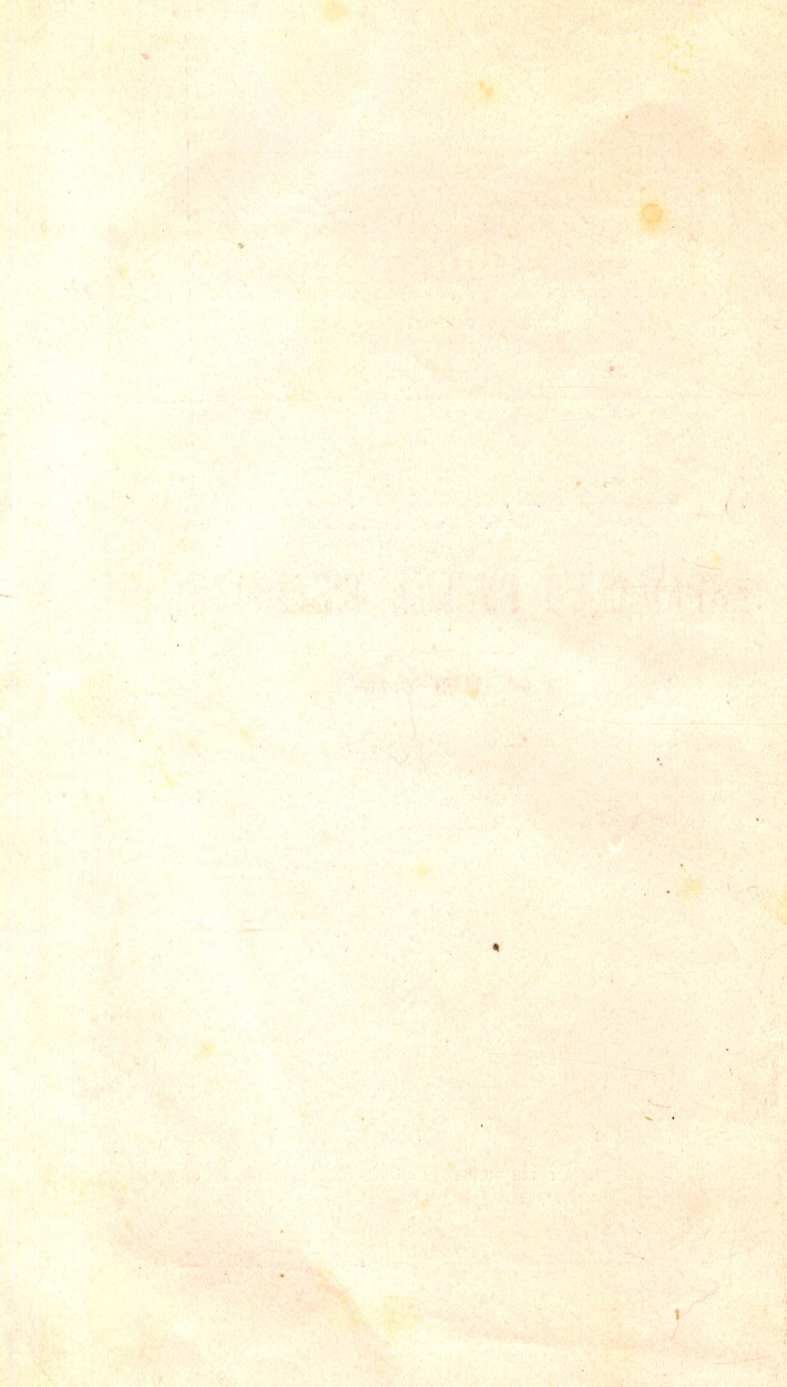
(1838—1847)

У ЛЬВОВІ, 1908

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка

З друкарні Наукового Тов. імені Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

21. III.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛІОТЕКА

ТОМ ШЕСТИЙ.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛІОТЕКА
ВИДАЄ ФІЛЬОЛЬОГІЧНА СЕКЦІЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
ТОМ VI.

ТВОРИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

КОБЗАРЬ.

ТОМ I.

(1838—1847)

06

ТВОРИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

КОБЗАРЬ.

ТОМ I.
(1838—1847)

ВИДАНИЙ ПІД РЕДАКЦІЮ
ІВАНА ФРАНКА.

ЛЬВІВ, 1908.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

87.1.1. (180)

101.

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН. УРСР
№ И- 34432

ЛВІВ. БІБЛІОТЕКА
АН. УРСР

~~902 ф~~

ф / III / 379 / 800

ПЕРЕДМОВА.

Перше повне, хронологічно упорядковане і критичним апаратом, зводом варіантів та їх використанєм для редакції тексту наділене виданє, з помічю всіх доси опублікованих видань, автоґрафів самого автора і копій із затрачених автоґрафів виходить рівночасно в Петербурзі під редакцією д. Василя Доманицького і у Львові під моєю. Потреба такого видання відчувала ся давно, особливо в Галичині, де після проби з виданєм 1867 р. не було повного Шевченка, де двотомове виданє Огоновського з р. 1892—3 давно розійшло ся, а остатнє, популярне виданє Романчука з р. 1902 також розпродане. Зрештою оба ті видання порядкують Шевченкові твори нераціонально, оба не дають повного навіть як на той час зводу варіантів і оба вставляють у свій текст із доступних їм варіантів звичайно найменше відповідні.

Тільки в р. 1906 випустило петербурське товариство імени Шевченка нове виданє Кобзаря, принявши в його основу текст Романчука, але

збогативши його новими творами віднайденими в архіві петербурського Департаменту поліції і запровадивши хронологічний порядок творів. Отсе виданє послужило основою наших критичних видань.

Головною підмогою для тих видань була опублікована в Київській Старині кн. вересень до грудня 1906 р. студія В. Доманицького пз. Критичний дослід над текстом „Кобзаря“ Шевченка. Се простора (365 стор. в окремії відбитці) і дуже детальна праця, подіктована великим шіетізмом для памяти нашого безсмертного Кобзаря, праця, що дійсно дала нам стілько нового, інтересного матеріалу й уваг, що ми нарешті побачили Шевченкові твори в їх правдивім блиску, вникнули в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфованием, вигладжуванем та доповнюванем своїх творів. Доманицький використав усі автографи Шевченкові та копії з них, які знайшли ся в чернігівському музеї Тарновського, київськім „Музеї Древностей и Искусствъ“, Румянцевськім музеї в Москві, а також у приватних посідачів, головню у проф. Науменка. В Петербурзі йому надто удало ся знайти рукописний збірник Шевченкових творів писаний рукою Лазаревського та з власноручними поправками Шевченка. Автографи і рукописні копії допомогли д. Доманицькому також усталити раз на завсїгди хронологію Шевченкових творів майже для кожного окремого віршика.

Моя праця над виданем Шевченка, яку вложила на мене ухвала філологічної секції з д. 21

грудня 1905, затверджена ухвалою Виділу Наук. Товариства ім. Шевченка з 26 червня 1907, розпочала ся від того, що я провів перший том видання Ом. Огоновського з перводруками, і вже тут переконав ся, який занедбаний текст дають наші галицькі видання та як багато праці потрібно для її успішного довершення. Та тут почала ся діяльність д. Доманицького, що доконала поважну часть праці, яка повинна була бути виконана швидко по смерті Шевченка і для якої кілька поколінь української інтелігенції не зробило майже нічого.

З припливом матеріалів д. В. Доманицького моя праця значно влекпила ся і мала метою як найповнійше використати новий матеріал зібраний ним. Протягом редакторської праці ми часто обмінювали ся листами, обговорюючи деталі тексту і різних видань. Літом сего року він прислав міні екземпляр петербурського „Кобзаря“ з виписками варіантів із висше згаданої копії, що знайшла ся між паперами пок. Мордовця; на жаль, перші аркуші того „Кобзаря“ дійшли до мене троха пізно, коли перших 10 аркушів мого видання вже було друквано і я не міг покористувати ся ним при редагуваню свого тексту. Оттим то як матеріал для нового, повнійшого видання я й подаю тут у потці зазначені там варіанти.¹⁾

¹⁾ Варіанти до:

Причинної

Рядок:	3	зам. гне високі має бути: нагина
„	4	перероблено: Рве синю хвилю білобоку.
„	5	„ А ясний місяць із за.
„	6	поправлено: На землю де-де хмари.

Від усіх дотеперішніх видань моє відріжня-
ється нумерованем рядків, управильненем інтер-

- Радок 12 зам. раз-у-раз попр. по лісу.
„ 23—24 перероблено: Сама собі. й сама не зна,
Що такеє робить.
„ 26—27 „ Щоб то не журилось
Молодее, хорошеє,
А щоб так ходило,
А ходячи о півночи
„ 29 „ Свого любого до дому.
„ 30 зам. торік попр. вторік
„ 31 „ Обіщав ся попр. Обіцяв ся.
„ 35 поправлено: Не умили лице біле.
„ 41 зам. що ніч попр. його.
„ 42 „ Його „ Плаче.
„ 43 „ Тай „ І.
„ 44 „ довгу „ чорну.
„ 47—48 перечеркнено.
„ 51 зам. вона м. б. ширю.
„ 70 „ знайшла м. б. найшла.
„ 82 „ біля м. б. коло.
„ 89—90 викинено скобки а зам. З осоки покл. Зелені.
„ 92 зам. вечерять пост. вечеряти.
„ 94 „ Та пісеньку м. б. Веселої.
„ 133 „ дуба попр. верби.
„ 161 „ із попр. з-за.
„ 1.5 „ Як попр. Мов.
„ 185—186 зам. розлучили мене із попр. тебе вбили, Бо-
же мій, з.
„ 196 зам. та дівчина попр. з дівчиною.
„ 198 перероблено: Підкравлись нишком, щоб злякаться.
„ 203 зам. Зібрали ся товариші попр. Зобрали ся ко-
заченьки.
„ 204 „ ями попр. яму.
„ 206 „ дзвони попр. в дзвони.

Вітре буйний

- „ 9 зам. Коли м. б. Може.

пункції та акцентованем більше-складових слів. Особливо ся остатня новість на мою думку важна, принаймні в Галичині, де доси навіть у шкільних виданнях Шевченка акцентують хибно. Звичай акцентованя прийнятий був ще в 50-их роках П. Кулішем у його друкарні, і добрий звичай ніколи не вадить відновити.

Детальнійша передмова враз з покажчиком буде дана при другім томі. В отсе виданє ввійшли також дві поеми написані Шевченком російською мовою, мішаною густо українізмами. Сі поеми

По рядку 13, де в нашому вид. ряд точок, доповнено прогалину:

Русалкою стану,
Пошукаю в чорних [філях?],
На дно моря кану.

Рядок 4 зам. А в вечері попр. У вечері.

На вічну пам'ять Котляревському

Рядок 22 зам. Мусить уставати попр. Встає працювати.
„ 33 „ подивить ся попр. надивитись
„ 52—53 „ луна попр. руна
„ 57 „ Вигляне сонце попр. І сонце гляне.
„ 59 „ дарма що попр. лютий.
„ 102 „ Може моя доля на попр. Злая доля може но.
„ 103 „ Бо сироту всюди попр. Сироту увсюди
„ 106 „ І попр. Та.

Тече вода в синє море

„ 8 зам. думка м. б. дума.
„ 22 „ До дому м. б. На той бік.

Катерина

„ 364 зам. У яру гребля м. б. В яру гребелька

Тополя

„ 67 зам. Воно чуло м. б. чуло серце.

в Росії не користувалися популярністю, тай сам Шевченко ставив їх не високо. „Коли засвербить рука, — писав він у однім листі про свою „Тризну,“ — то чом і не писати таку річ, але друкувати її — ніколи.“ А йому довелося власне надрукувати свою „Тризну,“ присвячену „сестрі“ княжній Варварі Репніній. Повне і критичне виданє Шевченкової поетичної творчости не могло знехтувати сих творів тим більше, що вони, як і все написане ним, мають не малу автобіографічну вартість, а в звязку його творчости від них іде багато ниток і до Відьми і до Сови і до Марини, так само, як ідеї та погляди на житє, виложені в „Тризні“ нераз дуже влучними і плястичними віршами, характеризують добре будущего автора „Кавказа,“ „Посланія,“ „Сну“ та інших подібних поем.

Натомісь я виключив із Шевченкового „Кобзаря“ його українську драму „Назар Стодоля,“ якій місце обік уривка „Никита Гайдай“ знайдесть ся в однім із дальших томів повного випаня.

Сердечною подякою всім тим, що допомогли міні випустити в світ отсе виданє, а особливо Впов. д. Василю Доманицькому, без якого помочи я не був би міг доконати успішно того, що доконано в отьому виданю, кінчу сю свою передмову.

Львів дня 26 падолиста 1907 р.

Іван Франко.

І. ПРИЧИННА

- Ревé та стóгне Дніпр ширóкий,
Сердiтий вiтер завивá,
До-дóлу вéрби гне висóкi,
Горáми хвилю підiйма.
- 5 І блiдий мiсяць на ту пóру
Із хмáри дé-де виглядáв.
Ненáче чóвен в сiнiм мóрю¹⁾
То виринáв, то потопáв.
Ще трéтi пiвнi не спiвáли,
10 Нiхтó нiгдé не гомонiв,
Сичi в гаю переклика́лись,
Та ясен рáз-у-рáз скрипiв.
- В такú дóбу під горóю,
Бiля тóго гаю,
15 Що чорнiе над водóю,
Щось бiле блукáє.
Мóже вийшла Русáлонька
Мáтерi шукáти,
А мóже жде козáченька,
20 Щоб залоскотáти.
Не Русáлонька блукáє,
То дiвчiна хóдить,
Й самá не зна (бо причинна),
Що такéе рóбить.
- 25 Так ворóжка поробiла,
Щоб мéньше сучáла.
Щоб, бач, хóдя о-пiвнóчi,
Спáла й виглядáла

¹⁾ Вид. 1860: морі.

Козаченька молодого,
30 Що торік покинув;
Обіщав ся вернути ся,
Та мабуть і згинув!
Не китаїкою покрілись
Козацькїї очі,
35 Не вімили біле лічко
Слізонькї дівочі:
Орел війняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовкі зїли, —
40 Така його доля!

Дарма, що ніч дівчинонька
Його виглядає...
Не вернеть ся чорнобрівий
Та й не привітає,
45 Не розплетє довгу косу,
Хустку не зав'яже;
Не на ліжку, — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О Бóже мій милий!
50 За що-ж ти караєш її молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькїї очі? ... Прості сироту!
Когó-ж їй любити? ні батька, ні неньки:
Одна, як та пташка в далєкім краї.
55 Пошли-ж ти їй долю, — вона молоденька,
Бо люди чужії її засміють.
Чи вінна-ж голубка, що голуба любить?
Чи вінен той голуб, що сокіл убів?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
60 Літає, шукає, дума: заблудів.
Щаслива голубка, високо літає,
Полине до Бóга милого питає,
Когó-ж сиротина, когó запитає?
І хто їй розкаже, і хто тєє зна,¹⁾

¹⁾ Вид. 1860: Знає.

- 65 Де мiлий ночує, чи в тёмному гаю,
Чи в бiстрiм Дунаю коня напува?
Чи може з другою, другу кохає,
Її чорнобріву уже забува?
Як-би то далі ся орлині крiла,
70 За сiнiм би морем мiлого знайшла;
Живого-б любила, другу-б задушила,
А до неживого у яму-б лягла!
Не так серце любити, щоб з ким подiлити ся,
Не так вонo хоче, як Бог нам дає:
75 Вонo жити не хоче, не хоче журити ся.
„Журись!“ каже думка, жалю задає.
О, Бoже мiй мiлий! така Твоя воля,
Такє її щастє, така її доля!

- Вона все хoдить, з уст її пари, —
80 Широкий Днiпр не гомонить;
Розбiвши вiтер чорнi хмари,
Лiг бiля моря одпочить,
А з нєба мiсяць так i сяє;
I над водою, i над гаєм,
85 Кругом, як в усiй все мовчить...
Аж гульк — з Днiпра повиринали
Малiї дiти смiючиcь.
„Ходiмо грить ся!“ закричали.
„Зiйшло вже сонце!“ (Голi скрiзь,
90 З осокi кося, бо дiвчата.)
„Чи всi ви тутa?“ кличе мати. —
„Ходiм шукати вечерять!
Пограємось, погуляймо,
Та пiсеньку заспiваймо!“
95 „Ух! ух!
Солoмянний дух, дух!
Менє мати породила,
Нехрещєну положила.
Мiсяченьку!
100 Наш голубоньку,
Ходи до нас вечеряти!
У нас козак в очеретi,

- В очереті, в осоці,
Срібний перстень, на руці;
105 Молоденький, чорнобрівий,
Знайшли вчора у діброві.
Світі довше в чистім полі,
Щоб нагулятись доволі!
Поки відьми ще літають,
110 Поки півні не співають,
Посвіті нам! . . . Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить!
Ух! ух!
Солом'яний дух, дух!
115 Мені мати породила,
Нехрещену положила.“

- Зареготались нехрещені . . .
Гай обізв'яв ся; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені
120 Летять до дуба . . . ні-чичірк! . . .
Схаменулись нехрещені,
Дивлять ся, — мелькає,
Щось лізе вв'єрх по стовбуру
До самого краю.
125 Отó-ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отакó-то їй причину
Ворóжка зробила!
На самий верх на гілячці
130 Стала . . . в серце ко́ле!
Подивілась на всі бо́ки,
Та й лізе до-дóлу.
Кругом дуба Русáлоньки
Мóвчки дожидали;
135 Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Дóвго-дóвго дивувались
На її урóду . . .
Третьі півні кукуріку! —
140 Шелеснули в воду.

- Защебетав жа́йворонок
У-го́ру летю́чи;
Закува́ла зазу́ленька¹⁾
На дубу́ сидю́чи;)
145 Защебетав соловéйко,
Пішла́ луна́ га́єм;
Черво́нє за го́рою, —
Плугáтир співа́є.
Чорнє́ гай над водо́ю,
150 Де Ляхи́ ходи́ли;
Засині́ли по-над Дніпро́м
Висо́кі моги́ли;
Пішов́ шéлест по дібро́ві;
Шéпчуть гу́сті ло́зи,
155 А дівчи́на спить під дубо́м.
При бі́тій дорóзї.
Зна́ть до́бре спить, що не чу́є,
Як ку́є зазу́ля,²⁾
Що не лі́чить, чи до́вго жити́ . . .
160 Зна́ть до́бре засну́ла.

- А тим ча́сом із дібро́ви⁴⁾
Коза́к ви́їжджа́є;
Під ним ко́ник воро́ненький
На-си́лу ступа́є.
165 „Ізнемі́г ся, това́ришу!
Сего́дні спочи́нем:
Блі́зько ха́та, де дівчи́на
Воро́та одчи́нить.
А мо́же вже одчині́ла
170 Не мені́, друго́му . . .
Шві́дче, ко́ню, шві́дче, ко́ню,
Поспі́шай до до́му!“

Утомі́в ся воро́ненький,
Іде́, спотикне́ть ся, —

1) В вид 1860: зозуленька. 2) В перводр. сидячи 3) В пер-
водр. зузуля. 4) В перводр. диврави.

- 175 Кóло сёрця козацького
Як гадина вьётъ ся.
„Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Бóже мiлий!
Бач, засну́ла ви́глядавши,
180 Моя сизокри́ла!“
Кiнув коня́ та до не́ї:
„Бóже ти мiй, Бóже!“
Кли́че її та цілу́є...
Ні, вже не помо́же!
185 „За що-ж вони́ розлучи́ли
Мене́ із тобою́?“
Зарего́тавсь, розігна́в ся, —
Та в дуб голово́ю!

- Иду́ть дiвча́та в по́ле жа́ти
190 Та знай співа́ють iду́чи,
Як провожа́ла си́на ма́ти,
Як бивсь Тата́рин у-ночі.
Иду́ть, — під дубом зеле́ньким
Кiнь замордо́ваний стоiть,
195 А бі́ля його́ молодё́нький
Коза́к та дiвчи́на ле́жить.
Ціка́ві (ни́где пра́вди ді́ти)
Підкра́ли ся, щоб iзляка́ть;
Коли подíвлять ся, що вбíтий, —
200 З пере́полоху ну вті́ка́ть!

- Зiбра́ли ся подру́женьки,
Слiзoнькi втира́ють;
Зiбра́ли ся това́риші,
Та я́ми копа́ють;
205 При́йшли́ попí з коро́гва́ми,
Задзвони́ли¹⁾ дзвóни:
Похова́ли грома́дою
Як слíд, по за́ко́ну.

¹⁾ В вид. 1869 задзвенили.

Насіпали край дорóги
210 Дві могіли в житі;
Нема́ кому́ запитати,
За що їх убіто?
Посадили над козако́м
Явір та яліну,
215 А в го́ловах у дівчини
Черво́ну калину.

Прилітає зазуленька¹⁾
Над ними кувати;
220 Прилітає соловейко
Що-ніч щебетати:
Виспівує та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії Русалоньки
225 З Дніпра грітись вийдуть.

Друк. уперве: Ластівка Гребенки 1841, ст. 230—242.

¹⁾ В перводр. зузуленька; в вид. 1860: зозуленька.

II. КАТЕРИНА.

(Василію Андрієвичу Жуковському на пам'ять 22-го Квітня 1838 р.)

I.

- Кохайте ся, чорнобріві,
Та не з Москалями,
Бо Москалі — чужі люди,
Роблять ліхо з вами.
- 5 Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Москóвщину,
А дівчина гине...
Як-би сама, ще-б нічого, —
- 10 А то й стара мати,
Що родила на світ божий,
Мусить погибати.
Серце вьяне співаючи,
Коли знає, за-що;
- 15 Люди серця не спитають,
А скажуть: „Ледяцо!“
Кохайте ся-ж, чорнобріві,
Та не з Москалями,
Бо Москалі — чужі люди,
- 20 Сміють ся над вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила Москалика,
Як знало серденько.

25 Полюбила молодого,

- В садóчок ходіла,
Поки себе, своєю долю
Так занапастіла.
Кліче мати вечеряти,
30 А донька не чує:
Де жартує з Моска́ликом,
Там і заночує.
Не дві нóчі карі óчі
Любо цілувала,
35 Поки слава на все село
Недóбрая ста́ла.
Неха́й собі злії лю́ди
Що хотять говóрять:
Вона́ любить, то й не чує,¹⁾
40 Що вкра́ло ся го́ре.
Прийшли́ вісти недóбрїї —
В похóд затрубі́ли;
Пішо́в Моска́ль в Туре́ччину,
Катру́сю накри́ли.
45 Не счу́ла ся, та й байду́же,
Що ко́са покри́та:
За мило́го, як співа́ють,²⁾
Любо й) поту́жити.
Оби́цав ся чо́рнобри́вий,
50 Коли́ не за́гіне,
Оби́цав ся верну́ти ся.
Тоді́ Катери́на
Бу́де собі́ Моско́вкою,
Забу́деть ся го́ре;
55 А по́ки-що, неха́й лю́ди
Що хотять говóрять —
Не жу́рить ся Катери́на!
Слізо́нькі втира́є,
Що дівча́та на у́лиці
60 Без не́ї співа́ють, —
Не жу́рить ся Катери́на!

¹⁾ В вид. 1860: і не чує. ²⁾ У всіх виданнях хибно: як спі-
вати. ³⁾ Вид. 1860 вас.

Вмієть ся сльозою,
Візьме відра о-півночі,
Піде за водою,
65 Щоб ворогі не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспівав „Гриця“,
Виспівує, вимовляє,
70 Аж калина плаче.
Вернула ся — і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журить ся Катеріна,
І гадки не має,
75 У новенькій хустиночці¹⁾
В вікно²⁾ виглядає.
Виглядає Катеріна...
Минуло пів року;
Занудило коло серця,
80 Заколало в боку.
Нездужає Катеріна,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
85 А жіночки ліхо дзвонять,
Матері глузують,
Що Москалі вертають ся
Та в неї почують.
„В тебе дочка чорнобрива,
90 Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку³⁾
Москóвського сина.
Чорнобривого придбала...
Мабуть сама вчила...“
95 Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побіли,

¹⁾ В перводр. хустинотни. ²⁾ В перводр. окно. ³⁾ В вид. 1860; у запечку.

Як ту матір, що вам на сміх
Сіна породила.¹⁾

Катеріно, серце моє,
100 Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінеш ся
З малим сиротою?
Хто спитає, привітає
Без милого в світі?
105 Батько-мати — чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вічуняла Катеріна,
Одсуне кватірку,
Поглядає на ўлицю,
110 Колише дитинку;
Поглядає, — нема, нема...
Чи то-ж і не буде?
Пішла-б в садок поплакати,
Так дівлять ся люди.
115 Зайде сонце, — Катеріна
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очіці поводить:
„Отут²⁾ з мўштри виглядала,
120 Отут розмовляла,
А там... а там... сїну, сїну!“
Та й не доказала.

Зеленїють по садочку
Черешні та вишні;
125 Як і перше виходила,
Катеріна вийшла,
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як Москаля молодого

¹⁾ Отсі два рядки в перводр. заступлені двома рядками точок.

²⁾ В вид. 1860: Оттут.

- 130 В вишнік дожидала.
Не співає чорнобріва,
Кляне свою долю;
А тим часом ворожёнки
Чинять свою волю, —
135 Кують річі¹⁾ недобрії.
Що має робити?
Як-би милий чорнобривий,
Умів би спиніти...
Так даліко чорнобривий,
140 Не чує, не бачить,
Як ворогі сміють ся їй,
Як Катруся плаче.
Можє вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
145 А може вже в Москóвщині
Другую кохає?
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий...
А де-ж найде такі очі,
150 Такі чорні брови?
На край світа, в Москóвщині,
По тім боці моря
Нема нігдє Катеріни, —
Та здалась на горі!...
155 Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле лічко,
160 Як квітка на полі:
Печє сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле лічко
Дрібніми сльозами!
165 Бо вернулись Моска́лики
Іншими шляхами.

¹⁾ В вид. 1860: річи.

II.

Сидіть батько в кінці¹⁾ стола,
На руки схилив ся,
170 Не дивить ся на світ божий,
Тяжко зажурив ся.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
175 Вимовляє доні:

„Що, весільля, доню моя!
А де-ж твої пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?
180 В Московщині, доню моя!
Іди-ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
185 Що ти народилась!
Як-би знала, до схід сонця
Була-б утїшила...
Здалась тоді-б ти гадині,
Тепер — Москалеві...
190 Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку,²⁾ як пташечку
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
195 Що ти наробила?...
Оддячила!... Іди-ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала річей моїх,³⁾
То її послухай!
200 Іди, доню, знайди її,

¹⁾ Вид. 1860: кінець. ²⁾ Вид. 1860: ягідку. ³⁾ Вид. 1860: моїх речей.

Найді, привітай ся!
Будь щаслива в чужіх людях,
До нас не вертай ся!
Не вертай ся, дитя моє,
205 З далёкого краю!...
А хто-ж мою голівоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче на́до мною,
Як рідна дитина?
210 Хто поса́дить на моги́лі
Черво́ну кали́ну?
Хто без тебе грішну ду́шу
Помина́ти бу́де?
До́ню моя, до́ню моя,
215 Дитя моє лю́бе!
Іди́ од нас! "...

Лéдвe-лéдвe
Поблагослови́ла.
„Бог з тобою!“ — та як ме́ртва
220 На діл повали́лась...

Оби́звав ся старі́й ба́тько:
„Чо́го ждеш, небо́го?“
Зари́дала Катери́на,
Та бух йому́ в но́ги:
225 „Прости́ мині́, мій ба́течку,
Що я наробі́ла!
Прости́ мині́, мій го́лубе,
Мій со́коле мійи́й!“
„Неха́й тебе́ Бог проща́є
230 Та до́брії люди́!
Моли́сь Бо́гу та йди́ собі́,
Мині́ легше бу́де.“

Лéдвe вста́ла, поклони́лась,
Вийи́шла мо́вчки з ха́ти;
235 Оста́ли ся сирота́ми
Старі́й ба́тько й ма́ти.
Пішлá в садо́к у ви́шнєвий,

- Бóгу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
240 На хрест почепила;
Промовила: „Не верну́ ся!
В далéкому кра́ю
В чужу́ зéмлю чужі люди
Менé заховáють;
245 А сво́єї ся крiхотка
Надо мно́ю ляже,
Та про до́лю, моє́ горе
Чужим лю́дям ска́же...
Не розка́зуй, голубонько,
250 Де-б́ нi заховáли,
Щоб грiшної на сiм свiтi
Люди не займáли!
Ти не ска́жеш... ось хто ска́же,
Що я його́ мáти!
255 Бóже ти мiй!... ли́хо моє́!
Де минi сховáтись?
Заховáюсь, дитя́ моє́,
Самá під водо́ю,
А ти грiх мiй спокúтуєш
260 В лю́дях сирото́ю,
Безба́тьченком!¹⁾...“

- Пiшла́ селом́,
Плаче Катери́на;
На голо́ві хусти́ночка,
На рука́х дити́на.
265 Вiйшла з селá — се́рце нiє²⁾;
Наза́д подивiлась,
Покива́ла голово́ю
Та й заголосiла.
Як топо́ля ста́ла в по́лi
270 При бiтiй дорóзi;
Як росá та до схiд со́нця,
Пока́пали слё́зи.

¹⁾ У перводр. безбачченкомъ. ²⁾ Праське вид. млiє.

За сльозáми за гіркіми
І світа не бáчить,
275 Тільки сiна пригортáє,
Цілує та плаче.
А воно́ як янгеля́тко,
Нічо́го не зна́є,
Малéнькими ручи́цями
280 Па́зухи шука́є.

Сiло со́нце, з-за дібро́ви
Не́бо червоніє;
Уте́рла ся, поверну́лась,
Пішла... тільки мріє.

285 В селі́ до́вго говори́ли
Де́чого бага́то,
Да не чу́ли вже тих рі́чей¹⁾
Ні ба́тько, ні ма́ти...

290 Оттакé-то на сiм сві́ті
Рóблять лю́дям лю́ди!
Тогó вья́жуть, тогó рі́жуть,
Той сам себе́ гúбить...
А за-ви́що? Святи́й зна́є!
Сві́т, ба́ч ся, ширóкий,
295 Та нема́ де прихилі́тись
В сві́ті одинóким.
То́му²⁾ до́ля запрода́ла
Од кра́ю до кра́ю,
А другóму оста́вила
300 Те, де захова́ють.
Де-ж ті лю́ди, де-ж ті до́брі,
Що се́рце збіра́лось
З німи́ жити, їх любі́ти?
Пропáли, пропáли!

¹⁾ В вид. 1860: рі́чей. ²⁾ Вид. 1860: То́му.

- Єсть на світі доля,
А хто її знає?
320 Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі, —
Сріблом-злото́м сяють,
Здаєть ся, панують,
325 А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудго́ю та з го́рем
Жупа́н надівають,
А пла́кати — со́ром.
330 Возьміть срі́бло-зото́
Та бу́дьте бога́ті,
А я возьму́ сльо́зи —
Лі́хо ви́ливати;
Зато́плю недо́лю.
335 Дрі́бни́ми сльо́за́ми,
Зато́пчу нево́лю
Бі́лими¹⁾ но́га́ми!
Тоді́ я весе́лий,
Тоді́ я бога́тий,
340 Як бу́де серде́нько
По во́лі гуля́ти!

III.

- Крича́ть со́ви, спить дібро́ва,
345 Зіро́нькі сия́ють,
По-над шля́хом, щирі́цею,
Ховря́шки²⁾ гуля́ють.
Спочива́ють до́брі лю́ди,
Що ко́го втомі́ло:
350 Ко́го — ща́сте, ко́го — сльо́зи,
Все ні́чка покри́ла.
Всі́х покри́ла темні́сенька,
Як ді́точо́к ма́ти;

¹⁾ Вид 1860: Босими ²⁾ Вид. 1860: ховрашки.

- Де-ж Катрусю пригорнула?
355 Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сіна забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вівка виглядає?
360 Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас такé ліхо
Треба одбувати!
А що дальше спіткаєть ся?
365 Буде ліхо, буде!
Зострінуть ся жовті піскі
І чужії люди;
Зострінеть ся зіма люта...
А той — чи зостріне,
370 Що пізнає Катерину,
Привітає сїна?
З ним забула-б чорнобрїва
Шляхи, піскі, горе:
Він як мати привітає,
375 Як брат заговорить...

- Побачимо, почуємо...
А поки — спочину,
Та тим часом розпитаю
380 Шлях на Московщину.
Далєкий шлях, панибрати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
385 Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!...
Розказав би про те ліхо,
Та чи то-ж повірять!
„Бреше,“ скажуть, „сякий-такий!
390 (Звичайно, не в очі),
А так тільки псує мову
Та людей морочить.“

- Правда ваша, правда, люди!
Та й на-що те знати,
395 Що сльозами перед вами
Буду виливати?
На-що воно? У всякого
І свого чимало...
Цур же йому!... А тим часом
400 Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журілись:
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснілось!
405 Нехай його лихий візьме!
Луччеж поміркую,
Де-то моя Катеріна
З Івасем мандрує.
- За Київом, та за Дніпром,
410 По-під темним гаєм
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача“ співають.
Іде шляхом молодіця, —
Мусить бути з прощі.
415 Чогó-ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,¹⁾
На плечах торбіна,
В руці ціпок, а на другій
420 Заснула дитина.
Зостріла ся з чумаками,
Закріла дитину.
Питаєть ся: „Люди добрі!
Де шлях в Московщину?“
425 „В Московщину? от-цей самий.
Далеко, небóго?“
„В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!“

¹⁾ В перводр. через помилку: свѣтотци.

- Берé шагá, аж трúсить ся:
430 Тяжко йогó брáти!...
Та й на віщо?... А дитина?
Вона-ж йогó мáти!
Заплáкала, пішла шляхом,
В Броваря́х спочíла,
435 Та сiновi за гiркóго
Медяник купíла.
Дóвго-дóвго сердéшня
Все йшла та пита́ла;
Було́ й такé, що під тiном
440 З сiном почувáла...

- Бач, на-що зда́ли ся кáрі очиня́та:¹⁾
Щоб під чужiм тiном сльóзи вилива́ть!
Отó-ж-то дивiть ся та кáйтесь, дiвчáта,
Щоб не довело́ ся Моска́ля шукáть!
445 Щоб не довело́ ся, як Кáтря шука́є...
Тодi не пита́йте, за-що лю́ди ла́ють?
За-що не пуска́ють в хáту ночувáть?
Не пита́йте, чорнобрiвi,
Бо лю́ди не зна́ють;
450 Когó Бог кара́ на свiтi,
То й вони́ кара́ють...
Лю́ди гну́ть ся, як тi лóзи,
Кудi вiтер вiє.
Сиротiнi сонце свiтить
455 (Свiтить та не грiє) —
Лю́ди-б сонце заступiли,
Як-би мáли сiлу,
Щоб сиротi не свiти́ло,
Сльóзи не суши́ло.
460 А за-ви́що, Бóже мiлий!
За-що свiтом нуди́ть?
Що зробiла вона́ лю́дям,
Чогó хотя́ть лю́ди?
Щоб пла́кала!... Сeрце моє,

¹⁾ Вид. 1860: очепя́та.

465 Не плач, Катеріно!
Не показуй людям сльози,
Терпі до загину!
А щоб лічко не марніло
З чорними бровами,
470 До схід сонця в темнім лісі
Умій ся сльозами!
Умієш ся — не побачуть,¹⁾
То й не засміють ся;
А серденько одпочіне,
475 Поки сльози ллють ся.

.²⁾

Отакé то ліхо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катру́сю своєю...³⁾
Недо́ля не бачить, з ким їй жартувати,
480 А люди хоч бачять, та людям не жаль.
„Нехай“, ка́жуть, „гине леда́ча дитина,
Коли́ не зуміла себе шанувати!“
Шану́йте ся ж, любі, в недо́бру годину
Щоб не довело́ ся Моска́ля шука́ти!⁴⁾

485 Деж Катру́ся блу́дить?
По-під тинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину, —
Аж гульк — зіма впала.
490 Сви́ще по́лем завірю́ха,
Іде́ Катері́на
У лича́ках — ліхо тяжке! —
І в одній свитині.
Іде́ Ка́тря, шкандиба́є;
495 Ді́вить ся — щось мріє...
Либо́нь іду́ть Моска́лики...

¹⁾ В вид. 1860: побачять. ²⁾ В перводр. тут три, в вид. 1860 вісім рядків точок. ³⁾ Огеї два рядки надруковані лише в вид. 1844 р. ⁴⁾ Огсих 8 рядків з обома попередніми із друкованої самим Шевченком 1860 р. карточки для наклеєння на покаліченого цензурою «Кобзаря» опублікував уперве д. Хв. Камінський (Киевская Старина 1885, март, стор. 520).

Ліхо!... сэрце мліе...
Полетіла, зостріла ся,
Пита: „Чи немає
500 Мого Івана чорнявого?“
А ті: „Ми не знаєм.“
І, звичайно, як Москалі
Сміють ся, жартують:
„Ай да баба! ай да наші!“
505 Каво не надують!“
Подивілась Катеріна:
„І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє ліхо!
Що буде, то й буде!
510 Піду дальше, — більш ходіла...
А може й зостріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!“

Реве, стогне хуртовина,
515 Котить, верне полем;
Стоить Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась завірюха,
Де-де позіхає;
520 Ще-б плакала Катеріна,
Та сліз більш не має.
Подивілась на дитину:
Уміте сльозою
Червоніє, як квіточка
525 В-ранці під росю.
Усміхнулась Катеріна,
Тяжко усміхнулась, —
Коло сэрця як гадина
Чорна повернулась.

530 Кругом мовчки подивілась;
Бачить — ліс чорніє,
А під лісом, край дорogi,
Либонь курінь мріє.
„Ходім, сину! смеркаєть ся,

- 535 Коли пúстять в хату;
А не пúстять, то й на двóрі
Бúдем ночувáти.
Під хáтою заночу́єм,
Сíну мій Івáне!
540 Де-ж ти бúдеш ночувáти,
Як менé не стáне?
З собáками, мій сíночку,
Кохáй ся на двóрі!
Собáки злі, покусáють,
545 Та не заговóрять,
Не розкáжуть сміючі ся...
З псáми їсти й пíti...
Бідна моя голóвонько,
Що мені робíti?“
550 Сиротá собáка маєть свою́ до́лю,¹⁾
Має дóбре слóво в світі сиротá;
Йогó бьóуть і лáють, заку́ють в нево́лю,
Та нїхтó про мáтїрь на сміх не спитá.
А Йвáся спитáють, зарáння спитáють,
555 Не дадúть до мóви дитині́ дожити.
На когó собáки на ўлиці́ лáють?
Хто гóлий, голóдний під тíном сидíть?
Хто лóбуря вóдить? Чорн́яві байстрята.
Однá йогó до́ля — чóрні бровен́ята,
560 Та й тих лóди зázдрі не да́ють носíть.

IV.

Попід горóю яром-дóлом
Мов ті діді високочóлі,
Дубі́ з гетьмáнщини сто́ять;

¹⁾ Отсей рядок маєть ся лише в вид. 1844; в вид. 1840 зазначено один рядок, а в вид. 1860 шість рядків точками. Отсі рядки з друкованого Шевченком у 1860 р. листка для наклеєня в «Кобзарі» опублікував д. Хв. Камінський в «Кіевской Старині» 1885, март, стор. 520—521. Хоча вони тоді були передруковані в львівській «Зорі», то Ом. Огоновський не взяв їх до свого видання. У вид. Ром. вони є.

У яру гребля, верби в ряд.
535 Ставок під кригою в неволі.
І ополонка — воду брать.
Мов покотило червоніє
Крізь хмару сонце, занялось,
Надів ся вітер, — як повіє,
570 Нема нічого, скрізь біліє,
Та тільки лісом загуло.

Реве, свіще завірюха,
По лісу завіло;
Як те море, біле поле
575 Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке ліхо,
Що не видно й світа.

580 „Еге, бачу, яка фіґа!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
Ох їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,

585 Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побіліли!“¹⁾

„Що? Москалі?... Де Москалі?“
„Що ти? схамені ся!“

590 „Де Москалі, лебедики?“
„Та он, подиві ся!“

Полетіла Катеріна
І не одягла ся.

„Мабуть добре Московщина“
595 В тямку їй дала ся!

Бо у-ночі тільки й знає,
Що Москаля кліче.“

Через пенькі, заметами
Летить, ледве діше.

600 Боса стала серед шляху,

1) Так у вид. 1844; в вид. 1860: побілілі.

- Втерлась рукавами,
А Москалі їй на-зустріч,
Як один, верхами.
„Ліхо моє! доле моя!“
605 До їх... коли гляне, —
Попереду старший іде.
„Любий мій Іване!
Серце моє кохання,
Де ти так барився?“
610 Та до його... за стреміна...
А він подивився,
Та шнóрами коня в боки.
„Чого-ж утікаєш?
Хиба забув Катерину,
Хиба не пізнаєш?“
615 Подивіся, мій голубе,
Подивісь на мене;
Я Катруся твоя люба!
На-що рвеш стреміна?“
А він коня поганяє,
620 Ніби-то й не бачить.
„Постривай же, мій голубе,
Дивись! я не плачу,
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися!
625 Їй же Богу, я Катруся!“
„Дура, атв'язіся!
Вазьміте прочь безумную!“
„Бóже мій! Івасю!¹⁾
І ти мене покидаєш!“
630 А ти-ж присягався!“
„Вазьміте прочь! Что-жъ ви стали?“
„Кого? мене взяти?
За-що-ж? скажи, мій голубе!
Кому хоч оддати
635 Свою Катрю, що до тебе
В садóчок ходила,
Свою Катрю, що для тебе

¹⁾ В вид. 1860: Іване.

Сіна породіла?
Мій батечку, мій братіку,
640 Хоч ти не цурай ся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохай ся,
З цілим світом!... Я забуду,
Що колись кохалась,
645 Що од тебе сіна мала,
Покриткою¹⁾ стала...
Покриткою... який сором!
І за-що я гину?
Покінь мене, забудь мене,
650 Та не кідай сіна!
Не покинеш?... Серце моє!
Не втікай од мене!...
Я вінесу тобі сіна.“
Кинула стреміна
655 Та в хатину.

Вертаєть ся,
Несе йому сіна;
Несповіта, заплакана
Сердешна дитина.
„Ось-де вонó, подиві ся!
660 Де-ж ти? заховав ся?
Утік!... нема!... Сіна, сіна
Батько одцурав ся!
Боже ти мій!... Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
665 Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Вонó сиротина;
Возьміть його та oddайте
670 Старшому за сіна!
Возьміть його!... бо покину.”
Як батько покинув, —

¹⁾ В вид. 1860 : Покриткою.

- Бодай його не кідала
Лихая година!
675 Гріхом тебе на світ божий
Мати породила, —
Вироста́й же на сміх лю́дям! —
На шлях положи́ла:
„Остава́й ся шука́ть ба́тька,
680 А я вже шука́ла.“
Та в ліс з шляху, як навісна...
А дитя оста́лось.
Пла́че бідне... А Моска́лям
Байдуже, — мину́ли.
685 Вонó ї́ добре; та на лі́хо
Лісничі почу́ли.
Бі́га Ка́тры бо́са лі́сом,
Бі́га та го́лосить;
То проклина́ свого́ Іва́на,
690 То пла́че, то про́сить.
Вибі́гає на возлі́сся;
Круго́м подиві́лась,
Та в яр... бі́жить, — се́ред ста́ву
Мо́вчки опи́нилась.
695 „Приймі́, Бо́же, мо́ю ду́шу!
А ти — мо́є ті́ло!“
Шубо́вств в во́ду!... По-під льо́дом
Геть загурко́тіло.

- Чорнобри́ва Кате́ріна
700 Найшла́, що шука́ла.
Ду́нув ві́тер по-над ста́вом,
І слі́ду не ста́ло.

- То не ві́тер, то не бу́йний,
Що ду́ба лама́є:
705 То не лі́хо, то не тя́жке,
Що ма́ти вміра́є;
Не сі́роти ма́лі ді́ти,
Що не́ньку схова́ли:

- Їм зоста́лась добра́ сла́ва,
710 Моги́ла зоста́лась,
Засмію́ть ся злії́ люди
Малі́й сироті́ні, —
Ві́лле сльо́зи на моги́лу,
Серде́нько: спочи́не.
715 А то́му, то́му на сві́ті,
Що йому́ зоста́лось,
Кого́ ба́тько і не ба́чив,
Ма́ти одцу́рала́сь?
Що зоста́лось байстру́кові?)
720 Хто з ним заговори́ть?
Ні ро́дини, ні хати́ни, —
Шляхи́, піски́, го́ре...
Па́нське лі́чко, чо́рні бро́ви —
На-що? Щоб пізна́ли!
725 Змалюва́ла, не схова́ла...
Бода́й поли́няли!

У.

- Іпсѡв кобза́рь до Ки́єва
Та сів спочива́ти;
Торбинка́ми²⁾ обвішаний
730 Його́ повожа́тий.
Мале́ дитя́ ко́ло його́
На со́нці куня́є,
А тим ча́сом старі́й кобза́рь
„Ісу́са“ співа́є.
735 Хто йде́, їде́ — не мина́є;
Хто — бу́блик, хто — гро́ші,
Хто старо́му, а дівча́та
Шажо́к міхоно́ші.
Заді́влять ся чо́рнобрі́ві:³⁾
740 „І бо́се, і го́ле!

¹⁾ В перводр. і в вид. 1844 се слово виточкуване. ²⁾ В вид. 1860: Торбіками. ³⁾ Вид. 1860: чорноброві.

Далá,“ кáжуть, „бровиня́та,
Та не далá до́лі!“

- Ї́де шля́хом до Ки́єва
Берлі́н шестерне́ю,
745 А в берлі́нї господа́ня
З па́ном і сіме́ю.¹⁾
Опини́в ся проті́ старцѣв, —
Ку́рява ляга́є.
Побі́г Іва́сь, бо з віко́нця
750 Руко́ю маха́є.
Да́є гро́ші Іва́сєві,
Диву́єть ся па́ні,
А пан гля́нуv... одверну́в ся...
Пізна́в препогáний,
755 Пізна́в тї́ ка́рі о́чі,
Чорні́ бровеня́та...
Пізна́в ба́тько сво́го си́на,
Та не хо́че взя́ти.
Пита́ па́ні, як зоветь ся?
760 „Іва́сь.“ — „Како́й мі́лий!“
Берлі́н ру́шив, а Іва́ся
Ку́рява покри́ла...
Полі́чили, що́ доста́ли,
Вста́ли сі́рома́хи,
765 Помо́лились на схід со́нця,
Пішли́ по-над шля́хом.

Друк. уперве: Кобзарь 1840, стор. 21—67.

¹⁾ Вид. 1860: семѣю. ²⁾ Вид. 1860: милый.

III. ПЕРЕБЕНДЯ.

(Е. П. Гребінці.)

- Перебєндя старій, сліпій, —
Хто його не знає?
Він усюди вештаєть ся
Та на кобзі грає.
5 А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
По під тиньню сїромáха
10 І днїє й ночує, —
Нема́ йому в світі хати;
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
15 Сяде¹⁾ собі, заспівáє:
„Ой не шумі, луже!“
Заспівáє, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожу́рить ся, посумує
20 Сидя́чий під ти́ном.

От-такий-то Перебєндя
Старій та химєрний!
Заспівáє про „Чáлого“,
На „Гóрлицю“ звєрне;
25 З дівчáтами на вигоні
„Гри́ця“ та „Весня́нку“,
А у шинку́ з парубка́ми
„Сєрбина“, „Шинка́рку“;

¹⁾ Вид. Кожанч Сидя.

З жонатими на бенкеті
30 (Де свекруха злая)

Про топлію, лиху долю,
А потім „У гаю“;
На базарі про „Лазаря“,
Або, щоб те знали,

35 Тяжко-важко заспівав,
Як Січ руйнували.

От-такий-то Перебєндя
Старий та химерний!
Заспівав, засмієть ся,

40 А на слѣози звѣрне.

Вітер віє-повиває,
На полю гуляє,
На могилі кобзарь сидить
Та на кобзі грає.

45 Кругом його степ, як море
Широке синіє;

За могілою могіла,
А там — тільки мріє.
Сівий ус, стару́ чупріну

50 Вітер розвіває;

Та приляже, та послуха,
Як кобзарь співає,
Як серце смієть ся, сліпі очі плачуть...
Послуха, повіє...

55 Старій заховавсь

В степу́ на моги́лі, щоб ніхто́ не ба́чив,
Щоб ві́тер по полю́ слова́ розмахав,
Щоб лю́ди не чу́ли: бо то́ бо́же сло́во,
То се́рце по во́лі з Бо́гом розмовля́,

60 То сѣрце щєбѣче Господнюю славу,
А думка край свѣта на хмѣрі гуля.

Орлом сизокрілим літає, піряє,
Аж небо блакитне широкими б'є!

Спочіне на сонці, його запитав:

Де вонó нoчýє? як вонó встaє?

- Послухає моря, що воно говорить?
Спита чорну гору: Чого ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
70 Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце почує,
Його на сїм світі ніхто не прийма.
Одін він між ними, як сонце високе,
Його знають люди, бо носить земля.
75 А як-би почули, що він одинікий
Співа на могилі, з морем розмовля, —
На божее слово вони-б насміялись,
Дурним би назвали, од себе-б прогнали:
„Нехай по-над морем“, сказали-б, „гуля!“

- 80 Дobre всі, мій кобзарю,
Дobre, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
85 Поки не заснуло
Твоє серце та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
90 Скажи, враже, як пан каже,
На те він богатий.

- От-такий-то Перебєндя
Старий та химерний!
Заспівав весільної,
95 А на журбу зверне.

Друк у-перве Кобзарь 1840, ст. 13—20.

IV. ІВАН ПІДКОВА.

(В. І. Штернбергу.)

I.

- Було колись в Україні
Ревіли гармати;
Було колись Запорóжці
Вміли панувати!
5 Панували, добували
І славу і волю, —
Минуло ся, остали ся
Могили по полю!¹)
Високії ті могили,
10 Де лягло спочіти
Козацькеє біле тіло
В китаїку повіте.
Високії ті могили
15 Чорніють, як гóри,
Та про волю нішком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
20 А внук косу несе в рóсу,
За ними співає.

Було колись, в Україні
Ліхо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку

¹) В вид. 1860: на полі.

- 25 Поставцём кружала.
Булó колись дóбре жíti¹⁾
На тій Українї....
А згадаймо! мóже сёрце
Хоч трóшки²⁾ спочїне.

II.

- 30 Чóрна хмáра з-за Лимáну
Небо, сóнце крїє;
Сїнє мóре звїрюкою
То стóгне, то вїє,
Днїпрá гїрло затопїло.
35 „А нўте, хлопьята,
На байдакї! Мóре грає,
Ходїм погуляти!“
Вїсипали Запорóжцї,
Лимáн чóвни³⁾ вкрїли.
„Граї же, мóре!“ заспївали,
40 Запїнились хвїлї.
Кругóm хвїлї, як ті гóри:
Нї землї, нї неба.
Сёрце млїє, а козака́м
Тогó тїлько й трéба.
45 Пливуть собі та спївають;
Рибáлка лїтає,
А попéреду отáман
Ведé, куди знає.
Похóжає вздóвж байда́ка,
50 Гáсне лю́лька в рóтї:
Поглядає сюді-тудї,
Де-то бу́ть робóтї?
Закрутивши чóрні ўси,
За ўхо чупрїну,
55 Пїдняв ша́пку, — чóвни ста́ли.
„Неха́й вóрог гїне!
Не в Синóпу, отáмани,

¹⁾ Чиг. Коб. Добре колись було. ²⁾ В вид. 1860: трохи.

³⁾ В вид. 1860: човні.

Панове-молодці,
А у Царьград, до султана
60 Поїдемо в гості!“
„Добре, батьку отамане!“
Кругом заревіло.
„Спасібі вам!“
Надів шапку.

Знову закипіло
65 Сіне море вздовж байдака,
Знову похочає
Пан отаман та на хвілю
Мовчки поглядає.

Друк. уперве: Кобзарь 1840, стор. 97—103.

V. НА НЕЗАБУДЬ В. І. ШТЕРНБЕРГУ.¹⁾

Поїдеш даліко,
Побачиш багато;
Задівиш ся, зажуриш ся —
Згадай мене, брате!“

Весною 1840 р.

¹⁾ Отсей віршик був написаний Шевченком на екземплярі «Кобзаря» з 1840 р., подарованім ним його другови, маляреви Штернбергові, який умер 1845 р. Опублікований «з паперів Левченка» в «Кіевской Старині» 1902 р. книжка за лютий, відділ Документів, ст. 73.

VI.¹⁾

Вітре буйний, вітре буйний,
 Ти з морем говориш:
 Збуді його, заграй ти з ним,
 Спитай сіне море.

5 Вонó знає, де мій милий,
 Бо його носило;
 Вонó скаже, сіне море,
 Де його поділо.

Коли милого втопило,
 10 Розбий сіне море!
 Піду шукать миленького,
 Втоплю своє горе,
 Втоплю свою недоленьку...

... ..²⁾
 15 Найдú його, пригорну́ ся,
 На серці зомлію.
 Тоді, хви́ле, неси́ з милим,
 Куди вітер віє!

20 Коли-ж милий на тім боці,
 Буйнєсенський знаєш,
 Де він ходить? що він робить?
 Ти з ним розмовляєш.
 Коли плаче, то й я плачу;

25 Коли нї, співаю;
 Коли-ж згину́в чорнобривий,
 То й я погибаю.

¹⁾ В вид. 1860 дод. титулом Думка (ст. 26). ²⁾ Так у вид. 1840, 1844, 1860.

- Тогді неси мою душу
Туді, де мій милий,
30 Червonoю каліною
Постав на могилі!
Буде легше в чужім полі
Сироті лежати,
Буде над ним його мила
35 Квіткою стояти.
І квіткою й каліною
Цвісти над ним буду,
Щоб не пекло чуже сонце,
Не топтали люди.
40 А в вечері посумую,
А в ранці поплачу;
Зійде сонце — утру слёзи,
Ніхто й не побачить.
Вітре буйний, вітре буйний,
45 Ти з морем говориш:
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сіне море!

Друк. уперве: Ластівка Е. Гребенки С. Пб. 1841, ст. 23—25.

VII. НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ.¹⁾

- Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Черво́ну кали́ну.
5 На кали́ні одино́ке
Гніздéчко го́йдає.
А де-ж дів ся соловéйко?
Не пита́й, не зна́є!
Згада́й ли́хо, то й байду́же;
10 Мину́лось, пропа́ло;
Згада́й до́бре, се́рце вья́не,
Чому́ не оста́лось?
Ото-ж гля́ну та й згада́ю:
Було́, як смерка́є,
15 Защебе́че на кали́ні,
Ніхто́ не ми́нає,
Чи бага́тий, ко́го до́ля
Як ма́ти дити́ну
Убира́є, догляда́є,
20 Не ми́не кали́ну;
Чи си́рота, що до́-світа
Му́сить устава́ти,
Опи́нить ся, послу́хає, —
Мов ба́тько та ма́ти
25 Розпи́тують, розмовля́ють!
Се́рце бьeть ся лю́бо,
І сві́т бо́жий як вели́кдень,
А лю́ди як лю́ди!²⁾

¹⁾ В вид. 1860 пропущено. ²⁾ В перводр. оба рази: люде.

- Чи дівчина, що милого
30 Що-дєнь виглядає,
Вьяне, сохне сиротою,
Де дїтись не знає, —
Підє на шлях подивїть ся,
Поплакати в лози;
35 Защебєче соловейко,
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усміхнєть ся,
Підє тємним гаєм...
Нїби з мїлим розмовляла...
40 А він знай співає,
Та дрібно, та рівно, як Бóга благає,
Пóки вийде злódий на шлях погулять
З ножєм у халяві, — підє луна гаєм,
45 Запєклюю дýшу злódія не спїнить,
Тільки стрátить гóлос, добру не навчїть...
Нехаї він лютує, пóки сам загіне,
Пóки безголóвья вóрон прокричїть.

Заснє доли́на, на кали́ні
50 І соловейко задрі́ма.
Повіє вітер по доли́ні,
Пішла дїбро́вою луна;
Луна гуляє — бóжа мо́ва...
Вста́нуть серде́ги працюва́ть,
55 Підуть коро́ви на дїбро́ви,
Вийдуть дівча́та во́ду бра́ть,
Вигляне со́нце. Рай тай го́ді!
Вєрба́ смієть ся, — свя́то скрізь!
Злódий запла́че, дарма́, що злódий.

- 60 Так бу́ло перш, тепє́р дивісь:
Со́нце гріє, вітер віє
З поля на доли́ну;
Над водо́ю гне з вербо́ю
Черво́ну кали́ну;
65 На кали́ні одинóке
Гніздечко гойдає.

А де дів ся содовейко ?
Не питай, не знає !

Недавно, недавно у нас в Україні
70 Старий Котлярівський от-так щебетав ;
Замовк неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше витав,

Де ватагу пройдісвіта
Водів за собою.

75 Все осталося, все сумує,

Як руїни Трої ;

Все сумує, тільки слава

Сонцем засіяла ;

Не вмере кобзарь, бо на віки

80 його привітала.

Будеш, батьку, панувати,

Поки живуть люди,

Поки сонце з неба сяє,

Тебе не забудуть !

85 Праведная душе ! приймиж мою мову,

Немудру та щіру, прийми, привітай !

Не кинь сиротою, як кинув діброви.

Прилини до мене хоч на одне слово,

Та про Україну мині заспівай !

90 Нехай усміхнеть ся душа на чужині,

Хоч раз усміхнеть ся дивлючись, як ти

Всю славу козацьку за словом єдиним

Переніс в убогу хату сироті.

Прилинь, сізій орле ! бо я одинікий,

95 Сирота на світі в чужому краю ;

Дивлю ся на море широке, глибоке,

Поплив би на той бік, — човна не дають !

Згадаю Енея, згадаю родину,

Згадаю — заплачу, як тая дитина ;

100 А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

А може я й темний, нічого не бачу,

Може моя доля на тім боці плаче,

Бо сироту всюди люди осміють ?

- Нехай би сміялись, та там море грає,
105 Там місяць, там сонце яснійше сія,
І з вітром могла в степу розмовляє,
Там не одинокий з нею був би я.
Праведная душе, прийми мою мову,
Немудру та щіру, прийми, привітай!
110 Не кинь сиротою, як кинув дірови,
Прилини до мене хоч на одне слово,
Та про Україну мені заспівай!

Друк у перве: Ластівка Гребенки 1841, ст. 306—312.

VIII. Т О П О Л Я.

(П. С. Петровський.)

По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

5 Стан високий, лист широкій —
На-що¹⁾ зеленіє?

Кругом поле як те море
Широке синіє.
Чума́к іде, подивить ся,²⁾

10 Та й голову схилить;
Чаба́н в-ра́нці з сопілкою
Ся́де на моги́лі,
Подивить ся, се́рце ніє:
Кругом ні би́ліни!

15 О́дна-о́дна, як сі́рота
На чу́жині гі́не!

Хто-ж ви́ховав тонку́, гнучку́
В сте́пу погиба́ти?

Пострива́йте, все розкажу́, —

20 Слу́хайте-ж, дівча́та!

Полю́біла чорнобри́ва³⁾

Козака́ дівчи́на,

Полю́біла — не спини́ла:

Пішо́в, та й загі́нув.

¹⁾ Попр. Шевч. Ма́рне. ²⁾ В вид. Семиренко: подиві́ття.

³⁾ В перводр. чорнобры́ва, в вид. Сем. чорнобри́ва

25 Як-би знала, що покине,
Булó-б¹⁾ не люби́ла;
Як-би знала, що загіне,
Булó-б не пусти́ла;
Як-би знала, не ходи́ла-б
30 Пізно за водо́ю,
Не стоя́ла-б до півно́чи
З ми́лим під вербо́ю...
Як-би знала!...

І то ли́хо
Попéреду зна́ти,
35 Що нам в сві́ті зострі́неть ся...
Не зна́йте, дівча́та!
Не пита́йте сво́ю до́лю!...
Само́ се́рце зна́є,
Кого́ люби́ть. Неха́й вва́не,
40 По́ки закопа́ють!
Бо не до́вго, чо́рнобри́ві
Ка́рі оченя́та,
Бі́ле ли́чко черво́нє,
Не до́вго, дівча́та!
45 До полуд́ня, та й завва́не,
Бро́ви поли́няють...
Кохай́те ся-ж, люби́те ся,
Як се́рденько зна́є.

Зацебе́че солове́йко
50 В лу́зі на ка́ліні,
Заспи́ває коза́ченько
Хо́дя по до́лині.
Виспи́ває, по́ки ви́йде
Чо́рнобри́ва з ха́ти,
55 А він її за́питає:
„Чи не би́ла ма́ти?“
Ста́нуть собі, обийму́ть ся,
Спи́ва солове́йко;

¹⁾ Тут і ряд. 27 у перводр. булоб, у вид. Сем. булаб.

- Послухають, розійдуться, —
60 Оббє радєнькї.
Нїхтó тогó не побáчить,
Нїхтó не спитáє:
„Де ти булá? що робїлá?“
Самá собї знáє...
65 Любїлá сá, кохáлá сá,
А сердєнькó млїло:
Вонó чуло¹⁾ недóленьку,
А сказáть²⁾ не вміло.
Не сказáло, — остáлá сá,
70 Дєнь і нїч воркує,
Як голубкá без голубá,
А нїхтó³⁾ не чує.

Не щєбєчє соловєйкó
В лúзї над водóю,
75 Не спївáє чорнобрївá
Стóя під вербóю.
Не спївáє, як сїротá⁴⁾
Бїлим свїтом нудить.
Без мїлого бáтькó, мáти,
80 Як чужїї лúди;
Без мїлого сóнце свїтить,
Як вóрог смїєть сá,
Без мїлого скрізь могїлá,
А сєрдєнькó бьєть сá!

85 Минúв і рїк, минúв дрúгий,
Козакá немáє;
Сóхнє вонá, як квїточкá,
Нїхтó не питáє.
„Чогó вьянеш, моя дóню?“
90 Мáти⁵⁾ не спитáлá,
За старóго,⁶⁾ багáтого
Нїщєчкóм⁷⁾ єднáлá.

¹⁾ Попр. Шевченка: Чуло серце. ²⁾ Попр. Шевч. Сказати.
³⁾ В перводр. никто. ⁴⁾ Попр. Шевч. Сиротою. ⁵⁾ Попр. Шевч.
«Стара». ⁶⁾ Попр. Шевч. За сивого. ⁷⁾ Попр. Шевч. Тихенько.

- „Іді, доню!“ каже мати, —
„Не вік дівувати.
95 Він багатий, одинокий,
Будеш панувати!“
„Не хочú¹) я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушникáми, що придбáла,
100 Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівáють,
А дружкí поплáчуть!²)
Лéгше мині³) в труні лежáть,
Як⁴) його побáчить.“
- 105 Не слúхала старá мати,
Робíла, що знáла;
Все бáчила⁵) чорнобрíва,
Сóхла і мовчáла.
Пíшла в-ночі до ворóжки,
110 Щоб поворожити,
Чи довго їй на сiм свiтi⁶)
Без мiлого⁷) жити?
„Бабúсенько, голубонько,
Сérце моé, пенько!
115 Скажi минi щiру правду,
Де мiлий-серденько?
Чи жив? здоров? чи він любить?
Чи забúв-покинув?
Скажi-ж минi, де мiй мiлий?
120 Край свiта полину!
Бабúсенько, голубонько!
Скажi, коли⁸) знáєш
Бо видаé⁹) мене мати
За старóго зáмiж.

¹) В вид. Сем. не хочú. ²) Попр. Шевч. Заплачуть. ³) Попр. Шевч. Легше, мамо. ⁴) Вид. Сем. Нiж, Кожанч. Аниж його бачить. ⁵) Попр. Шевч. Дивила ся. ⁶) Попр. Шевч. одинокий. ⁷) Попр. Шевч. На сiм свiтi. ⁸) Попр. Шевч. бо ти. ⁹) Попр. Шевч. Хоче дати.

- За перший раз, як за той рік
Будеш ти такою;
А за другий серед стéпу
Тупне кінь ногою.
165 Коли живий козаченько,
То з́араз прибу́де,
А за трéтій, моя до́ню,
Не пита́й, що бу́де!
Та ще, чу́єш, не хресті́ ся,)
170 Бо все пі́де в во́ду.
Тепе́р же йди́, придиві́ ся
На то́рішню вро́ду!“

- Взяла́ зільля, поклоні́лась:
„Спасі́бі, бабу́сю!“
175 Війи́шла з ха́ти: „Чи йти́, чи ні?
Ні, вже не верну́ ся!“
Пішла,²⁾ вми́лась, напила́ ся,
Мов не своя³⁾ ста́ла;
В-дру́ге, в-трéтє, та мов со́нна
180 В степу́ заспи́вала:⁴⁾

- „Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю!
Рости́, рости́, топо́ленько,
Все в-го́ру та в-го́ру!
185 Рости́ тонка́ та висо́ка
До са́мої хма́ри,

¹⁾ В вид. Сем. христі́ ся. ²⁾ Попр. Шевч. Прийшла. ³⁾ Чиг. Коб. Побігла тай. ⁴⁾ Замість рядків 177—180 рукоп. поправка Шевченкова:

Прийшла, вми́лась, напила́ ся,
Тихо усмі́хну́лась;
В дру́ге, в тре́тє напила́ ся,
І не зогляну́лась.
Полеті́ла мов на крилах,
Серед степу́ пала. —
Пала, стала, заплакала
І... і заспи́вала:

- Спитаї Бóга, чи дїжду́ ся,¹⁾
Чи не дїжду́ па́ри?
Рості́, рости, подиви́ ся
190 За си́нее мо́ре:
По тім бо́ці моя́ до́ля,
По сім бо́ці го́ре!
Там десь мі́лий чорнобрі́вий
По по́лю гуля́є,
195 А́ я пла́чу, лі́та тра́чу,
Його́ вигляда́ю.
Скажи́ йому́, мо́є се́рце,
Що смію́ть ся лю́ди;
Скажи́ йому́, що загі́ну,
200 Коли́ не прибу́де!
Мене́ ма́ти сама́ хо́че²⁾
В зе́млю заховати́...
А хто-ж її голо́воньку
Бу́де догляда́ти?
205 Хто догля́не, розпита́є,
На ста́рість помо́же?
Ма́мо моя́! до́ле моя́!...
Бо́же мі́лий, Бо́же!
Подиви́ ся, топо́ленько!
210 Як нема́, — запла́чеш
До схід со́нця рані́сенько,
Щоб ніхто́ не ба́чив.
Рості́-ж, се́рце топо́ленько,
Все в-го́ру та в-го́ру!
215 Пла́вай, пла́вай, лебе́донько,
По си́ньому мо́рю!“

- Таку́ пі́сню³⁾ чорнобрі́ва
В степу́ заспівала́;⁴⁾
Зі́лля ді́ва наробі́ло,⁵⁾
220 Топо́лею ста́ла.

¹⁾ Попр. Шевч. дїжду я. ²⁾ В вид. Сем. Сама́ хо́че мене́ ма́ти. ³⁾ Попр. Шевч. Оттак тая. ⁴⁾ Попр. Шевч. Плакала, співала.
⁵⁾ Попр. Шевч. І на диво серед поля.

Не верну́ла ся до до́му,
Не діжда́ла па́ри;
Тонка́-тонка́¹⁾ та висо́ка
До са́мої хма́ри.

225 По дібро́ві вітер віє,
Гуля́є по по́лю,
Краї доро́ги гне топо́лю
До са́мого до́лу.

Друк. у перве: Кобзарь 1840, ст. 69—82.

¹⁾ Попр. Шевч гнучка.

ІХ. ТАРАСОВА НІЧ.

(П. І. Мартошу.)

- На розп'утті кобзарь сидить
Та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата
Як мак розцвітає.¹⁾
- 5 Грає кобзарь, виспіває,
Вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи
Білись з козаками,
Як збрала ся громада²⁾
- 10 В неділеньку в-ранці;
Як ховали козаченька³⁾
З зеленим байраці.
Грає кобзарь, приспіває,
Аж ліхо смієть ся:⁴⁾
- 15 „Була колись Гетьманщина,
Та вже не вернеть ся;
Будо колись панували,
Та більше не будем...
Тії слави козацької
- 20 По-вік не забудем!
Україно, Україно!
Серце моє,⁵⁾ ненько!

¹⁾ В вид. 1860: процвітає. ²⁾ В вид. 1860: збрала ся громадонька; Жен. збирались козаченьки. ³⁾ Жен. товариша. ⁴⁾ Дальших 26 рядків у вид. 1840, 1844 і 1860 викропковано. ⁵⁾ Праське і Жен. вид. Ненько моя

- Як згадаю тебе, краю
Заплаче серденько!¹⁾
- 25 Де поділось козачество,
Чорвоні жупани?
Де поділась доля-воля,
Бунчукі, гетьмани?
Де поділось? Ізгоріло?
- 30 А чи затопило
Синє море твої гори,
Високі могили?
Мовчать гори, грає море,
Могили сумують,
- 35 А над дітьми козацькими
Поганці панують!
Грай же море! мовчить гори!
Гуляй, буйний, полем!
Плачте, діти козацькії,
- 40 Така ваша доля!
- „Встає²⁾ хмара з-за Лиману,
А другая з поля;
Зажурилась Україна, —
Така її доля!
- 45 Зажурилась, заплакала,
Як малу дитина.
Ніхто її не рятує...³⁾
Козачество гине,
Гине слава, батьківщина,
- 50 Немає де дітись...⁴⁾
Виростають нехрещені
Козацькії діти,
Кохать ся невінчані,
Без попів ховають,
- 55 Запродана Жидам⁵⁾ віра,
В церкву не пускають!

¹⁾ В праськім вид. чомусь: Як згадаю твою долю, Завяне-серденько — хоть в нотці подано поправки вставлені нами в текст, яко власноручний рукопис Шевченка. ²⁾ Жєн. Встала. ³⁾ В перводр. рятує, потім скрізь рятує. ⁴⁾ Жєн. Що будеш робити? Так і в Огон. ⁵⁾ Жєн і Огон. свята.

Як та гáлич по́ле кріє,
Ляхі, уні́яти¹⁾
Налі́тають, — не́ма́ кому́
60 Порáдоньки да́ти!
Обі́звáv ся Налива́йко, —
Не ста́ло кравчи́ни!²⁾
Обі́звávсь коза́к Павли́юга,³⁾
За не́ю полі́нув!
65 Обі́звávсь Тара́с Тряси́ло⁴⁾
Гіркíми сльозáми:
„Бі́дна мо́я Укра́їно,
Сто́птана Ляхáми!“⁵⁾
Обі́звávсь Тара́с Тряси́ло
Ві́ру рятува́ти,
70 Обі́звáv ся оре́л сі́зний
Та й дав Ляхáм знáти!
Обі́звáv ся пан Тряси́ло:
„А го́ді жури́ть ся!
А ході́м⁶⁾ лиш, пані́-бра́ти,
75 З Поля́ками би́ть ся!“⁷⁾
Вже не три дні́, не три но́чі
Бьєть ся пан Тряси́ло;
Од Лима́на до Трубе́жу⁸⁾
Тру́пом по́ле крі́лось.
80 Ізнемі́г ся коза́ченько,⁹⁾
Тя́жко зажури́в ся,
А пога́ний Ко́нецьпо́льський
Дуже звесели́в ся;
Зібра́в шля́хту всю до кúпи
85 Та й ну частува́ти!
Зібра́в Тара́с коза́ченьків¹⁰⁾
Пора́ди проха́ти:

¹⁾ В перводр. налі́тають, у вид. 1860 і пізн. уні́яти. ²⁾ Біля сього слова в перводр. покладено відсилач ¹⁾, але нотки нема. В вид. 1860: Кривчи́ни. ³⁾ Жен. і Огон. Обі́звáv ся Остри́ниці. ⁴⁾ Жен. і Огон. пан Тряси́ло. ⁵⁾ За сим рядком у вид. 1840, 1844 і 1860 чотири рядки точок. ⁶⁾ В перводр. ходи́мъ. ⁷⁾ Жен. і Огон. з Ляшеньками. ⁸⁾ Вид. 1860 і пізнійші Трубайла. ⁹⁾ Жен. і Огон. пан Тряси́ло. ¹⁰⁾ Жен. і Огон. громадоньку.

- „Отамани, товариші,
Браті мої, діти!
90 Дайте мені порадоньку,
Що будем робити?
Бенкетують вражі Ляхі,
Наше безголівья...
Нехай собі бенкетують,
95 Нехай на здоровья!
Нехай кляті бенкетують,
Поки сонце зійде,
А ніч-мати дасть пораду,
Козак Ляха знайде.
100 А поки що, одпочіймо!¹⁾
Чи багато наших?“
„Трохи, пане-отамане,
Та й ті щось ледачі!“
„Зледащили? Побачимо!
105 Нема чого ждати!
Бенкетуйте-ж вражі Ляхі,
Прийду помагати.
Прийду, Ляхі, почастую
Не медом-ситою,
110 Ні, прокляті католики,
Крówью червonoю
Почастую за Павлоу
Праведную душу, —
А коли ні, Бóже мiлий,
115 Сам випити мушу!
Бóже! нехай пропадає
Голова Тараса,
Дай то тільки, щоб та шляхта
Крówью упила ся!
120 Тоді й мою голóвоньку
Нехай вóрон будить,
Не прокинусь! Товариші!
Що буде, то й буде,

¹⁾ Починаючи з цього рядка аж до слів »Лягло сонце за горою«
в перводруці і в дальших виданнях включно до праського нема ні-
чого і не зазначено пропуску.

- Сю ніч Ляхів-католиків
125 Ходім частувати!...
Чи так, брати-отамани?“
„Що маєм казати?
Роби, пане-отамане,
Як сам добре знаєш,
130 А ми будем помагати,
Поки силу маєм.“
„Добре, хлопці!“ Пішов нішком,
Люлечку смакує,
Дума думку, поглядіє...
135 Доля-ж бенкетує.¹⁾
- „Лягло сонце за горю,
Зіркі засіяли,
А козаки, як та хмара,
140 Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокінулись Ляшки-панки —
Нікуди втікати!
145 Прокінулись Ляшки-панки²⁾
Та й не повставали:
Зійшло сонце, — Ляшки-панки³⁾
Покотом лежали.
- Червоною гадюкою
150 Несе Альта вісти,
Щоб летіли кріюки⁴⁾ з поля
Ляшків-панків їсти.⁵⁾
Налетіли чорні⁶⁾ кріюки
Ляшенків⁷⁾ будити;

¹⁾ Рядки 101—135 надруковані уперве в женеvськiм вид. стор. 7—8 i вiдси перейшли до Огон. та Ром. Звiстка В. Дом. про надруковане їх у «Вечерниях» 1862 р. хибна. ²⁾ Жен. i Огон. преповiданi. ³⁾ Жен. до одного. ⁴⁾ В вид. 1860: кріюки. ⁵⁾ Жен. отсi два рядки читаемо ось як: Через стени, щоб летіли Кріюки Ляхів їсти. ⁶⁾ Жен. i Огон. кріюки з поля. ⁷⁾ Вид. 1860: Вельможних; Жен. Поганців.

- 155 Зібрало ся козачество
Богу помолітись.
Закрякали¹⁾ чорні кріюки²⁾
Виймаючи очи,
160 Заспівали казаченьки
Пісню тії ночі,
Тії ночі кровавої,
Що славою³⁾ стала
Тарасові, козачеству,
165 Ляхів що приспала.

„Над річкою в чистім полі
Могіла чорніє;
Де кров лилась козацькая,
Трава зеленіє.

- 170 Сидить крячок⁴⁾ на могилі
Та з голоду кряче...
Згада козак Гетьманщину,⁵⁾
Згада, та й заплаче.

- „Була колись козацькая
175 І слава і воля, —
Слава сяє, а воленьку
Спіткала недоля.
Булó колись панували,
Та більше не будем,
180 Тії-ж слави козацької
По вік не забудем!“⁶⁾

- Умовк⁷⁾ кобзарь, зажури́в ся,
Щось ру́ки не грають!
Кругом хлопці та дівчата
185 Слізонькі втирають.

¹⁾ Жен. Закричали кріюки чорні. ²⁾ В вид. 1860: кривавої.

³⁾ Так у перводр. і Жен.; у інших вид. від 1860 р славною.

⁴⁾ В вид. 1860 і пізн. крім Жен. ворон. ⁵⁾ Від сього рядка в вид. 1840, 1844, 1860 і Льв. аж до слів »Умовк кобзарь« люка зазначена двома рядками точок. У праськім виданю люки не зазначено, але тих рядків нема. ⁶⁾ Рядки 174—181 уперве надруковані Жен. ст. 9—10, відси у Огон і Ром. ⁷⁾ Жен. Сидить.

Пішов кобзарь по улиці,
З журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки,
А він вимовляє:¹⁾

190 „Нехай буде от-такички!²⁾

Сидить діти у запічку,
А я з журби та до шинку,
А там найдуч³⁾ свою жінку,
Найду жінку, почастую,

195 З вороженьків⁴⁾ покепкую.“

Друк. у перве: Кобзарь 1840, стор. 105—114, в повнім
тексті Женева 1891, ст. 4—10.

¹⁾ Жен. і Огон. ім співає ²⁾ В вид. 1860: оттакечки. ³⁾ Жен. і Огон. Найду в шинку. ⁴⁾ В вид. 1860: вороженьків, Жен. Та з ворогів.

Х.¹⁾

Думи мої, думи мої,
Ліхо мені з вами!
На-що стали на папері
Сумніми рядами?

- 5 Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас ліхо не приспало,
Як свою дитину?

- Бо вас ліхо на світ на сміх породило,
10 Поливали слёзи — чом не затопили?
Не вінесли в море, не розмили в полі?
Не питали-б люди, що в мене болить?
Не питали-б, за-що проклинаяю долю,
Чого нуду світом?... „Нічого робить!“ —
15 Не сказали-б на сміх...

Квіти мої, діти!
На-що-ж вас кохав я, на-що доглядав?
Чи заплаче серце одне на всім світі,
Як я з вами плакав? Може і вгадав...

- Можє найдець ся дівоче
20 Серце, карі очі,
Що заплачуть на сї думи,
Я більше не хочу...
Одну слёзу з очей карих,
І... пан над панами!
25 Думи мої, думи мої,
Ліхо мені з вами!...

¹⁾ В галицькій рукописній копії Кобзаря з р. 1866 (вид. Кожанчикова) ся думка має титул: Марку Вовчкові на память 24-го стичня 1859 р. (*Рукоп. бібл. Н. Т. ім. Шевченка ч. 650. стор. 96*).

- За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвало ся, сміялось,
Виливало мову.
30 Виливало, як уміло
За темнії ночі,
За вишнєвий сад зелений,
За ласки дівочі,
За степи та за могили,
35 Що на Україні...
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
40 З булавами, з бунчуками
Збірать на пораду...
Нехай дүхи козацькі
В Україні вітають!
Там шіроко, там весело
45 Од краю до краю,
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкій, море...
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори!
45 Там поділась, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, Татарами
Засївала поле.
Засївала труном поле,
50 Поки не остіло...
Лягла спочить, а тим часом
Віросла могила.
А над нею Орел чорний
Сторожем літає,
55 І про неї добрим людям
Кобзарі співають.
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні... А я... а я
60 Тільки вмію плакати,

— Тільки сльози за Вкраїну,
А слова немає...
А за лихо... та цур йому!
Хто його не знає!...
65 А надто той, що дивить ся
На людей душою —
Пекло йому на сїм світі,
А на тїм...

Журбою
Не наклічу собі долі,
70 Коли так не маю...
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаяю,
Заховаяю змию люту
Коло свого серця,
75 Щоб вороги не бачили,
Як лихо смієть ся...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та криє,
А серденько соловейком
80 Щобече та плаче —
Нишком, люди не побачуть,
То й не засміють ся...
Не втирайте-ж мої сльози,
Нехай собі ллють ся,
85 Чуже поле поливають
Що-дня і що-ночі,
Поки попі не засиплють
Чужім піском очі...
От-такé-то... а що робить!
90 Журба не поможе.
Хто-ж сироті завідує,
Карай того Бóже!¹)

Думи мої, думи мої,
Квіти мої діти!

¹) Сей уступ від слів «За карії оченята» аж до «Карай того-
Боже» пропущений у вид. Семиренка 1860 р. ст. 2.

95 Вироста́в вас, догляда́в вас, —
Де-ж ми́ні вас діти?

В Україну їдїть, діти,

В на́шу Україну

По-під тинню́ сиротами́,

100 А я тут загіну́.

Там на́йдете щі́ре се́рце

І сло́во ласка́ве,

Там на́йдете щі́ру пра́вду,

А ще мо́же й сла́ву...

105 Привіта́й же, мо́я не́нько,

Мо́я Украї́но,

Мої́х діток нерозу́мних,

Як сво́ю дити́ну!

Друк. у-перве Кобзарь Т. Шевченка С. Пб. 1840, ст. 5—11.

ХІ. Д У М К А.

- На-що мині чорні брови?
 На-що карі очі?
 На-що літа молодії,
 Веселі, дівочі?
 5 Літа мої молодії
 Марно пропадають,
 Очі плачуть, чорні брови
 Од вітру линяють.
 Серце вьяне, нудить світом,
 10 Як пташка без волі.
 На-що-ж мині краса моя,
 Коли нема долі?
 Тяжко мині сиротою
 На сїм світі жити:
 15 Свої люди як чужії,
 Нї з ким говорити.
 Нема кому розпитати,
 Чого плачуть очі?
 Нема кому розказати,
 20 Чого серце хоче,
 Чого серце як голубка
 День і ніч воркує?
 Ніхто¹⁾ його не питає,
 Не знає, не чує.
 25 Чужі люди не спитають —
 Таї на що питати?

¹⁾ В перводр. Никто.

- Нехай плаче сиротина,
Нехай літа тратить!
Плач же, серце, плачте очі,
30 Пóки не засну́ли,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почу́ли,
Щоб понесли́ буйнєсенькі
За синєє мо́ре
35 Чорня́вому, зрадлі́вому
На лю́теє го́ре.

Друк. у-перве: Кобзарь 1840, ст. 83—87.

ХІІ. ДО ОСНОВЬЯНЕНКА.¹⁾

- Бьють поро́ги, місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема́ Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив!
- 5 „Нема́ Січі? — очерéти
У Дні́пра пита́ють:
„Де-то на́ші діти ді́лись?
Де вони́ гуля́ють?“
Ча́йка ски́глить літа́ючи,
10 Мов за дітьми пла́че;
Сонце гріє, вітер віє
На сте́пи коза́чий.²⁾
На тій сте́пі³⁾ скрізь моги́ли
Стоя́ть та суму́ють;
15 Пита́ють ся у бу́йного:
„Де на́ші пану́ють?
Де пану́ють, бенкету́ють?
Де ви забари́лись?
Верні́те ся! Диви́те ся:
20 Жи́та похили́лись,
Де па́сли ся ва́ші ко́ні,
Де ті́рса шумі́ла,
Де кров Ляха́, Тата́рина
Мо́рем черво́ніла...
Верні́те ся!“
25 „Не ве́рнуть ся!“ —
Загра́ло⁴⁾, сказа́ло
Сі́нє мо́ре. „Не ве́рнуть ся

¹⁾ В вид. Чигиринскій Кобзарь и Гайдамакы, С. Петербург 1844, ст. 28, титул: До украинского пысака. ²⁾ В вид. Семир. На степу коза́чим. ³⁾ В вид. Сем. На тім степу. ⁴⁾ Жен. Загуло.

- На віки пропали!“
Правда море, правда, сине,
30 Така́я їх до́ля!
Не вернуть ся сподівані,
Не вернеть ся во́ля,
Не вернеть ся козачина,¹⁾
Не встануть гетьмани,
35 Не покриють Україну
Черво́ні жупа́ни.
Обідрана, сирото́ю
По-над Дніпро́м пла́че,
Тя́жко-ва́жко сироті́ні,
40 А ніхто́ не ба́чить,
Тільки во́рог, що сме́ється!
Смі́й ся, лю́тий вра́же!
Та не ду́же, бісів си́ну!²⁾
Сла́ва не поля́же,³⁾
Не поля́же, а розка́же,
Що дія́лось в сві́ті,
45 Чи́я пра́вда, чи́я кривда,
І чи́ї ми ді́ти!
На́ша ду́ма, па́нша пі́сня⁴⁾
Не вмере, не загі́не...
- От-де, лю́ди, на́ша сла́ва,
50 Сла́ва Укра́їни!
Без зо́лота, без ка́меню,
Без хі́трої мо́ви,
А го́лосна́ та правді́ва,
Як Го́спода сло́во.
- 55 Чи́ так, ба́тьку ота́мане?
Чи́ пра́вду співа́ю?
Ех, як-би то... Та що й каза́ть!
Кебе́ти не ма́ю.

1) Жен. Козачизна. 2) Жен. бо все гине. 3) Рядки від «не вернеть ся» до «Слава не поляже» у перводруку, в вид. 1844 і 1860 заступлені точками. 4) У вид. 1840 і 1844 зам. сього рядка стоїть: Наш завзятий Головатий; ці слова усунув сам Шевченко в вид. 1860.

- А до того в Московщині
60 Кругом чужі люди.¹⁾
„Не потурай!“ може скажеш, —
Та що з того буде?
Насміють ся на псалом той,
Що вільлю сльозами,
65 Насміють ся!... Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!²⁾
Поборів ся-б з Москалями,³⁾
Як-би малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
70 Та побички з'їли.
Оттакé-то ліхо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
„Ой не шуми, луже!“
75 Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
80 Про Січ, про могили,
Коли яку насіпали,
Кого положили, —
Про старину, про те діво,
Що було, минуло...
85 Утні, батьку, щоб нехотя
На весь світ почули:
Що діялось в Україні,
За-що погібала,
За-що слава козацькая
90 На всім світі стала!⁴⁾
Утні, батьку, орле сізій,
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу!

¹⁾ Отсі два рядки в перводр. викропкувані. ²⁾ Отсей рядок в перводр. викропкуваний. ³⁾ Слова »з Москалями« у перводр. викропкувані; в вид. льв. і праськ. з кацапами. ⁴⁾ По сьому віршу в перводр. два ряди точок.

- 95 Нехай ще раз послу́хаю,
Як те мо́ре грає,
Як дівчи́на під вербо́ю
„Гри́ця“ заспи́ває.
100 Нехай ще раз усе́міхне́ть ся
Се́рце на чу́жині,
По́ки ля́же в чу́жу зе́млю
В чу́жій до́мовині.

Друк у перне: Кобзарь 1840, ст. 89—96.

XIII.

Течє вода в сїнє морє,

Та не витїкає;

Шукá козák свою дóлю,

А дóлї немає.

5 Пішов козák світ за очі, —

Грає сїнє морє,

Грає сєрце козáцькеє,

А думка говорить:

„Куди ти йдеш не спитáвшись?”

10 На кóго покинув

Бáтька, нєньку старєнькую,

Молодú дівчїну?

На чужинї не тї лóди,

Тяжко з нїми жити!

15 Нї з ким бóде поплáкати

Нї поговорити.“

Сидить козák на тїм бóцї, —

Грає сїнє морє...

Думав: дóля зострінеть ся,

20 Спитkáло ся гóре.

А журавлї летять собі

До дóму ключáми...

Плáче козák — шляхї бїті

Зарослї тернáми.

Друк. у перве: Ластóвка Гребенки 1841, ст. 312—313.

ХІV. ГАЙДАМАКИ.

(Василіу Івановичу Григоровичу на пам'ять 22-го Квітня 1838 р.)

- Все йде, все минає і краю немає...
Куді-ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.
Живе — умірає... Одно зацвіло,
5 А друге зав'яло, на-віки зав'яло,
І листя пожовкле вітри рознеслі.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пилилі,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
10 По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивіть ся в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
15 Ти вічний, без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою;
Співать тобі думу, що ти-ж нашептав.
Пораї мині ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинікий, я не сирота:
20 Бєть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх, душа жива;
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті слѳози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
25 Що так вона нішком над ними ридала.
Нї, не заховая, бо душа жива!
Як небо блакитне — нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.

- 30 А де вона́ буде? — химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сїм світі!
Безславному тяжко сей світ покида́ть.
Згадайте, дівча́та, вам треба згада́ть!
Вона́ вас люби́ла, рожеві́ї квіти,
35 І про ва́шу до́лю люби́ла співа́ть.

Поки со́нце вста́не, спочива́йте, діти,
А я помірку́ю, вата́жка де взя́ть.

- Сині мої, гайдама́ки,
Світ широ́кий, во́ля!
40 Іді́ть, сині́, погуля́йте,
Пошука́йте до́лі!
Сині мої невелі́кі,
Нерозу́мні діти,
Хто вас щі́ро без ма́тері
45 Привіта́є в світі?
Сині мої, орлі мої,
Леті́ть в Украї́ну, —
Хоч і ли́хо зо́стріне́ть ся,¹⁾
Так не на чу́жійні.
50 Там на́йде́ть ся ду́ша щі́ра,
Не да́сть погипа́ти;
А тут... а тут... тяжко, діти!
Коли́ пу́стять в ха́ту,
То зо́стрівши насмію́ть ся, —
55 Та́кі, ба́чте, лю́ди:
Все письме́нні, дрюко́вані,
Со́нце на́віть гу́дять.
„Не відті́ля, ка́же, сходи́ть,
Та не так і світи́ть;
60 От-та́к, ка́же, бу́ло-б тре́ба...“
Що ма́єш робі́ти?
Тре́ба слуха́ть, мо́же й спра́вді
Не так со́нце сходи́ть,
Як письме́нні начита́ли...
65 Розу́мні та її го́ді!

¹⁾ В перводр. зострини́ця.

- А що-ж на вас-вони скажуть?
Знаю вашу славу!
Поглузують, покепкують,
Та й кинуть під лаву.
- 70 „Нехай, скажуть, спочивають,
Поки батько встане,
Та розкаже по-нашому
Про свої гетьмани.
А то дурень розказує
- 75 Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Ведє перед нами
У постолах. Дурень! дурень!
Біли, а не вчили!
- 80 Од козацтва, од гетьманства
Високі могили,
Більш нічого не осталося,
Та й ті розривають;
А він хоче, щоб слухали,
- 85 Як старці співають!
Дарма праця, пане-брате!
Коли хочеш гробний,
Та ще й слави, того діва,
Співай про „Матрьошу“,
- 90 Про „Парашу-радість нашу“,
Султан, паркет, шпори, —
От-де слава! А то співа:
„Грає синє море!“
А сам плаче; за тобою
- 95 І твоє громада
У сїряках!...“ — Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шийти,
- 100 А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте, кричить собі,
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу, —
- 110 Ви розумні люди,

- А я дурень; один собі
У моїй хатині
Заспіваю, зариваю,
Як мала дитина.
115 Заспіваю: море грає,
Вітер повиває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю: розвернулася
120 Висока могила,
Аж до моря Запоріжці
Степ широкий крили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
125 Вигравують, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсérdились,
Щось страшнє співають!
Послúхаю, пожурю ся,
130 У старих спитаю:
„Чогó, батькі, сумуєте?“
„Не вєсело, сину!
Днїпрó на нас розсérdив ся,
Плáче Україна...“
135 І я плачу, а тим часом
Пийшними рядами
Виступають отамани,
Сóтники з панáми,
І гетьмáни — всі в зóлоті...
140 У мою хатину
Прийшли, сїли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розка́зують:
Як Січ будувáли,
145 Як козаки на байдака́х
Пороги мина́ли,
Як гуля́ли по сіньому,
Гріли ся в Скутáрі,
Та як люлькí заку́ривши
150 В Пóльщі на пожа́рі,

- В Україну вертали ся,
Як бенкетували...
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!“
Козакі гукали.
- 155 Шинкарь знає, наливає
І не схаменеть ся;
Кобзарь вшкварив, а козакі —
Аж Хортиця гнеть ся,
Метелиці та гопакá
- 160 Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!“
- 165 Грай кобзарю! лий шинкарю!
Поки встане доля.“
Взявшись в боки, на-в-присідки
Парубкі з дідами:
„От-так, діти, добре, діти,
170 Будете панами!“
Отамани на бенкеті,
Неначе на раді
Похожають, розмовляють...
Вельможна громада
- 175 Не втерпіла, ударила
Старими ногами...
І я дивлюсь, поглядаю,
Смію ся сльозами.
- Дивлю ся, смію ся, дрібні утираю:
180 Я не одинікий, є з ким в світі жити!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могіла сумує, тополя шумить,
- 185 Тихесенько „Гриця“ дівчина співає, —
Я не одинікий, є з ким вік дожити!

От-де моє добро, грощі,
От-де моя слава!

- А за раду... спасібі вам
190 За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб вилив́ать журбу-сльози.
Бувайте здорові!
195 Під́у синів випровожать
В далёку дорóгу,
Нехай ідуть, може найдуть
Коз́ака старóго,
Що приві́та мо́їх діток
200 Старі́ми сльоза́ми.
Буде з мене! Скаж́у ще раз:
Пан я над пана́ми!

- От-так сід́я кінці-стола¹⁾
Міркую-гадаю:
205 Кого́ просі́ть? хто поведе́?
На двóрі світа́є,
Погас міся́ць, горі́ть со́нце.
Гайдама́ки вста́ли,
Помо́лились, одя́гли ся,
210 Круго́м мене́ ста́ли.
Сумно-сумно, як сі́роти,
Мо́вчки похи́лились.
„Благосло́ві, ка́жуть, ба́тьку,
По́ки ма́єм си́лу!
215 Благосло́ві шука́ть до́лю
На ширóкім сві́ті!“
„Пострі́вайте! сві́т не ха́та,
А ви малі́ ді́ти,
Нерозу́мні. Хто вата́жком
220 Підé пе́ред ва́ми?
Хто поведе́? Лі́хо, ді́ти,
Лі́хо мені́ з ва́ми!
Ви́кохав вас, ви́годував,
Ви́росли чи-малі́,

¹⁾ Так: у перводр., Шевч попр. в кінці; вид. Кожанч. кінець.

- 225 Йдетé в люди, а там тепér
Все письмённе ста́ло.
Виба́чайте, що не вивчи́в,
Бо й мене́, хоч би́ли,
До́бре би́ли, а ба́гато.
230 Де́-чому навчи́ли!
Тма, мна зна́ю, а оксі́ю
Не втну та́кі й до́сі.
Що́-ж вам ска́жуть? Ході́м, сині́,
Ході́мо, попро́сим...
235 Єсть у мене́ ши́рий ба́тько
(Рідного нема́є),
Дасть він ми́нї ра́ду з ва́ми,
Бо сам здоро́в зна́є,
Як то тяжко блука́ть в світі́
240 Сироті́ без ро́ду.
А до то́го ду́шá ши́ра,
Коза́цького ро́ду, —
Не одцу́равсь то́го сло́ва,
Що ма́ти співа́ла,
245 Як ма́лого повива́ла,
З ма́лим розмовля́ла...
Не одцу́равсь то́го сло́ва,
Що про Украї́ну
Слі́пий ста́рець суму́ючи
250 Співа́є під ти́ном.
Лю́бить її,¹⁾ ду́му пра́вди,
Коза́цькую сла́ву, —
Лю́бить її! Ході́м, сині́,
На ра́ду ласка́ву!
255 Як-би не він спі́ткав мене́
При лихі́й годі́ні,
Давно́-б до́сі заховáли
В сні́гу на чужі́ні;
Заховáли-б та й сказа́ли:
260 „Так якéсь леда́що!“

¹⁾ Так поправляю супроти всіх дотеперішніх видань, де стоїть: Лю́бить її. Сеж докінчене характеристики „батька“, а не жаден поклик.

- Тяжко-важко нудить світом,
Не знаючи за-що.
Минуло ся, щоб не снілось!..
Ходімо, хлопьята!
265 Коли минї на чужинї
Не дав погібати,
То й вас приймє, привітає,
Як свою дитину.
270 А од його, помолівшись,
Гайда в Україну!
Добрї-день же, тату, в хату
На твоїм порогу
Благослові моїх діток.
275 В далєку дорóгу!)

Інтродукція.

- Була колись шляхетчина,
Вельможная панї,
Міряла ся з Москалями,
З Ордою, з султаном,
280 З Нїмотою... Було колись..
Та що не минає?
Було шляхта знай чванить ся,
День і ніч гуляє,
Та королєм коверзую..
285 Не кажú Степаном,
Або Яном Собієским,
Ті два незвичайні,
А іншими. Небораки
Мовчки панували.
290 Сєйми, сєймики ревіли,
Сусїди мовчали,
Дивили ся, як королї
Із Польщі втікають,

¹⁾ Посвята і отсей пролог у вид. 1860 пропущені.

- Та слухали, як шляхецтво
295 Навісне гукіє:
Nierozwalam! nierozwalam!
Шляхта репетує,
А магнути палять хати,
Шабелькі гартують...
300 Довго такé творило ся,¹⁾
Поки не в Варшаві
Запанував над Ляхами
Понятівський жвавий.
Запанував, та й думав шляхту
305 Приборкати трішки... не зумів!
Хотів добра, як дітям мати,
А може й ще чогó хотів.
Єдине слово „nierozwalam“
Хотів у шляхти одібрать,
310 А потім... Польща запалала,
Шляхта казала ся,²⁾ кричать:
„Слово гонору, дарма праця!
Поганець, наймит Москаля!“
На гвалт Пулавського і Паца
315 Встає шляхетська земля,
І — разом сто конфедерацій.
Розбрелись конфедерати
По Польщі, Волині,
По Литві, по Молдаванах
320 І по Україні;
Розбрели ся, та й забули
Волю рятувати,
Полигали ся з жидами,
Та й ну руйнувати!
325 Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.

¹⁾ Так у перводр., у вид. 1860, і лев. робило ся. ²⁾ Вид.
1860: Панки казали ся.

Галайда.

„Яремо! герш-ту, хамів сину ?“

325 Піді кобілу приведі!

Подай патінки господині

Та принеси мині води!

Вимети хату! внеси¹⁾ дрóва!

Посип індікам, гúсям дай!

330 Піді до льóху, до корóви,

Та швидче, хаме!... Пострівай!

Упоравшись підеш в Вільшáну:²⁾

Імóстї треба. Не барись!“

Пішов Ярема, похиливсь.

335 От-так у-ранці жид погáний

Над козаком коверзував.

Ярема гнув ся, бо не знав,

Не знав сїромáха, що віросли кріла,

Що неба достáне, коли полетить,

340 Не знав, нагинав ся...

О Бóже мій мїлий!

Тяжко жить на світі, а хочеть ся жить,

Хочеть ся дивітись, як сóнечко сяє,

Хочеть ся послухать, як мóре заграє,

Як пташка щєбєче, байрак гомонить,

445 Абó чорнобрíва в га́й заспíває...

О Бóже мій мїлий, як вєсело жить!

Сиротá Ярема, сиротá убóгний,

Ні сестрі, ні брата, нїкого нема!

Попіхач жидівський, віріс у порóгу,

350 А не кленé долю, людéй не займа.

Та й за-що їх лáять? хибá вони знають,

Когó треба глáдить, когó катува́ть?

Нехай бенкету́ють!... У їх до́ля дбає,

¹⁾ В перводр. вынєсы. ²⁾ Попр. Шевч з р. 1868: Упоравшись у Млїїв підеш.

А сироті треба самому придбать.
Трапляєть ся, часом тихенько заплаче,
355 Та й то не од того, що серце болить:
Що-небудь згадає, або що побачить...
Та й знову до праці. От-так треба жить!
На-що батько-мати, високі палати,
Коли нема серця з серцем розмовлять?
360 Сиротá Ярема — сиротá багатий,
Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать:
Єсть карії очі — як зіроньки сяють,
Білі рученята — мліють-обнімають,
Єсть серце вдіне, серденько дівоче,
365 Що плаче, смієть ся, як він того хоче,
Що плаче, смієть ся і мре й оживає,
Святим духом серед ночі
По над ним вітає.¹⁾

От-такий то мій Ярема,
370 Сиротá багатий!
Таким і я колись-то був —
Минуло, дівчата!...
Минуло ся, розійшло ся,
І сліду не стало:
375 Серце мліє, як згадаю:
Чому не осталося?
Чому не осталося? чому не вітало?
Легше було-б сльози, журбу виливять.
Люди одібрали, бо їм було мало.
„На-що йому доля? треба закопати,
380 Він і так багатий...!“

Багатий на лати
Та на дрібні сльози! бодай не втирять!
Доле моя, доле! де тебе шукать?
Верни ся до мене, до моєї хати,
Або хоч присни ся!... Не хочеть ся спать!

¹⁾ Огсї три рядки додав Шевченко на своїм примірнику видання 1860 р., подано їх у перше в нотці праського видання I, 67; ані Огон. ані Ром. не взяли їх до тексту.

- 385 Вибачайте, люди добрі,
Можє не до ладу! —
Та прокляте ліхо-злідні
Кому не завадить?¹⁾
Можє ще раз зострінемось¹⁾,
390 Піки шкандібаю
За Яремою по світу,
А можє... й не знаю.
Ліхо, люди, всюди ліхо,
Нігдє пригорнуть ся;
395 Куді, каже, хилить доля,
Туді й треба гнуть ся,
Гнуть ся мовчки, усміхать ся,
Щоб люди не знали,
Що на серці заховано,
400 Щоб не привітали.
Бо їх ласка — нехай снить ся
Тому, в кого доля,
А сироті щоб не снілась,
Не снілась ніколи!
405 Тяжко, нудно розказувать,
А мовчать не вмію.
Виливай ся-ж, слóво-сльóзи!
Сóнечко не гріє,
Не вісушить. Поділю ся.
410 Моїми слёзáми,
Та не з братом, не з сестрою,
З нїмїми стїна́ми
На чужині... А поки-що
До кóрчми верну́ ся,
415 Що там робить ся?

Жидіюга
Дріжить ізігнувшись
Над каганцём, лічить грóші
Кóло ліжка, клятий.
А на ліжку... ох, аж душно!...

¹⁾ В перводр. зострінемось.

- 420 Білі рученята
Розкидала, розкрила ся,
Як квіточка в гаю
Червонїє, а пазуха...
Пазухи немає,
425 Розірвана... Мабуть душно
На перині спати,
Одинбкій, молоденькій
Нї з ким розмовляти,
Одна шепче. Несказано
430 Гарна нехрещена!
Отó дочка, а то батько —
Чортова кишєня!
Старá Хáйка лежїть дóлі
В перїнах погáних;
435 Де-ж Яре́ма? Взявши то́рбу
Потяг у Вільша́ну.¹⁾

Конфедерати.

- „Одчиняй, проклятий жїде,
Бо будеш битий... Одчиняй!
Ламайте двєрі, поки вийде!“
440 Вікна посїпались.²⁾ „Стривай!³⁾
Стривайте! Зараз!“ „Нагаями!
Свиняче ўхо! Жартувать,
Чи щó ти хочеш?“ „Я? з панáми?
Крий Бóже! Зараз, дайте встать,
450 Ясновельмóжні! (ни́шком — свині!)“
„Па́не⁴⁾ полкóвнику, ламай!“

¹⁾ Попр. Шевч. потяг безталанний аж у Млїв. ²⁾ В вид. 1860: Старий паскуда. ³⁾ В вид. 1860: Постривай. ⁴⁾ В перводр. Пани.

- Упали двѣрі... а нагаї
Маліое вздóвж жидівську спіну.
„Здорóв свинé! здорóв жиде!
455 Здорóв, чóртів сїну!“
Та нагаєм, та нагаєм...
А жид зогну́в спіну:
„Не жарту́йте, мо́стї-па́не!
Добрі́-вечі́р в ха́ту!“
460 „Ще раз шéльму! ще раз!... го́ді!
Вибача́й, прокля́тий!
Добрі́-вечі́р! А де дочка?“
„Уме́рла, панóве!“
„Лжеш, І́удо! Нага́ями!“
465 Посі́пались зно́ву...
„Ой па́ночки-голу́бчики,
І́й-Бо́гу, нема́є!“
„Бре́шеш, шéльмо!“
„Ко́ли бре́шу,
Неха́й Бог кара́є!“
470 „Не Бог, а ми. Признава́й ся!“
„На-що́-б мав хова́ти,
Як-би жива́? Неха́й, Бо́же,
Шоб я був прокля́тий!...“
„Ха, ха, ха, ха!... Чорт, панóве,
475 Лі́танью¹⁾ співа́є.
Перехресті́сь!“
„Як же воно́?
Да́лебі не зна́ю.“
„От-так, диві́сь!“
Лях хрі́стить ся,
А за ним І́уда.
480 „Бра́во! бра́во! охри́сти́ли,
Ну, за таке чу́до
Могори́чу, мо́стї-па́не!
Чу́єш, охри́щений?
Могори́чу!“
„За́раз, за́раз!“
485 Реву́ть, мов скаже́ні,

¹⁾ В перводр. і в вид. 1860 се слово виточкувано.

Ревуть Ляхи, а поставець
По столу гуляє.
„Єще Польща не згінела!“
Хто-куди гукає.

490 „Давай жиде!“

Охрещений

Із льоху та в хату
Знай шмигляє, наливає;
А конфедерати
Знай гукать: „Жиде! меду!“

495 Жид не схаменеть ся.

„Де цимбали? грай, псявіро!“

Аж корчма трясеть ся.

Краков'яка оддирають,

Вальса та мазура.

500 І жид гляне та ніщечком:

„Шляхетська натура!“

„Добре, годі! тепер співай!“

„Не вмію, їй-Богу!“

„Не божись, собача шкуро!“

505 „Яку-ж вам? „Небогу?“

„Була собі¹⁾ Гандзя,

„Каліка небога,

Божила ся, молила ся,

Що боліли ноги;

510 На панщину не ходила,

А за парубками

Тихесенько, гарнесенько

По-між бурьянами.“

„Годі! годі! се погана,

515 Схизмати співають.“

„Якої-ж вам! хибá оцю?

Стрівайте! згадаю...

„Перед паном Хведором

Ходить жид ходором,

¹⁾ В вид. 1860: колись.

- 520 „І задком
„І передком
„Перед паном Хведірком.“
„Добре, гіді! тепер платі!“
„Жартуйте пане!
525 За-що платить?“ „Що слухали.
Не кривись, поганий!
Не жартуєм. Давай гроші!“
„Де мені їх взяти?
Ні шеляга; я панською¹⁾
530 Ласкою багатий.“
„Лжеш, собако! признавайся!
А ну́те, панове,
Батогами!“

- Засвистіли,
Хри́стять Лейбу знову.
535 Періцили-періцили,
Аж пір'я²⁾ летіло...
„Йй же Богу, ні шеляга!
Іжте моє тіло!
Ні шеляга! гвалт! рятуйте!“
540 „Ось ми порятуєм!“
„Пострівайте! я щось скажуч.“
„Почуєм, почуєм,
Та не бреші! бо, хоч здохни,
Брехня не поможе.“
545 „Ні, в Вілшаній...“ „Твої гроші?“
„Мої?... ховай Боже!
Ні, я кажу, що в Вілшаній
Вілшанські схизмати
По три сім'ї, по чотири
550 Живуть в одній хаті.“
„Ми се знаєм, бо ми сами
Їх так очухрали.“
„Та ні, не те... вибачайте!...
Щоб ліха не знали,

¹⁾ В перводр. панської. ²⁾ В перводр. пер'я.

- 555 Щоб вам грóші присніли ся!...
Бáчте, у Вільшáній
У костьóлі... у титаря...
А дочкá Оксáна!
Ховáй Бóже, як пáнночка!
560 Щó-то за хорóше!
А червínців! хоч не йогó,
Так щó? абí грóші!“
„Абí грóші, однакóво!
Прáвду Лéйба кáже,
565 А щоб пéвна булá прáвда,
Нехáй шлях покáже!
Одягáй ся!“

- Поїхали
Ляхи у Вільшáну.
Одíн тілько під лáвою
570 Конфедерáт п'яний
Нездúжа встать, а курнíка,
П'яний і весéлий:
„Му жу́jemu, му жу́jemu!
Polska nie zginęła!“¹⁾

Т и т а р ь.

- 575 У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць висóко,
Зіроньки сяють.
Вийди, сердénько,
580 Я виглядаю.
Хоч на годíну,
Моя рибчíно,

¹⁾ У перводр. і виданю 1860 р. два рядки точок, у праськім вид. точки пропущено; в вид. Семир. дописано, хоч не Шевченковою рукою, польські рядки взяті нами в текст.

Виглянь, голу́бо!
Та поворку́єм,
585 Та посуму́єм,
Бо я далéко
Сю ніч мандру́ю.
Виглянь же, пта́шко,
Моє серде́нько,
590 По́ки близе́нько!
Та поворку́єм...
Ох, тяжко-ва́жко!“

От-та́к хóдя по-під га́єм
Яре́ма співа́є,
595 Вигляда́є, а Окса́ни
Нема́є, нема́є...
Зóрі ся́ють, се́редь не́ба
Світи́ть білолі́ций;
Вербá слуха́ солове́йка,
600 Ді́вить ся в крини́цю;
На кали́ні, над водо́ю
Так і ви́лива́є,
Нена́че зна, що дівчи́ну
Коза́к ви́гляда́є.
605 А Яре́ма по доли́ні
Лéдве-лéдве хóдить,
Не ді́вить ся, не слуха́є...
„На-що мені́ врóда,

Ко́ли нема́ до́лі, нема́ тала́ну?¹⁾
610 Лі́та молоді́ї ма́рно пропада́ють.
Оди́н я на сві́ті, без ро́ду і до́лі —
Стеблі́на-били́на на чу́жому по́лі;
Стеблі́ну-били́ну ві́три рознесу́ть,²⁾
Так і мене́ люди́³⁾ не зна́ють де ді́ти.

¹⁾ Чигир. Кобз. Коли нема щастя, коли нема долі. ²⁾ В пер-
водр. і у Ром. замість отсих трьох рядків стоять два:

Один я на світі — стебло серед поля,
Його буйні вітри полем рознесуть.

³⁾ В перводр. люди.

615 За-що-ж одцурáлись? що я сиротá!
Одно́ було́ серце, одно на всім світі,
Одна́ душá щіра, та бáчу, що й та,
Що й та одцурáлась!“

І хлінули сльóзи.
Поплáкав серде́га, утér рукавóм.
620 „Остава́йсь здоро́ва! В далéкій дорóзі
Найду́ або до́лю, або за Дніпро́м
Ляжу́ голово́ю... А ти не запла́чеш,
А ти не побáчиш, як во́рон клюе́
Ті ка́рії¹⁾ о́чі, ті о́чі коза́чі,
625 Що ти цілува́ла, се́рденько моé!
Забу́дь мої сльóзи, забу́дь сиротíну!
Забу́дь, що кля́ла ся, друго́го шука́й!
Я то́бі не па́ра, я в сі́рій свити́ні,
А ти титарі́вна! Кра́щого віта́й!
630 Віта́й, ко́го зна́єш! Така́ моя́ до́ля!
Забу́дь мене́, пта́шко! забу́дь, не жури́сь!
А ко́ли почу́єш, що на чужі́м полі́
Схова́ли Яре́му — нішком помолі́сь,
Одна́, се́рце, на всім світі́
635 Хоч ти помолі́ ся!“

Та й запла́кав сі́ромáха,
На кій похили́в ся.
Пла́че собі́ тихе́сенько...
Шелéсть! ко́ли гля́не,
640 По-під га́єм, мов ла́сочка,
Кра́деть ся²⁾ Окса́на.
Забу́в... побі́г... обня́ли ся...
„Се́рце!“ та й зомлі́ли.
До́вго-до́вго тільки „се́рце!“
645 Та й зно́ву ні́міли.
„Го́ді, пта́шко!“

„Ще́ трóшечки,
Ще... ще... сизокрі́лий!
Вийми ду́шу!... ще раз... ще раз...“

¹ В перводр. каріе. ²⁾ В перводр. крадыня.

- Ох, як я втомілась!“
650 „Одпочи́нь, моя ти зоре!
Ти з не́ба злеті́ла!“
Посла́в сві́тку. Як я́сочка
Усміхну́лась, сі́ла.
„Сіда́й же й ти ко́ло мене!“
655 Сі́в, та й обня́ли ся.
„Серце мо́є, зоре¹⁾ моя!“
Зно́ву поли́ли ся.²⁾
„Ти сегóдні забари́лась?“
„Ба́тько занеду́жав,
660 Ко́ло його́ все по́ралась...“
„А мене́ байдуже?“
„Який бо ти, йи-же Бо́гу!“
Слізoнькі³⁾ блисну́ли.
„Не плач, се́рце, я жарту́ю.“
665 „Жа́рти!“

- Усміхну́лась,
Прихили́лась голо́вкою,
Та й нїби засну́ла.
„Бач, Окса́но, я жарту́ю,
А ти й спра́вді пла́чеш!
670 Ну, не плач же! глянь на мене, —
За́втра не побáчиш.
За́втра бу́ду я далéко,
Далéко, Окса́но!...
За́втра в-но́чі у Чи́гріні
675 Свя́чений діста́ну.
Дасть він ми́нї срі́бло-злóто,
Дасть він ми́нї сла́ву.
Одягну́ тебе́, обую́,
Посажу́, мов) пáву,
680 На дзиглику, як гетьма́ншу,
Та й диві́ть ся бу́ду,
По́ки не вму́, диві́тимусь.“
„А мо́же й забудеш?“

1) В перводр крихто. 2) В вид. 1860: Де це ти зоріла?
3) В вид. 18-0: з слёзи. 4) В вид. 1860: як.

- Розбагатієш, у Київ
685 Поїдеш з панáми,
Найдеш собі шляхтяночку,
Забудеш Оксáну!“
„Хибá крáща є за тебе?“
„Мóже й є, не знáю.“
690 „Гнївиш Бога, моє сэрце,
Крáщої немає!
Нї на нєбі, нї за нєбом,
Нї за синім мóрем
Немá крáщої за тебе!“
695 „Щó се ти говориш?
Схаменї ся!“ „Прáвду, рїбко!“
Та й знóву, та й знóву...
Дóвго вонї, як бáчите,
Велї такú мóву,¹⁾
700 Цїлувáлись, обнїмáлись
З усієї сїли;
То плáкали, то божїлись,
То щє раз божїлись.
Йй Ярэма розкáзував,
705 Як жить вонї бóдуть,
Як окує всю в зóлото,
Як дóлю добóде,
Як віріжуть гайдамаки
Ляхів в Укрáїні,
710 Як він бóде панувáти,
Коли не загїне.
Аж обрїдло слóхаючи,
Дáлебі, дївчáта!
„Отó який! мов і справдї
715 Обрїдло!“ А мáти,
Або бáтько як побáчять,
Що ви, мої любї,
Такє дїво читáєте, —
Грїхá на всю гóбу!...

¹⁾ В праськїм вид. зазначено як поправку Шевченка: Меж мови-розмови.

- 720 Тойді, тойді¹⁾ — та цур йому!
А дуже цікаве!
А надто вам розказать би,
Як козак чорнявий
Під вербою над водою
- 725 Обнявшись сумує,
А Оксана як голубка
Воркує, цілує,
То заплаче, то зомліє,
Головоньку схилить:
- 730 „Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!...“ Аж верби нагинались
На таку мову.²⁾
Отто мова! Не розкажy,
- 735 Мої чорноброві³⁾,
Не розкажy протів ночі,
А то ще присніть ся.
Нехай собі розійдуть ся
Так, як і зійшли ся,
- 740 Тихесенько, гарнесенько,
Щоб ніхто не бачив
Ні дівочі дрібні сльози,
Ні щирі козачі.
Нехай собі!... може ще раз
- 745 Вони на сїм світі
Зострінуть ся... побачимо...
А тим часом світить
З усіх вікон у тітаря.
Що-то там творить ся?
- 750 Треба глянуть, та розказать...
Бодай не дивить ся!
Бодай не дивить ся,⁴⁾ бодай не казати!
Бо за людей сором, бо серце болить.
Гляньте, подивить ся: то конфедерати,
- 755 Люди, що зібрались волю боронить!

¹⁾ Так у перводр., в пізнійших вид. тоді. ²⁾ Попр. Шевч.
в виданнях: Слухати тую. ³⁾ В перводр. чорноброви ⁴⁾ В вид. 1860:
дивитись.

Боронять, прокляті!... Будь проклята ма́ти,
І день і година, коли понесла́,
Коли породила, на світ привела́!
Дивіть ся, що роблять у ті́таря в ха́ті
760 Пекелні́ї діти!

У печі пала́
Ого́нь і сві́тить на всю ха́ту;
В кутку́ соба́кою дрі́жють¹⁾
Прокля́тий жи́д; ко́нфедера́ти
Крича́ть до ті́таря: „Хоч жи́ть,
765 Скажи́, де гро́ші?“

То́й мовчи́ть.
Нали́гачем скру́тили ру́ки,
Об зе́млю вда́рили, — нема́,
Нема́ ні сло́ва.

„Ма́ло му́ки!
Дава́йте при́ску! де смо́ла?
770 Кро́пи його́! от-так! хо́ло́не?
Мерщій же при́ском поси́пай!
Що, ска́жеш, шельмо́?“... І не сто́гне!

„Завзя́та бе́стія! Стри́вай!“
Наси́пали в халя́ви жа́ру...
775 „У ті́мь цьва́шок заката́й!“
Не ві́терпів свято́ї ка́ри,
Упа́в серде́га. Пронада́й
Душа́ без спо́віді свято́ї!
„Окса́но, до́чко!“ та й уме́р...

780 Ляхі́ задума́ли ся сто́я,
Хоч і запе́клі.

„Що те́пер,
Пано́ве ра́ди, помірку́єм?
Те́пер з ним²⁾ ні́чого робі́ть.
Запа́лим це́ркву!“

„Гвалт! ряту́йте!
785 Хто в Бо́га ві́рує!“ кричи́ть
На дво́рі го́лос, що є́ си́ли.
Ляхі́ зомлі́ли. „Хто та́кий?“

¹⁾ В вид 1860: дри́жить. ²⁾ В перводр. зб. ви́мь те́пер...

Оксана в двері:¹⁾ „Вбійли! вбійли!“
Та й пада в хаті,²⁾ а старший
800 Махнув рукою на громаду;
Понура шляхта мов хорти
За двері вийшла. Сам по-заду
Берé зомлілюю...

Де-ж ти,
Яремо! де ти? подиві ся!
805 А він мандруючи співа,
Як Наливайко з Ляхом бів ся.

Ляхи пропали; нежива
Пропала з ними і Оксана.
Собаки де-де по Вілшаній
810 Загавкають, та й замовчять.
Біліє місяць; люди сплять,
І титар спить... Не рано встане!
На віки праведний заснув.
Горіло світло, погасало, —
815 Погасло... Мертвий мов здригнув,
І темно, сумно³⁾ в хаті стало.

Свято в Чигирині.

Гетьмани, гетьмани, як-би то ви встали,
Встали. подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
820 Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо як море червоне
Перед бунчуками, бувало, горить,

¹⁾ В перводр. 1860: в хаті ²⁾ В вид. 1860: Тай пада кріжем
Огон. Ром Мліє та й пада ³⁾ Попр. Шевч., в усіх виданнях: сумно-
сумно.

А ясновельможний на воронім коні
825 Блисне булавою — море закипить, —

Закипить, і розлило ся

Степами, ярами;

Ліхо мліє перед ними...

А за козаками...

830 Та що й казати?... Минуло ся!

А те, що минуло,

Не згадуйте, пані-брати,

Бо щоб не почули.¹⁾

Та й що з того, що згадаєш?

835 Згадаєш, — заплачеш.

Ну, хоч глянем на Чигирин

Колись-то козачий!

Із-за лісу, з-за туману)

Місяць випливає,

840 Червоніє круглолиций,

Горить, а не сяє.

Неначе зна, що не треба

Людям його світу,

Що пожари Україну

845 Нагріють, освітять.

І смеркло ся, а в Чигирині,

Як у домовині,

Сумно-сумно. (Оттак було

По всій Україні

850 Протів ночі Маковія,

Як ножі святіли).

Людей не чуть; через базар

Кажан костокрилий

Перелетить; на вігоні

855 Сові завиває.

А де-ж люди?... Над Тясмином,

У темному гаю

Зібрали ся: старий, малий,

Убогий, багатий

¹⁾ У всіх виданнях сей рядок виточкуваний; дописано рукою Шевч. ²⁾ В первод: зь туману.

- 860 Поєднались, дожидають
Великого свята.
У темному гаю, в зеленій діброві
На припони коні отаву скубуть,
Осідлані коні, ворони, готові.
865 Куді-то поїдуть? когось повезуть?
Он когось, дивіть ся! Лягли по долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Отто гайдамаки! На гвалт України
Орли налетіли, вони рознесуть
870 Ляхам, жидам кару,
За кров і пожари
Пеклом гайдамаки Ляхам оддадуть.

- По-під дібровою стоять
Вози залізної тарани:
875 То щедрої гостинець пані:
Уміла що кому давать, —
Нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!...
По-між возами нігде статъ:
880 Неначе в ірїй налетіло¹⁾
З Смілянщини, з Чигириня,
Просте козацтво, старшина...
Козацьке панство походяє —
На певне діло налетіли.
885 В киреях чорних, як одін,
Тихенько²⁾ ходя розмовляє
І поглядає на Чигрин.

Старшина первий.

Старий Головатий щось дуже коверзує.

Старшина другий.

- Мудра голова! сидить собі в хуторі, ніби не
890 знає нічого, а дивиш ся — скрізь Головатий.
„Коли сам,“ каже, „не поверну, то синові передам.“

¹⁾ В перводр. нальтило. ²⁾ Так у вид. 1860, в перводр. ныщечком.

Старшина́ третій.

Та й син же шту́ка! Я вчо́ра зо́стрів ся з За-
лі́зняко́м; та́ке розка́зує про йо́го, що цур йому́!
„Кошови́м,“ ка́же, „бу́де, та й го́ді; а мо́же ще
895 і гетьма́ном, коли́ те́е...“

Старшина́ други́й.

А Го́нта на-що? а За́лізня́к? До Го́нти сама́...
сама́ писа́ла: „Коли́, ка́же...“

Старшина́ пер́вий.

Ци́тьте лише́нь, зда́єть ся, дзвона́ть.

Старшина́ други́й.

Та ні, то лю́ди гомоня́ть.

Старшина́ пер́вий.

900 Го́моня́ть, по́ки Ляхи́ почу́ють. Ох, ста́рі го-
лови́ та розу́мні; хи́мэря́ть-хи́мэря́ть, та й зро́бля́ть
з лемеша́ шва́йку. Де мо́жна ланту́х, там то́рби не
тре́ба. Ку́пили хри́ну, тре́ба з'їсти: пла́чте, о́чі, хоч
повила́зьте; ба́чили, що купува́ли; гро́шам не
905 про́пада́ть! А то ду́мають-ду́мають, ні в-го́лос,¹⁾ ні
мо́вчки, а Ляхи́ догада́ють ся, — от то́бі й пши́к!
Що там за ра́да? чо́м вони́ не дзвона́ть? Чи́м
спи́ниш наро́д, щоб не гомо́нів? Не де́сять душ,
а сла́ва Бо́гу вся Сми́лянщина, коли́ не вся Укра-
910 їна... Он, чу́єте? спи́вають.

Старшина́ третій.

Спра́вді спи́ва щось; піду́ спино́ю.

Старшина́ пер́вий.

Не спи́няй, неха́й собі́ спи́ває, аби́ не го́лосно!

Старшина́ други́й.

Отто́ мабу́ть Во́лох! Не втерпів та́кі ста́рий
ду́рень; тре́ба, та й го́ді!

Старшина́ третій.

915 А му́дро спи́ває! коли́ не послу́хавш, усе́
и́ншу. Підкра́дьмо́сь, бра́тці, та послу́ха́єм; а тим
ча́сом задзвона́ть.

¹⁾ В перево́д. ні в слух.

Старшина первий і другий.

А що-ж? то й ходімо!

Старшина третій.

Добре, ходімо!

(Старшини нішком стáli за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзарь: кругом його Запоріжжі і гайдамаки. Кобзарь співає!)
неголосно.)

Кобзарь.

- 920 „Ой Волóхи, Волóхи,
Вас остáло ся трóхи;
І ви, Молдава́ни,
Тепер ви не па́ни:
Ва́ші господа́рі —
925 Наймиті́ Тата́рам,
Туре́цьким султа́нам,
В кайда́нах, в кайда́нах!
Го́ді-ж, не журі́ть ся,
Га́рно помолі́ть ся,
930 Бра́тайте ся з на́ми,
З на́ми козака́ми!
Згада́йте Богда́на,
Старо́го гетьма́на, —
Будете па́нами.
935 Та як ми з ножа́ми,
З ножа́ми святи́ми
Та з ба́тьком Макси́мом
Сю ніч погуля́єм,
Ляхів погойда́єм,
940 Та так погуля́єм,
Що аж пе́кло засмі́єть ся,
Не́бо запала́є —
До́бре погуля́єм!“

Запоріжець

До́бре погуля́єм! пра́вду старі́й співа́, як не
945 бре́ше. А що-б то з його́ за кобза́рь був, як би
не Волóх!

¹⁾ В вид. 1860: співає з повагою.

Кобзарь.

Та я й не Волóх; так тілько, був колісь у Волóщинї, а люди й зовуть Волóхом, сам не знаю за-що.

Запорóжець.

950 Ну, та дарма; утні ще яку-небудь! А ну лишень про батька Максїма ушкварь!¹⁾

Гайдамак.

Та не гóлосно, щоб не почу́ла старшина́.

Запорóжець.

А що нам ва́ша старшина́? Почу́є, так по-слу́ха, коли́ ма́є чим слухати, та й го́ді! У нас
955 оди́н старши́й — ба́тько Макси́м; а він як почу́є, то ще карбо́ванця дасть. Спїва́й, ста́рче бо́жий, не слухай його́!

Гайдамак.

Та воно́ так, чолові́че! я се й сам зна́ю, та ось що: не так пані́, як підпанки! або — по́ки
960 со́нце зйде, то ро́са о́чі ви́їсть.

Запорóжець.

Брехня́! спїва́й, ста́рче бо́жий, яку́ зна́єш! А то й дзвóна не дїждемо, поснемо́.

Гурто́м.

Спра́вді поснемо́; спїва́й яку-небудь!

Кобза́рь (спїва́є).

Літа́ орел, літа́ сізій

965 По-під небеса́ми;

Гуля́ Макси́м, гуля́ ба́тько
Степа́ми-ліса́ми.

Ой літа́є орел сізій,

А за ним орля́та;

970 Гуля́ Макси́м, гуля́ ба́тько,

А за ним хло́пья́та.

Запорóжці²⁾ ті хло́пья́та,

¹⁾ В перводр додано: яку небу́дь, в пізні́йших вид. сї слова пропу́щено. ²⁾ В перводр. Запороря́нцы.

- Сині́ його́, діти.
Помірку́є, загада́є,
975 Чи бі́ти, чи пі́ти?
Чи танцюва́ть — то й ушкваря́ть,
Аж землі́а трясе́ть ся;
Заспіва́є, — заспіва́ють,
Аж лі́хо сме́єть ся.
980 Горі́лку-мед не ча́ркою,
Поставце́м черка́є,
А во́рога заплі́ощивши́сь
Ката́, не ми́нає.
От-такий-то на́ш ота́ман,
985 Оре́л сизокрі́лий!
І во́ює, і гарцю́є
З усі́єї си́ли.
Нема́ в його́ ні осе́лі,
Ні са́ду, ні ста́ву;
990 Сте́п і мо́ре — скрі́зь бі́тий шля́х,
Скрі́зь зо́лото, сла́ва.
Шану́йте ся-ж, вра́жі Ля́хи,
Скаже́ні соба́ки!
Йде За́лізня́к Чо́рним шля́хом,
995 За ним гайдама́ки.

Запоро́жець.

Отсе то так! вчі́стив, нічо́го сказа́ти; і до ла́ду і пра́вда. До́бре, да́лебі до́бре! Що хо́че, то так і втне. Спаси́бі, спаси́бі!

Гайдама́к.³⁾

Я щось не второ́пав, що він співа́в про гай-
1000 дама́ків?

Запоро́жець.

Який бо ти бевзь і спра́вді! Ба́чиш ось що він співа́в: щоб Ля́хи пога́ні, скаже́ні соба́ки, ка́ялись, бо йде, ба́чиш, За́лізня́к Чо́рним шля́хом з гайдама́ками, щоб Ляхі́в, ба́чиш, рі́зати...

¹⁾ В перводр. ушкварить, у Сем. і пізн. ушкваряють. ²⁾ В вид. 1860 тут і далі: Гайдамака.

Гайдама́к.

1005 І вішать, і мордують! Добре, їй-Бо́гу, добре!
Ну, се так! Да́лебі, дав би карбо́ванця, як-би був
не пропів учо́ра! Шко́да! Ну, неха́й стара́ вьяз-
не, бі́льше м'я́са бу́де! Поборгуй, будь ла́скав,
за́втра одда́м. Утні ще що-небу́дь про гайда-
1010 ма́ків!

Кобза́рь.

До гро́шей я не ду́же ла́сий. Аби́ була́ ла́ска
слуха́ть, — по́ки не охри́п, співа́тиму; а охри́пну
— ча́рочку, дру́гу тії ледащи́ці-живи́ці,¹⁾ як то
ка́жуть, та й зно́ву. Слу́хайте-ж, панове грома́до!

1115 „Ночува́ли гайдама́ки
В зе́леній дібро́ві,
На припо́ні па́сли ко́ні,
Сїдла́ні, гото́ві.

Ночува́ли Ляшкі́-панкі́
1020 В буди́нках з жида́ми,
Напи́ли ся, простя́гли ся,
Та й....“

Грома́да.

Ци́ть лише́нь! зда́єть ся, дзвоня́ть. Чу́єш?...
ще раз... о!

Кобза́рь.

1025 „Задзвони́ли, задзвони́ли,
Пішла́ луна́ га́єм!
Іди́ть же ви та мо́літесь,
А я доспіва́ю“.

Повали́ли гайдама́ки,
1030 Аж сто́гне дібро́ва;
Не пове́злі, а на плеча́х
Чума́цькі во́лові
Несу́ть вози́. А за німи
Слі́пий Во́лох зно́ву:

1040 „Ночува́ли гайдама́ки
В зе́леній дібро́ві.“

¹⁾ В перводр. ледащи́ї, далі дописка Шевч.

Шкандибáє, курникає,
І гич не до речі.
„Ну лиш іншу, старче божий!“
1040 З возáми на плéчах
Кричáть йому гайдамаки.
„Дóбре, хлопці, нá-те!
От-так! от-так! дóбре хлопці!
А нýте, хлопьята,
1045 Ушкваримо!“

Земля гнеть ся,
А вони з возáми
Так і рíжуть. Кобзáрь грає,
Додає словáми:
1050 „Ой гоп такий так!
Кли́че Гáндзю козák:
„Ходи́, Гáндзю, пожарту́ю,
Ходи́, Гáндзю, поці́люю;
Ході́м, Гáндзю, до по́па
1055 Бо́гу помолі́ть ся;
Нема́ жи́та ні сно́па,
Варі́ варени́ці!“
Ожені́в ся, зажу́рив ся, —
Нічо́го нема́є;
1060 У рядни́ні росту́ть ді́ти,
А козák співа́є:
„І по хáтї ти-ни-ні,
„І по с́нях ти-ни-ні,
„Варі́, жінко, лині́!
1065 „Ти-ни-ні, ти-ни-ні!“

„Дóбре! дóбре! ще раз! ще раз!“
Кричáть гайдамаки.
„Ой гоп то́го д́ива!
Наварі́ли Ляхі́ пі́ва,
1070 А ми́ бу́дем шинкува́ть,
Ляшкі́в-панкі́в частува́ть.
Ляшкі́в-панкі́в поча́стуєм,
З паня́нками пожа́ртуєм.

- „Ой гоп такі так!
Кліче Ляшку козак:¹)
1075 Ляшко, пташко моя!
Ляшко, доле моя!
Не сором ся, дай рұченьку,
Ходім погуляймо;
Нехай людям ліхо сніть ся,
1080 А ми заспіваймо!
А ми заспіваймо,
А ми посідаймо,
Ляшко, пташко моя,
Ляшко, доле моя!“
1085 „Ще раз, ще раз!“
„Як-би такі або так, або сяк;
Як-би такі запороський²) козак;
Як-би такі молодій, молодій,
1090 Хоч по хаті-б поводів, поводів!
Страх мені не хочеть ся
З старім дідом морочить ся!
Як-би такі...“
„Цу-цү, скажені, схаменіть ся!
1095 Бач, розходили ся! А ти,
Старá собáко, де-б молить ся,
Верзеш тут погань! От чорті!“
Кричить отáман. Опинілись,
Бáчять, що цérков.³) Дяк співа,
1100 Попі з каділами, з кропілом...
Громада нїби неживá,
Ані телéнь... По-між возáми
Попі з кропілами пішли,
За ними корогві несли,
1105 Як на великдень над паскáми.

„Молітесь, братія, молітесь!“
Так благочінний начинá:

¹) У всіх вид. тут і далі панну, панно; попр. Шевч. ²) В пер-
водр. запорожскій. ³) В вид. 1860: Аж цérков бáчять.

- Кругом святого Чигрина
1110 Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте,
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
1115 Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Канаять¹⁾ в тюрмах, голі, босі,
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
1120 Краю козацького²⁾ краса,
У Ляха вьяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеть ся, карі очі
В неволі гаснуть, розковать
1125 Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромить ся канать
В ярмі у Ляха... Горе, горе!
Молїтесь, діти! страшний суд
Ляхи в Україну несуть, —
1130 І заридаять чорні³⁾ гори.
Згадайте праведних гетьманів!
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остриянина стоїть
1135 Хоч-би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зїма?
Інгул що-зїму замерзає,
1140 Богун не встане загатить
Шляхецьким трупом. Лях гуляє!
Нема Богдана, червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Кірсунь староденний:
1145 Нема журбу з ким подїлить!

¹⁾ У вид 1860 конають ²⁾ Кожан. і лїв. Землі козацько

³⁾ В перводр. чорни.

І Альта плаче: „Тяжко жити!
„Я сохну, сохну... де Тарас?
Нема, не чуть... не в батька діти!“
Не плачте, братія! За нас
1150 І душі праведних і сила
Архистратіга Михаїла!
Не за горами кари час! —
Молїтесь, братія!“

Молїлись,
Молїлись щіро козакі,
1155 Як діти щіро,¹⁾ не журїлись,
Думали тее...²⁾ а зробїлось —
Над козака́ми хусточки!
Одно́ добр́о, одна́ сла́ва —
Біліє хусти́на,
1160 Та й ту знімуть...

А діякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі, освяти́ли!“
Удари́ли в дзвони́,
Реве́ гаєм: „Освяти́ли!“
1165 Аж се́рце холо́не.
Освяти́ли, освяти́ли!
Гине́ шляхта́, гине́!
Розібра́ли, заблу́щали́
По всій Україні.

Треті́ півні.

1170 Ще́ день Україну́ катува́ли
Ляхи́ скаже́ні; ще́ один,
Один оста́нній сумува́ли
І Україна́ і Чигри́н.

¹⁾ У всіх вид. Щиро як діти; попр. Шевч. ²⁾ У Сем. і пізн. вид. гадали.

- І той минув — день Маковія,
1175 Велике свято в Україні,
Минув, і Лях і жидовин
Горілки, кроби упивались,
Кляли схизмата, розпинали,
Кляли, що нічого вже взять;
1180 А гайдамаки мовчки ждали,
Поки поганці ляжуть спать.
Лягли, і в голови не клали,
Що вже їм завтра не вставать.
Ляхи заснули, а Іуди
1185 Ще лічать гроші у-ночі,
Без світла лічать бариші,¹⁾
Щоб не побачили злі) люди.
І ті на золото лягли,
І сном нечистим задрімали.
- 1190 Дрімаять... на віки бодай задрімали!
А тим часом місяць пливé оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море,
Та глянуть на люди, що вони моторять,
Щоб Богові в-ранці про те²⁾ розказать.
- 1195 Світить білолиций на всю Україну,
Світить, — а чи бачить мою сиротину,
Оксану з Вілшани, мою сироту?
Де її мордують? де вона воркує?
Чи знає Ярёма? чи знає, чи чує?
- 1200 Побачимо потім, а тепер не ту —
Не ту заспіваю, іншої заграю;
Ліхо не дівчата буде танцювать!
Недолю співаю козацького краю!
Слухайте-ж, щоб дітям потім розказать,
- 1205 Щоб і діти знали, внукам розказали,
Як козакі шляхту тяжко покарали
За те, що не вміла в добрі панувать.⁴⁾

¹⁾ Так в перводр., в пізнійших вид.

Ще лічать гроші у-ночі,
Без світла лічать бариші.

²⁾ В перводр. бач, попр. Шевч. ³⁾ Попр. Шевч. тес ⁴⁾ В перводр. Щоб не забували Ляха проклинать.

- Гомонїла Україна,
Довго гомонїла,
1210 Довго-довго кров степами
Текла-червонїла.
Текла, текла, та й вїсохла.
Степи зеленїють;
Дїдї лежать, а над ними
1215 Могїли синїють.
Та що з того, що високі?
Нїхто їх не знає,
Нїхто щїро не заплаче,
Нїхто не згадає.
1220 Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх уміють. Зійде сонце,
1225 Осушить, пригрїє, —
А онуки? їм байдуже,
Панам жїто сїють!¹⁾
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могїла,
1230 Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залїзняк, душа щїра,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
1235 А їх не згадають.²⁾
Гомонїла Україна,
Довго гомонїла,
Довго-довго кров степами
Текла-червонїла.
1240 І день і ніч гвалт, гармати,
Земля стогне, гнєть ся,
Сумно-страшно, а згадавш, —
Серце усміхнєть ся.

¹⁾ У всіх вид. Жито собі; попр. Шевч. ²⁾ Слова: „Кат панує, а їх не згадають“ у вид. 1860 і пізнійших аж до Ром. пропущені.

- Місяцю мій ясний з високого неба
1245 Сховай ся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде, хоч ти й бачив Рось,
І Альту і Сєну, і там розлилось
Не знать за-що крові широкее море, —
А тепер що буде? Сховай ся-ж за гору;
1250 Сховай ся, мій друже, щоб не довелось
На старість заплакати...
Сумно-сумно середь неба
Сяє білолиций;
По-над Дніпром козак іде —
1255 Може з вечорниці?
Іде смутний-невеселий,
Ледве несуть ноги, —
Може дівчина не любить
За те, що убогий?
1260 І дівчина його любить,
Хоч ла́та на ла́ті, —
Чорнобривий, а не згіне,
То буде й багатий.
Чого-ж смутний чорнобривий
1265 Іде, чуть не плаче?
Якусь тяжку недоленку
Віщує коза́че;
Чує серце, та не скаже,
Яке лихо буде.
1270 Минé лихо... Кругом його
Мов вимерли¹⁾ люди.
Ані півня, ні собак,
Тільки із-за гаю
Десь далéко сіроманці²⁾
1275 Вовки завивають.
Байдужé! Іде Яре́ма,
Та не до Окса́ни,
Не в Вілша́ну на до́світки, —
До Ляхів погáних

¹⁾ В перводр. вымиралы. ²⁾ В вид. 1860: сіроманці.

- 1280 У Черкаси. А там третій
Півень заспіває...
А там... а там... Йде Ярёма,
На Дніпр поглядає.
Ой Дніпре мій, Дніпре широкій та дужий!
1285 Багато ти, батьку, у морі посів
Козацької крові! Ще понесеш, друже!
Червонів ти синє, та не напоїв;
А сю ніч уп'єть ся!') Пекельнеє свято
По всій Україні сю ніч зареве;
1290 Потечє багато-багато-багато
Шляхецької крові! Козак оживе!
Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинуть ся доля, козак заспіва:
„Нї жїда, нї Ляха!“ а в степах України —
Дай-то Божє мїлий — блисне булава!“
1295 Так думав, їдучи в латаній свитині,
Сердєга Ярёма з свяченим в руках.
А Дніпр мов підслухав: широкій та синій
Підняв гори-хвилі, а в очеретах
Ревє, стогне, завиває,
1300 Лози нагинає;
Грім гогоче, а блискавка
Хмару роздирає.
Їде собі наш Ярёма,
Нїчого не бачить;
1305 Одна думка усміхнєть ся,
А друга заплаче.
„Там Оксана, там весело
І в сїрій свитині;
А тут... а тут... що ще буде?
1310 Можє ще загину!“
А тим часом із байраку
Півень „кукуріку!“
„А! Черкаси!... Божє мїлий!
Не вкоротї віку!“

') Так в перводр., у всіх пізнійших вид. хибно: уп'єш ся, хоча се слово належить до »морє«, а не до »Дніпро«.

Червоний¹⁾ бенкет:

- 1315 Задзвоніли в усі дзвони
По всій Україні,
Закричали гайдамаки:
„Гіне шляхта, гіне!
Гіне шляхта! погуляєм
1320 Та хмáру нагрієм!“
Зайняла ся Смілянщина,
Хмáра червоніє;
А найперша Медведівка
Хмáри нагриває.
1325 Горить Сміла, Смілянщина
Крówью підпливає;
Горить Кóрсунь, горить Кáнів,
Чигирін, Черкаси;
Чóрним шляхом запалало
1330 І кров полила ся
Аж у Умань. По Подолі)
Гóнта бенкетує,
А Залізняк в Смілянщині
Дамáску гартує,²⁾
1335 У Черкасах, де й Ярема
Прóбує свячений.
„Оттак, оттак! добре, діти!
Мордуйте скажених!
Дóбре, хлопці!“ — на базарі
1340 Залізняк гукає.
Кругом пéкло, гайдамаки
По пéклу гуляють.
1345 А Ярема — страшно глянуть:
По три, по чотири
Так і кладé! „Дóбре, сину!⁴⁾
Мáтері їх хіря!
Мордуй, мордуй! в раю будеш,

¹⁾ В перводр. Червоппий. ²⁾ Попр. Шевч., у всіх вид.: Аж у Волинь. По Поліссі. ³⁾ В праськím вид. запотовано поправку пїби. Шевч. До маху. ⁴⁾ Тут і ряд 1350 у перводр. хлопче.

- Або есаулом!
1350 Гуляй, сину! нүте, діти!“
І діти майну́ли
По горінцах, по коморах,
По льохах, усюди;
Всіх укла́ли, все забра́ли.
1355 „Тепе́р, хло́пці, бу́де!
Утомі́лись, одпочі́ньте!“
Улиці́, базари́
Кри́лись тру́пом, пили́ кровью.
„Ма́ло кля́тим ка́ри!
1360 Ще́ раз тре́ба пере́мучи́ть,
Щоб не повстава́ли
Нехре́щені, кля́ті ду́ші!“
На базар збіра́лись
Гайдама́ки. Іде́ Яре́ма,
1365 Залі́зняк гука́є;
„Чу́єш, хло́пче? ході́ сюди́!
Не бійсь, не зляка́ю.“
„Не бою́ ся!“ Зня́вши ша́нку
Став, мов пе́ред па́ном.
1370 „Відкі́ля ти? хто ти та́кий?“
„Я, па́не, з Вілша́ни.“¹⁾
„З Вілша́ної, де ті́таря
Пси́ замордува́ли?“
„Де? я́кого?“
„У Вілша́ній;
1375 І ка́жуть, що вкра́ли
Дочку́ його́, коли́ зна́єш.“²⁾
„Дочку́! у Вілша́ній?“
„У ті́таря, коли́ знава́в!“
„Окса́но, Окса́но!“
1380 Ле́две ві́мовив Яре́ма,³⁾

¹⁾ Так у перводр. ²⁾ Рукою Шевч. тут дописано:

Дочку його, чи не знавав?“

„Отамане, пане,

Пуси мене!“ Тай заплакав.

³⁾ Перводр. Де ти, серце моє, де ти?

- Та й пада¹⁾ до-дóлу.
„Еге! ось що... Шкóда хлóпця..
Провітри Микóло!“
Провітрив ся. „Бáтьку! брáте!
1385 Чом я не сторúкий?
Дáйте ножá, дáйте сíлу!
Мúки Ляхáм, мúки!
Мúки стрáшної, щóб пéкло
Затряслó ся, млíло!“²⁾
1390 „Дóбре, сíну, ножі бúдуть,
Аби щóб хотíлось.“³⁾
Хóчеш⁴⁾ з нáми у Лíсянку
Ножі гартувáти?“
„Ходíм, ходíм, отáмане!
1395 Бáтьку ти мíй, брáте
Мíй єдíний! На край свíта
Полечú, достáну,
З пéкла вíрву, отáмане..
На край свíта, пáне..
1400 На край свíта, та не нáйду,
Не нáйду Оксáни!“⁵⁾
„Мóже й вíрвеш. Хóдíм з нáми!“⁶⁾
Я-ж все забувáю,
Як зовéш ся?“
„Ярéмою.“
1405 „Прízвище? — „Не маю.“
„Хибá байстрíок? Без прízвища?
Запишí, Микóло,
Есаўлом...⁷⁾ Без прízвища..
Нехáй бúде Гóлний!
1410 Бач, обíдраний!“
„Погáно!“

¹⁾ В вид. 1860: упáв. ²⁾ В вид. 1860: Трясло ся та млíло.

³⁾ В вид. 1860: На святес дíло. ⁴⁾ В вид. 1860: Хóдíм. ⁵⁾ Замíсь-
сих 9 рядків у перводр.:

На край свíта, пáне!

На край свíта, та не нáйду,

Не нáйду Оксáни.

⁶⁾ Попр. Шевч., в перводр. і пізн. вид. найдеш. ⁷⁾ Так у пер-
водр., в пізн. вид. у реєстер.

„Ну, хибá Бідóю?“

„І се не так.“

„Стрівáй лишéнь!

1415 Пиши́ Галайдо́ю!“¹⁾

Записа́ли.

„Ну, Гала́йдо,

По́йдем гуля́ти!

На́йдеш до́лю... а не на́йдеш, —

Руша́йте, хло́пьята!“

1420 Та́й ру́шили до схі́д со́нця

У Лися́нку хло́пці

На я́рмарок. Зібра́ли ся

Хло́пці на толо́ці,

Помо́лились га́рно Бо́гу

1425 Та́й ру́шили з Бо́гом

У до́ро́гу, мов і спра́вді

Не бу́ло нічо́го

У Черка́сах... І Яре́мі

За́йвого з обо́зу

1430 Дали́ коня́. Усмі́хну́в ся

Яре́ма скрі́зь сльо́зи

Та́й по́їхав за ца́ріну...²⁾

¹⁾ Замість рядків 1402—1416 у вид. 1860 р. і всіх пізнійших читаємо:

„Може й найдеш. А як тебе

Зовуть? Я не знаю“.

„Яремою.“

„А прізвище?“

„Прізвища немає“.

„Хиба байстрик? Без прізвища!“

Запиши Миколо

У реєстер! Нехай буде...

Нехай буде Голий!

Так і пиши!“

„Ні, погано!“

„Ну, хибá Бідóю?“

„І ще не так!“

„Стривай лишень,

Пиши Галайдою!“

²⁾ Рядки 1420—1432 — рукописна вставка Шевч. замість слів, що стоять у всіх вид.: І Яре́мі дали коня́ За́йвого з обо́зу Усмі́хну́в ся на воро́нім, та́й зпо́ву у сльо́зи. Впи́хали.

Палають Черкаси...

„Чи всі, діти?“

„Усі, батьку!“

1435 „Гайда!“

Простягла ся

По діброві по-над Дніпрóm

Козацька ватага.

А за ними кобзарь-Волох

1440 Переваги-ваги

Шкандибає на конику,

Козакám співає:

„Гайдамаки, гайдамаки,

Залізняк гуляє.“

1445 Поїхали... а Черкаси

Палають-палають.

Байдужé, ніхтó не гляне!

Сміють ся та лають

Кляту пляхту; хто балака,

1450 Хто кобзаря слуха.

А Залізняк по-переду

Нашпорошив уха,

Їде собі, люлька курить,

Нікому ні слова;

1455 А за ним німий Ярéма.

Зелéна діброва

І темний гай, і Дніпр дужий,

І високі гóри,

Небо, зóрі, добрі люди

1460 І лютеє гóре —

Все пропало, все! Нічого

Не знає, не бачить,

Як убитий. Тяжко йому,

Тяжко, а не плаче.

1465 Ні, не плаче; змія люта

Жадна випиває

Його слёзи, давить дýшу,

Сёрце роздирає.

- Ой ви сльóзи, дрібні сльóзи,
1470 Ви змійте гóре...
Змійте йогó... Тяжко! нóдно!
І сінього мóря,
І Дніпрá, щóб вилить лóте,
І Дніпрá не стáне!
1475 Занапастить хибá дóшу?
Оксáно, Оксáно!
Де ти? де ти? Подиві ся,
Мо́я сиротіно,
Подиві ся на Яре́му!
1480 Де ти? Мо́же гíне?
Мо́же тяжко кляне́ до́лю,
По Польщі блука́в,¹⁾
Або в па́на у кайдáнах
В склепу́ пропада́в!²⁾
1485 Мо́же зга́дує Яре́му,
Зга́дує Вілша́ну,³⁾
Клі́че йогó: „Сéрце мо́є,
Обні́мі Оксáну!⁴⁾
Обні́мемось, мій со́коле,
1490 На ві́ки зомлі́єм!
Неха́й Ля́хи знуща́ють ся —
Не почу́єм!...“ Ві́є,
Ві́є ві́тер з-за Лимáну,
Гне то́полю в по́лі,
1495 І дівчи́на похі́лить ся,
Куди́ гне недо́ля.
Посуму́є, пожúрить ся,
Забúде... і мо́же...
У жупа́ні са́ма па́ні...⁵⁾
1500 А Ля́х... Бо́же, Бо́же,
Кра́й пéклом мо́ю дóшу,
Ві́лий му́ки мо́ре!

¹⁾ В вид. 1860: Кленé, уміра́є ²⁾ В перводр. У склепу ка-
нає; попр. Шевч. ³⁾ Попр. Шевч. і Млі́в. ⁴⁾ Шевч. поправив:

Мо́же ка́же: „Обні́мі́сь,
На ві́ки зомлі́єм.

⁵⁾ В перводр. У будинку господи́ня; пізн. попр. Шевч.

- Розбий кару на́до мно́ю,
Та не таким го́рем
1505 Кара́й се́рце! Розпаде́ть ся,¹⁾
Хоч-би бу́ло ка́мень!
До́ле моя́, се́рце мо́є,
Чом ти не в Вілпа́ній?²⁾
А мо́же й там, мо́же пла́че,³⁾
1510 Тя́жко їй небо́зі?...
Мо́же з ба́тьком вигляда́є?“
І хлі́нули слю́би,
Дрі́бні-дрі́бні поли́ли ся.
Де вони́ взя́ли ся?
1515 А За́лізня́к га́йдама́кам
Велі́ть опини́тись.⁴⁾
„У лі́с, хло́пці! вже світа́є,
І ко́ні приста́ли —
Попаса́мо!“ І тихе́нько
1520 У лі́с, та́й схова́лись.

Гупалівщина.

- Зійшло́ со́нце, Укра́йна
Де пала́ла, тлі́ла,
А де шля́хта запе́рши ся
У буди́нках млі́ла.
1525 Скри́зь по се́лах ши́бениці́,
Наві́шано тру́пу
Ті́лько старши́х, а так шля́хта
Ку́пою на ку́пі
На ули́цях, на розпу́тьцях;
1530 Соба́ки, воро́ни

¹⁾ У всіх вид. розірветь ся, попр. Шевч. ²⁾ В перводр. Вилпаний. ³⁾ В вид. 1860 р. зам. отсих чотирьох рядків читаємо:

Оксано, Оксано!

Де ти діла ся, поділась?

⁴⁾ В перводр. Кричить опинить ся.

- Ідять шляхту, клоють очі.
Ніхто не боронить,
Та й нікому, остали ся
Діти та собаки,
1535 Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки.
Отакé-то було ліхо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за-віщо?
1540 За-що люди гинуть?
Того-ж батька, такі-ж діти,
Жити-б та братать ся!
Ні! не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднать ся.
1545 Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
„Убём брата! спалим хату!“
1550 Сказали, і сталося.
Все-б, здається; ні, на кару
Сироти осталися.
В сльозах росли та й віросли,
Замучені руки
Розв'язалися, — і кров за кров,
1555 І муки за муки!
Болить серце, як згадаєш:
Старіх Слав'ян діти
Впились кровю, а хто винен?
Ксьондзі їзуюти.
- 1560 Мандрували гайдамаки
Лісами, ярами,
А за ними і Галайда
З дрібними сльозами.
Вже минули Воронівку,
1565 Вирбівку, в Вілчану
Приїхали... „Хибá спитать,
Спитать про Оксану?“

- Не спитаю, щоб не знали,
За-що пропадаю.“
1570 А тим часом гайдамаки
Й Вілшану минають.
Питаєть ся у хлопчика:
„Що? титаря вбили?“¹⁾
„Ба ні, дядьку, батько казав,
1575 Що його спалили
Оті Ляхи, що там лежать,
І Оксану вкрали;
А титаря на цвинтарі
Вчора поховали.“
1580 Не дослухав... „Несі, коню!“
І поводи кінув.
„Чом я вчора, поки не знав,
Вчора не загинув!
А сьогодні коли й умру,
1585 З домовини встану
Ляхів мучить! Серце моє!²⁾
Оксано! Оксано!
Де ти?“
Замовк, зажури́в ся,
Поїхав ходю;
1590 Тяжко³⁾ йому сіромасі
Бороть ся з нудьгою.
Догнав своїх. Боровиків
Вже хутір минають.
Корчма тліє з стодолою,
1595 А Лейби немає.
Усміхну́в ся мій Ярема,

1) Остатніх 10 рядків Шевч. поправив ось як:

Вже минули Гоноратку,
Байбузи минають,
Уже й Млїв. Про титаря
Ярема питає
У хлопчика: „Чи титаря
Ляхи ще не вбили?“

Сей варіант, подіктований змаганем Шевч. заступити Вілшану Млієвом, як менше поетичний лишаємо в нотці. ²⁾ Шевч. попр. Шукать тебе, моє серце. ³⁾ В вид 1860: важко.

- Тяжко усміхну́в ся.
Отут, отут по-за-вчора
Пе́ред жи́дом гну́в ся...
1600 А сего́дня! Та й жаль ста́ло,
Що ли́хо мину́ло.
Гайдама́ки по-над я́ром
З шля́ху поверну́ли,
Наганя́ють півпа́рубка:
1605 Хло́пець у свити́ні
Полата́ний, у постолáх,
На плéчах торби́на.
„Ге́й, старче́ня! стріва́й лишéнь!“
„Я не ста́рець, па́не!
1610 Я, як ба́чте,²⁾ гайдама́ка.“
„Який же пога́ний!
Відки́ля ти?“
„З Керéлівки.“¹⁴⁾
„А Буди́ща зна́єш
І о́зеро ко́ло Буди́щ?“
1615 „І о́зеро зна́ю.
Отáм воно́, оцím я́ром
Втра́пите до йóго.“
„Що́? сего́дня Ляхів ба́чив?“
„Нігде́ ні одно́го;
1620 А вчо́ра бу́ло ба́гато.
Вінки́ не свя́тили,
Не дали́ Ляхи́ прокля́ті.
За-те-ж ми їх би́ли!³⁾
І я, й ба́тько свя́тим но́жем,
1625 А ма́ти незду́жа,
А то й вона́-б...“
„До́бре, хло́пче!
Ось на-ж то́бі, дру́же,
Сей дукáчик, та не згуби́!“
Узя́в золотóго,
1630 Подиви́в ся: „Спаси́бі вам!“
„Ну, хло́пці, в доро́гу!

¹⁾ Слова „як бачте“ в перводр. заступлені точками. ²⁾ В пізнійших вид. За те їх і би́ли.

- Та чуєте, без гомону!
Галайдо, за мною!
В оцім яру є озеро
1635 Й ліс по-під горою,
А в лісі скарб. Як приїдем,
То щоб кругом стали.
Скажі хлопцям! Може льохи
Стерегті осталась
1640 Яка погань.“

- Приїхали,
Стали кругом ліса;
Дивлять ся — нема нікого...
„Ту їх до-сто-біса!
Які груші уродили!
1645 Збивайте, хлопьята!
Швидче! швидче! О-так! о-так!“
І конфедерати
Посіпали ся до-долу,
Груші гнилобóкі.
1650 Позбивали, упóрались —
Козакáм нівроку!
Найшли льохí, скарб забрали,
У мёртвих¹⁾ кипенí
Потрусíли, та й потягли
1655 Карати мерзених
У Лісянку.

Старосвітський будинок¹⁾.

- Смеркало ся. Из Лісянки
Кругом засвітíло;
Отó Гонта та Залізняк²⁾
1660 Люльки закуріли,

¹⁾ В вид. 1860: Ляхів. ²⁾ В вид. 1860 р. титул сего розділу:
Бенкет у Лисянці. ³⁾ Шевч. попр, у виданнях: Гонта з Залізником.

- Страшно-страшно закурили!¹⁾
І в пеклі не вміють
Отак курить! Гнилий Тікич²⁾
Кровью червоною
1665 Шляхетською, жидівською,
А над ним палають
І хатина і будинок,
Мов доля карає
Вельможного й неможного.
1670 А середь базару
Стоить Гонта з Залізняком,
Кричать: „Ляхам карі!
Карі Ляхам, щоб каялись!“
І діти карають.
1675 Стогнуть, плачуть, один просить,
Другий проклинає,
Той моли́ть ся, сповідає
Гріхи перед братом
Уже во́йтим. Не ми́лують,
1680 Карають завзяті.
Як смерть лю́та, не вважають
На лі́та, на вроду³⁾
Шляхтяночки й жидівочки, —
Тече кров у воду.
1685 Ні калі́ка, ані старий,
Ні малá) дитина
Не остали́сь, не вблагали
Лихої години!
Всі полягли́, всі по́котом!
1690 Ні душі живої
Не остало́сь у Лісянці,⁴⁾
А по́жар у-двоє
Розгорів ся, розпала́в ся
До са́мої хма́ри.

¹⁾ Шевч попр. З гайдамаками. Аж страшно. ²⁾ Перводр. так закури́ть. ³⁾ В перводр. не минають ні лі́та ні вроду. ⁴⁾ В перводр. Ні мати. ⁵⁾ Попр. Шевч.

- 1695 А Галайда знай гукає:
„Карі Ляхам, карі!“
Мов скажений мёртвих ріже,
Мёртвих віша, палить.
„Дайте Ляха, дайте жйда!“
- 1700 Мало мені, мало!
Дайте Ляха, дайте крoви
Наточить з поганих!
Крoви море... мало моря!...
Океано, Океано!“
- 1705 Так Галайда кричить, шука
Ляхів по пожару.¹⁾
А тим часом гайдамаки
Столі вздовж базару
Поставили, несуть страву,
- 1710 Де що запопали,
Щоб за-світла повечерять.
„Гуляй!“ загукали.
- Вечеряють, а кругом їх
Пекло червоніє.
- 1715 У поломї повішані
На кроквах чорніють
Панські трупи. Горять крокви
І падають з ними.
„Гуляй діти! пийте, лийте!“
- 1720 З панами такими
Можє ще раз зострінемось,
Ще раз погуляєм!“
І поставець одним духом
Залізник черкає.
- 1725 „За прокляті вапі трупи,
За душі прокляті
Ще раз віпью! Пийте, діти!
Віпьем, Гонто брате!“

¹⁾ В вид. 1860 отсі два рядки читаємо:

Де ти? кринне й сховаєть ся

В поломь, в пожарі

- „Віпьем, друже, погуляєм
1730 У купочці, в парі.
А деж Волóх? Заспівай лиш!...
Грай, співай, кобзарю!“¹⁾
„Пострівай! я дожидаю,
Що Ляхи прокляті!“
1735 Ярема встав: „Які Ляхи?“
„Отó бо завзятий!
Пий горілку, мій голубе!“
„Які Ляхи, брате?“
„По тім боці, у будінку
1745 Запёрлись прокляті!“
„Розвіємо!“ — „Шкода мýру,
Старосвітська штука.
А ще гірше, Богданові
Мурували руки.“
1745 „Богданові? Шкода, шкода
Гетьманської праці!“
„Я послав сказать проклятим,
Щоб видали Паца, —
Помілую. Не відадуть —
1750 Пóрох засипаю...
Потайники вже зроблені...“
„І Ляхи гуляють?
Лїчать зóрі? Дóбре, брате!
А поки-що бóде,
1755 Віпєм чáрку!“ — „Дóбре, віпєм!“
„Пійте, добрі люди!
Та не дýже, бо ще мóже
Не кóнчили кáри!“
„Не кóнчили?!... Пійте, бійте!
1760 Грай, співай, кобзарю!
Не про дїдів, бо незгірше
И ми Ляхів караєм;

¹⁾ Отсей чотиростих маєть ся лише в вид. 1860 р., по нїм зараз іде рядок 1761: Не про дїдів і т. д. У вид. Петерб. 1868, Львів 1867 і праським тих рядків нема. В остатнім рядку чотиростиха ще одна иоправка, зам. Грай, співай — Поганий.

Не про ліхо, бо ми його
Не знали й не знаєм.
1765 Веселої утні, старче,
Щоб земля ломилась,
Про вдовіцю-молодіцю,
Як вона журилась.“

(Кобзарь грає й приспівує.)¹⁾

Од селá до селá
1770 Тáнці та музýки:
Кýрку, яйця продалá,
Куплю²⁾ черевики.
Од селá до селá
Бúду танцювáти:
1775 Нí корóви, нí волá,
Остáла ся хáта.
Я оддám, я продám
Кúмові хатíну,
Я куплю, я зроблю
1780 Яточку під тином;
Торгувáть, шинкувáть
Бúду чарочкáми,
Танцювáть та гулять
Такі з парубкáми.
1285 Ох! ви, дítки мої,
Мої голубьята,
Не журіть ся, подивіть ся,
Як танцює мáти!
Самá в нáйми підú,
1790 Дítок в шкóлу оддám,
А червóним черевíчкам
Такі дам. такі дам!“

„Дóбре! дóбре! Ну! до тáнців,
До тáнців, кобзáрю!“

¹⁾ Сих слів у перводі нема, а покладені в вид. 1860.

²⁾ В перводі. Маю, попр. Шевч.

- 1795 Сліпий вшкварив, на-в-присядки
Пішлий по базару.
Земля гнеть ся... „Нумо, Гонто!“
„Нум, брате Максиме!“
Ушкваримо, мій голубе,
1800 Поки не загинем.“

„Не дивуйте ся, дівчата,
Що я обідрав ся,
Бо мій батько робів гладко,
То й я в його вдав ся.“

- 1805 „Добре, брате! йй же Богу!
А ну ти, Максиме!“
„Пострівай лиш!“
„От-так чини, як я чиню,
Люби дочку абі-чию,
1810 Хоч попову, хоч дякову,
Хоч хорошу мужикову!“

- Всі танцюють, а Галайда
Не чує, не бачить:
Сидить один кінці стола,²⁾
1815 Тяжко-важко плаче,
Як дитина. Чого-б, бач ся?
В червонім жупані,
І золото, і слава є,
Та нема Оксани,
1820 Нї-з-ким долю поділити,
Нї-з-ким заспівати;
Один, один сиротою
Мусить пропадати!
А того, того й не знає,
1825 Що його Оксана
По тім боці за Тикичем
В будинку з папами,

¹⁾ В перводр. Ану... і Ну... ²⁾ В вид. 1860: собі; в вид. льв.-1867: собі кінець.

- З тими самими Ляхами,
Що замордували
1830 Її батька. Недолюди!
Тепер заховались
За мурами, та дивитесь,
Як жидиї канаяють,
Браті ваші! А Оксана
1835 В вікно поглядає
На Лісянку засвічену.
„Де-то мій Ярёма?“
Самá думає. Не знає,
Що він коло неї,
1840 У Лісянці, не в свитині,
В червонім жупані,
Сидить одін та думає:
„Де моя Оксана?“
„Де вона, моя голубка
1845 Приборкана плаче?“
Тяжко йому!)

А із яру

В киреї козачій
Хтось крадеть ся.²⁾

„Хто ти такий?“

- Галайда питає.
1850 „Я посланець пана Гонті.
Нехай погуляє,
Я підожду.“

- „Ні, не діждеш,
Жидівська собака!“
„Ховай Боже, який я жид?“
1855 Бачиш, гайдамака!
Ось копійка... подиви ся!...³⁾
Хиба ти не знаєш?“

¹⁾ Рядків 1824—1926 у перводр. нема, а по словах „Мусить пропадати читаємо: „Нудно йому. А із яру“ і т. д. Ті рядки вставлено аж у вид. 1860 р. ²⁾ В перводр. крадьця. ³⁾ В перводр. „Ось копійка“ Не Шевченковою рукою на екземплярі додано замість точок: царщина.

- „Знаю, знаю!“ І свячений
З халяви виймає.
- 1860 „Признавайсь, лукавий жиде:
Ти привів у Мліїв
До титаря Ляхів п'яних?
Я, Лейбо, не вмію
Жартувати! Я Ярема,
1865 Твій наймит, поганий!
Чи не пізнав? Признавайся,
Де моя Оксана?“
Махнув ножем. — „Ховай Боже!
Нічого не знаю!“
- 1870 Нічогісінько, їй Богу!“
„Не знаєш? Як знаєш,
Так і роби!“ І знову ніж
Ярема здіймає.
„У будінку, на тім боці...
1875 Стривайте!... З панами
У покоях, у золоті,
Як найкраща пані,
Ваша... тее...“
- „Виручай же,
Виручай, проклятий!“
- 1880 „Добре, добре! Якіж бо ви,
Яремо, завзяті.
Іду зараз і вірчу.
Гроші мур ламають...
Скажу Ляхам: замість Паца...“
- 1885 „Добре, добре! Знаю.
Іді швидче!“
- „Зараз, зараз!
Гонту забавляйте
З пів упруга! А там нехай!...
Ідіть же, гуляйте!
- 1890 Куді везти?“ — „У Лебедін!
У Лебедін, чуєш?“⁽¹⁾

¹⁾ Замість сих 34 рядків, нової Шевченкової перерібки, було в перводруку:

„Чую, чую!“¹⁾

І Галáйда

З Гóнтою танцює.

А Залізняк берє кобзу:

„Не бреш проклятий!

Признавай ся! Я Ярема!

Ти конфедератів

Із хутора до титаря

Повів у Вілшану?

Признавай ся! Я все знаю.

Де діли Оксану?“

Махнув ножем

„Ховай Боже!“

„Я тебе сховаю!“

„У будинку, на тім боці“.

„Виручай, як знаєш!

На золото!“ Сипле йому

Жменею з кешені.

„Треба Гонту!“ — „Потім, потім!“

А не то — свяченим!“

„Добре, добре, пострівайте!“

„Ніколи, проклятий!

Ходім вкуш!“ — „Якіж бо ви,

Яремо, завзяті!

Вам не треба, один піду.

Гроші мур ламають.

Скажү Ляхам: Замісьц Па́ца..“

„Добре, добре! Знаю.

Ідї швидче!“ — „Зараз, зараз!

Гонту забавляйте

З пів упру́га, а там нехай!

Ідїть же, гуляйте!

Куди везті?“ — „В Майданівку!

В Майданівку, чуєш?“

Замісь рядків 1866—1882 нашого тексту в вид. Семиренка 1860 була друга Шевченкова перерібка:

„Признава́йсь, прокля́тий жи́де,

Де мо́я Окса́на?“

Та й замахну́всь. — „Хова́й Бо́же!

В буди́нку... з па́нами...

Ве́я в зо́лоті«. — „Вируча́й же!

Вируча́й, прокля́тий!“

„До́бре, до́бре... Які́ж бо ви,

Яре́мо, завзя́ті!

Іду́ за́раз і ви́ручу...

Гро́ші му́р лама́ють, і т. д.

Замісь первісної Майданівки поставлено тут: У Лебедин.

1895 „Потанцюй кобзарю!
Я заграю.“

На-в-прісядки
Сліпий по¹⁾ базару
Оддирає постолáми,
Додає словáми:

1900 „На горóді постирна́к, постирна́к;¹⁾

Чи я-ж тобі не коза́к, не коза́к?

Чи я-ж тебе́ не люблю́, не люблю́?

Чи я-ж тобі череві́чків не куплю́?

Куплю́, куплю́, чорнобрі́ва!

1905 Куплю́, куплю́ то́го дівá!

Буду, се́рце, ході́ть,

Буду, се́рце, любі́ть!“

„Ой гоп гопакá!

Полюби́ла козака́,

1910 Та рудо́го, та старо́го —

Лиха́ до́ля така́!

Іді́-ж, до́ле, за журбо́ю,

А ти, старі́й, за водо́ю!

А я — так до ши́нку.

1915 Ві́пью ча́рку, ві́пью дру́гу,

Ві́пью тре́тю на поту́гу,

Пя́ту, шóсту, та й кіне́ць!

Пішла ба́ба у тане́ць,

А за не́ю горобе́ць,

1920 Викрута́сом-вихи́лясом

Молоде́ць-горобе́ць!

Старі́й рудий ба́бу клі́че,

А та йому́ ду́лю ти́че:

„Ожени́в ся сатано́,

1925 Заробля́й же на пшоно́!

Тре́ба ді́ток годувáть,

Тре́ба ді́ток одяга́ть;

А я буду́ добува́ть.

А ти старі́й не гріши́,

¹⁾ В перводр. вздовж. ²⁾ Так перводр., пізн. пустирнак.

1930 Та в за́пічку коли́шій,
Та мовчи́, не диши́!“

„Як бу́ла я мо́лодо́ю приподо́бницею,
Пові́сила хва́ртуши́ну над віко́нницею;

Хто йде́ — не ми́не,
1935 То махне́, то моргне́,¹⁾

А я шовко́м вишива́ю,
У квати́рочку морга́ю;“)

„Семені́, Івані́,
Надіва́йте жупа́ні,
1940 Та ході́мо погуля́ймо,
Та сядемо́ заспіва́ймо!“

„Заганя́йте квочку́ в бо́чку,
А курча́та в ве́ршу;
Скажи́, скажи́, ста́ра су́ко,
1945 Ко́му́ дала́ спе́ршу?“

І... гу!
Загну́в ба́тько дугу́,
Тягне́ ма́ти супо́ню,
А ти зав'яжи́, до́ню!

1950 „Чи ще́? чи го́ді?“

„Ще́, ще́!
Хоч пога́ну! Са́мі но́ги но́сять.“

„Ой сип сиріве́ць
Та криши́ опе́ньки!
Дід та ба́ба, то й до ла́ду,
1955 Оббе́ радeнькі.

„Ой сип сиріве́ць
Та криши́ петру́шку!“

¹⁾ У Сем. То кивне, то моргне. ²⁾ У Сем. В квати́рочку ви-
гляда́ю.

- „Ой сип сирівець
Та накриши хріну!
1960 Як дід бабі...
...
„Ой сип во́ду, во́ду,
Та пошука́й бро́ду, бро́ду!“...
„Годі! годі!“ кричіть Го́нта,
„Годі! погасає!¹⁾
1965 Сві́тла, діти!... А де Ле́йба?
Ще його́ немає?
Найти́ його́ та пові́сить!
Петелька сви́няча!
Га́йда, діти, погасає
1970 Кагане́ць коза́чий!“
А Га́лайда: „Ота́мане,
Погуля́ймо, ба́тьку!
Диві́сь, горі́ть, на база́рі
І ви́дко і гла́дко.
1975 Потанцю́ем. Грай кобза́рю!“
„Не хоч́у гуля́ти!
Огню́, діти! дьо́хтю, кло́чя!
Дава́йте гарма́ти!
В пота́йники пусти́ть ого́нь!
1980 Ду́мають: жарту́ю!“
Заре́вили гайдама́ки:
„До́бре, ба́тьку, чу́єм!“
Че́рез грéблю повали́ли,
Гукáють, співа́ють,
1985 А Га́лайда кричі́ть: „Ба́тьку!
Стійте! Пропада́ю!

¹⁾ В вид. 1844 сі два рядки читаємо;

Га́йда, діти! га́сне, га́сне
Вели́кдень коза́чий!

- Пострівайте ! не вбивайте !
Там моя Оксана !
Годіночку, батькі мої,
1990 Я її достану !“
„Добре, добре !... Залізничче,
Гукни, щоб палили !
Преподобить ся з Ляхами...
А ти, сизокрілий,
1995 Найдеш іншу !“¹⁾

Оглянув ся —
Галайди немає.

- Ревуть гори, і будінок
З Ляхами гуляє
Коло хмари. Що осталося,
2000 Пеклом запалало...
„Де Галайда ?“ — Максим кліче.
І сліду не стало...²⁾
Поки хлопцята танцювали,³⁾
Ярема з Лейбою прокрались
2005 Аж у будінок, в самий льох;
Оксану вихопив чуть живу
Ярема з льоху, та й полинув
У Лебедін...

Лебедін.⁴⁾

- „Я сирота з Вілшаної,
2010 Сирота, бабусю !
Батька Ляхи замучили,
А мене — бою ся,

¹⁾ Вид. Сем. і пізн. другу. ²⁾ На цьому в перводр. кінчить ся сей розділ. ³⁾ Остих 7 рядків до кінця розд. у перве надруковано в вид. 1860. ⁴⁾ В перводр. Лыбедынь.

- Боюсь згадять, моя сіза! —
Узялі з собою.
2015 Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною!
Я молилась, я плакала,
Серце розривалося,
Сльози сохли, душа мерла..
2020 Ох! як би я знала,
Що побачу його ще раз,
Що обніму знову¹⁾,
В-двоє, в-трое вітерпіла-б²⁾)
За єдине слово!
2025 Вибачай, моя голубко!
Може я грішила?
Може Бог за те її карає,
Що я полюбила..
Полюбила стан високий
2030 І карії очі,
Полюбила, як уміла,
Як серденько хоче.
Не за себе, не за батька
Молилась в неволі,
2035 Ні, бабусю, а за його,
За милого долю.
Карай Боже! Твою правду
Я вітерпіть мушу.
Страшно сказать: я думала
2040 Занапастити душу.
Як-би не він, може-б, може
І занапастила.
Тяжко було! я думала —
О Боже мій милий!; —
2045 Він сирота, хто без мене
кого привітає?

¹⁾ У львівським вид. 1867 і у Огоні: з сих двох рядків через недогляд зроблено один: Що побачу знову. Сей недогляд повторено і в праським вид. і у Романчука. ²⁾ В перволр. ви́тир-пилабъ.

- Хто про дόлю, про недόлю,
Як я, розпитав?
Хто обніме,¹⁾ як я його?
2050 Хто дүшу покаже?
Хто сироті убогому
Люблю тебе²⁾ скаже?
Я так думала, бабүсю,
І серце сміялось:
2055 Я сирота, без матері,
Без батька осталась;
І він один на всім світі,
Один мене³⁾ любить,
А почує, що я вбілась,
2060 То й себе погубить.
Я так⁴⁾ думала, молилась,
Ждала, виглядала:
Нема його, не прибуде!
Одна я осталась...”
- 2065 Та й заплакала. Черніця,
Стоя коло неї
Зажурилась. „Бабусенько!
Скажи мені! де я?“
„В Лебедині, моя пташко!
2070 Не вставай, ти хвора!“
„В Лебедині? Чи давно я?“
„Ба ні, по-за-вчора.“
„По-за-вчора?... Стрівай, стрівай!...
Пожар над водою...
2075 Жид, будинок, Майданівка...
Зовуть Галайдю...“
„Галайдю Яремою
Себе називав
Той, що привіз...”

¹⁾ В вид. 1860: обійме. ²⁾ В вид. 1868, петерб. і у львівськїм, а за ними й у пізнійших поправлено на „Добре слово“. ³⁾ В вид. 1860: мене вірно. ⁴⁾ В вид. 1860: Таки.

- „Де він, де він ?
2080 Тепер же я знаю!...“
„Через тиждень обіцяв ся
Прийти за тобою.“
„Через тиждень? через тиждень
Серденько загобіть!¹⁾
2085 Бабусянько, минула ся
Лихая година!
Той Галайда — мій Ярема!
По всій Україні
Його знають. Я бачила,
2090 Як села горіли,
Я бачила, каті Ляхи
Трусили ся, мліли,
Як хто скаже про Галайду.
Знають вони, знають,
2095 Хто Ярема,²⁾ відкіля він,
І когось шукає!..
Мені шукав, мені найшов,
Орел сизокрилий!
Прилітай же, мій орлику,³⁾
2100 Мій соколе милий!⁴⁾
Ох, як весело на світі,
Як весело стало!
Через тиждень? Бабусянько,
Ще три дні осталося.
2105 Ох, як довго!..
„Загрибай, мамо, жар, жар,
Буде тобі дочки жаль, жаль!...“
Ох, як весело на світі!
А тобі, бабусю,
2110 Чи весело?“

„Я тобою,
Пташко, веселю ся“
„А чом же ти не співаєш?“

¹⁾ В вид. 1860: Раю мій, покую! ²⁾ В вид. 1860: Хто такий.
³⁾ В вид. 1860: соколе. ⁴⁾ В вид. 1860: Мій голубе сізний!

„Я вже одспівала.
Піду́, дзвонять до вечерні“.¹⁾

2115 Оксана осталась,
Пожурилась, усміхнулась,
Пала на коліна
І мо́лить ся за Яре́му
Щі́ро як дитина.²⁾

2120 Че́рез тижде́нь³⁾ старі сестри⁴⁾
У церкві співа́ли:
„Іса́ія лику́й!“ В-ра́нці
Яре́му вінча́ли;

А в-вечері мій Яре́ма,
2125 (От хлопець⁵⁾ звича́йний!)
Щоб не се́рдить За́лізня́ка,⁶⁾
Покі́нув Окса́ну.
Ляхі́в конча́. З За́лізня́ком
Ча́сом наї́зжає

2130 В ряді́-годи́, та в дво́х собі́...
Ну, се́ всякий зна́є!
Верні́мо ся-ж до́ свяче́них,
Що во́ні зроби́ли?

Чи всі́ во́ні ще́ як брі́тва,
2135 Чи пере́щери́ли?
Хоч ва́м, зна́ю, і ости́ло
На кро́в та на сльо́зи
Диви́ти ся, а Окса́ні,
Окса́ні неба́зі

2140 Ї́й аж пудно́, бо Яре́ма
Весі́лля гуля́є
З ноже́м в рука́х, на пожа́рах...
Вона́ ви́глядає

¹⁾ В вид. 1860: Задзвонили до вечерні. ²⁾ В вид. 1860 замість отсих 4 рядків — два:

А черниця похоловшилась
В храм пошкандибала.

³⁾ В перводр тыждынь. ⁴⁾ В вид. 1860: отамана. ⁵⁾ В вид. 1860: в Лебедині. ⁶⁾ В перводр. хлопцъ.

- До півночи, а іноді
2145 Помолить ся Бóгу
Таї спать ляже одна собі.
Умер би, ей Бóгу!¹⁾
Не журі ся, сподівай ся
Та Бóгу моли ся!
2150 А мені тепер на Умань
Треба подивить ся.
-

Гонта в Умані,

Хвалили ся гайдамаки
На Умань ідучи:
„Будем драти, пане-брате,
З китаїки онучі!“²⁾

- Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить;
По селах плачуть голі³⁾ діти,
2155 Батьків немає. Шелестить
Пожовкле лістя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить,
Нігде не чуть людської мови;
Звірть тільки віє, йде в село,
2160 Де чує трупи: не ховали,
Вовків Ляхами годували,
Аж поки снігом занесло.
Огрізки вóвчі.⁴⁾

Не спинила хуртовина
2165 Пекельної кари:

¹⁾ Замість отсих 14 рядків у вид. 1860 і пізн. читаємо:

Весілле справляє
В Уманщині на пожарах...
Вона виглядає,
Виглядає, чи не йде
З боїрами в гості
Перевезті із келії
В хату на помості.

²⁾ В перводр. ані в вид. 1844 і 1860 цього епіграфа нема.

³⁾ У вид. Сем. По селам плачуть малі, попр. Шевч. ⁴⁾ Шевч. попр.: у перводр. і у всіх вид. Поки їх снігом занесло.

- Ляхи́ мёрзли, а козаки́
Грілись на пожа́рі.
Вста́ла й весна́, чо́рну зе́млю
Со́нну розбуді́ла,
2170 Укві́тчала́ її ря́стом,
Барві́нком покри́ла;
І на по́лі жа́йворонок,
Солове́йко в га́ї
Зе́млю у́брану весно́ю
2175 В-ра́нці зо́стріча́ють...
Ра́й та й го́ді! А для ко́го?
Для люде́й! — А лю́ди
Не хотя́ть на йо́го й гля́нуть,
А гля́нуть, — огу́дять.
2180 Тре́ба кро́вью домалюва́ть,
Осві́тить пожа́ром!
Со́нця ма́ло, ря́сту ма́ло
І бага́то хма́ри.
Пе́кла ма́ло!... Лю́ди, лю́ди!
2185 Ко́ли-то з вас бу́де
Того́ добра́, що ма́єте?
Чудні́, чудні́ лю́ди!

Не спині́ла весна́ кро́ви
Ні зло́сті людсько́ї.
2190 Тя́жко гля́нуть; а згада́єм, —
Так бу́ло і в Тро́ї,
Так і бу́де.
Га́йдама́ки
Гуля́ють, кара́ють;
Де про́дуть — зе́мля горі́ть,
2195 Кро́вью підплива́є.
Придба́в Макси́м со́бі си́на
На всю́ Укра́їну;
Хоч не рідний си́н Яре́ма,
А щі́ра дити́на.
2200 Макси́м рі́же, а Яре́ма
Не рі́же — люту́є,
З но́жем в ру́ках на пожа́рах
І дню́є й ночу́є.

- Не мілує, не минає
2205 Нігдє нї одного;
За тїтаря Ляхам платить,
За батька святого,
За Оксáну... Та й зомліє
Згадавши Оксáну.
2210 А Залізняк: „Гуляй, сїну!
Поки доля встáне,
Погуляєм!“

- Погуляли!
Купою на купі
Од Кїйва до Умані
2215 Лягли Ляхи трупом.

- Як та хмара, гайдамаки
Умань обступили
О-півночі; до схід сонця
Умань затопили.
2220 Затопили, закричали:
„Карай Ляха знову!“
Покотїлись по базáру
Кінні Narodówi;
Покотїлись малі діти
2225 І калїки хворі.
Гвалт і гáлас. На базáрі,
Як по-серед моря
Кривáвого стоїть Гóнта
З Максїмом завзятим.
2230 Кричáть у-двох: „Дóбре, діти!
Отáк їх проклáтих!“

- Аж ось ведуть гайдамаки
Ксьóндза-єзуїта
І двох хлопців. „Гóнто, Гóнто!
2235 Отсє твої діти!
Ти нас рїжеш, зарїж і їх,
Воні като́лики!
Чогó-ж ти став? чом не рїжеш?
Поки не великі,

- 2240 Заріж і їх, бо віростуть,
То тебе заріжуть!...“
„Убийте пса! Я собачат
Своєю заріжу.
Клич громаду! Признавайтесь!
2245 Що ви? католики?“
„Католики, бо нас мати...“
„Бже мій великий!
Мовчіть, мовчіть! Знаю, знаю!“
Зібралась громада.
2250 „Мої діти католики!...
Щоб не було зради,
Щоб не було поговору,
Панове громадо!...
Я присягав, брав свячення
2255 Різати католика!...
Сині мої, сині мої,
Чом ви не великі?
Чом ви Ляха не ріжете?...“
„Будем різати, тату!“
2260 „Не будете! не будете!
Будь проклята мати,
Та проклята католичка,
Що вас породила!
Чом вона вас до схід сонця
2265 Була не втопила?
Менше-б гріха: ви-б умерли
Не католиками;
А сьогодні, сині мої,
Горе мені з вами!
2270 Поцілуйте мене, діти,
Бо не я вбиваю,
А присяга!“

Махнув ножем —

І дітей немає!
Попадали зарізані.

- 2275 „Тату!“ белькотали,

Тату, тату!... ми не Ляхи!
Ми...“ та й замовчали.
„Поховать хибá?“

„Не треба!“

Воні католики...
2280 Сині мої, сині мої,
Чом ви не великі?
Чом вóрога не різали?
Чом матір не вби́ли,
Ту прокляту като́лічку,
2285 Що вас породі́ла?...
Ходім, бра́те!“

Взяв Макси́ма,
Пішли́ вдовж базáру,
І обі́два закрича́ли:
„Ка́ри Ля́хам, ка́ри!“
2290 І ка́рали: стра́шно-стра́шно
Ума́нь запала́ла.
Ні в буди́нку, ні в ко́сьто́лі,
Ні́гдє не оста́лось,
Всі́ поля́гли. То́го ли́ха
2295 Не бу́ло ні́коли,
Що в Ума́ні ро́біло ся!
Бази́ліян шко́лу,
Де учи́лись Го́нти ді́ти,
Сам Го́нта ру́йнує:
2300 „Ти пої́ла мої́х ді́ток!“
Гука́є, лю́тує.
„Ти пої́ла невели́ких,
Добру́ не навчи́ла!...
Валі́ть сті́ни!“

Гайдама́ки
2305 Сті́ни розвали́ли;
Розвали́ли, об ка́міньня
Ксьондзі́в розбива́ли,
А шко́лярів у крини́ці
Жи́вніх поховали́.

- 2310 До са́мої но́чі Ляхів мордува́ли;
Душі́ не оста́лось. А Го́нта кричи́ть:
„Де ви, людоїди, де ви поховáлись?
З’їли мої́х діток! Тя́жко мені́ жити́!
Тяжко мені́ пла́кати! Ні з ким говори́ть!
2315 Сині́ мої́ любі́, мої́ чернобро́ві,
Де ви поховáлись? Кро́ви мені́, кро́ви,
Шляхéтської кро́ви, бо хо́четь ся пи́ть,
Хо́четь ся диві́тись, як вона́ чорні́є,
Хо́четь ся напі́тись!... Чом ві́тер не ві́є,
2320 Ляхів не наві́є?... Тя́жко мені́ жити́!
Тя́жко мені́ пла́кати! Пра́ведні́ зорі́,
Схова́йтеся за хма́ру, я вас не займа́в,
Я діте́й зарі́зав!... Го́ре мені́, го́ре!
Де я прихи́лю ся?“

- Так Го́нта крича́в,
2325 По Ума́ні́ бі́гав. А се́ред базáру
В кро́ві гайдама́ки ста́вили сто́лі;
Де що́ запопа́ли, стра́ви нанесе́лі
І сї́ли вече́рять. Оста́тня́ ка́ра,
Оста́тня́ вече́ря!

- „Гуля́йте, сині́!
2330 Пі́йте, по́ки пье́ть ся! Бі́йте, по́ки бье́ть ся!“
Залі́зняк гука́є. „А ну, наві́сний,
Ушква́рь нам що́-небу́дь, неха́й землі́ гне́ть ся,
Неха́й погуля́ють мої́ коза́кі!“

І кобза́рь ушкварі́в:

- 2335 А мій ба́тько оранда́рь,
Чобота́рь;
Моя́ ма́ти пря́ха
Та сва́ха;
Брати́ мої́, соколі́,
2340 Приве́лі
І коро́ву із дібро́ви,
І намі́ста нанесе́лі.

А я собі Хрістя
В намістї;
2345 А на ліштві лістя,
Та лістя,
І чоботи та підкові.
Вийду в-ранці до корови,
Я корову напою,
2350 Подою,
З парубками постою,
Постою.“

Ой гоп по вечері.
Замикайте, діти, двері!
2355 А ти, старá, не журись,
Та до мене пригорнісь!“

Всі гуляють. А де-ж Гонта?
Чом він не гуляє?
Чому не п'є з козаками,
2360 Чому не співає?
Нема́ йогó, тепер йому́
Мабу́ть не до неї,
Не до співи.

А хто такий
У чорній киреї
2365 Че́рез базáр перехóдить?
Став, розривá кúпу
Ля́хів ме́ртвих, шука́ когóсь.
Нагнóв ся, два трóпи
Невели́ких взяв на плéчї
2370 І по-зад базáру
Че́рез ме́ртвих переступá,
Кри́єть ся в пожа́рі
За костьóлом. Хто-ж се такий?
Гонта, го́рем би́тий,
2375 Несé дїте́й поховáти,
Земле́ю накри́ти,

- Щоб козацьке мале тіло
Собаки не їли.
І темними улицями,
2380 Де менше горіло,
Поніс Гонта дітей своїх,
Щоб ніхто не бачив,
Де він синів поховав,
І як Гонта плаче.
- 2385 Вініс в поле, геть од шляху,
Свячений виймає,
І свяченим копа яму, —
А Умань палає,
Світить Гонті до роботи
2390 І на дітей світить.
Неначе сплять одягнені.¹⁾
Чого-ж страшні діти?
Чого Гонта ніби краде,
Або скарб ховає?
2395 Аж трусить ся. Із Умані
Де-де чуть гукують
Товариші-гайдамаки, —
Гонта мов не чує,
Синам хату серед степу
2400 Глибоку будує.
Та й збудував... Берє синів,
Кладє в темну хату,
Й не дивить ся, ніби чує:
„Ми не Ляхи, тату!“
2405 Поклав обох;²⁾ із кишєні
Китайку виймає,
Поцілував мєртвих в очі,
Христить, накривав
Червоною китайкою
2410 Гóлови козачі.
Розкрів, ще раз подивів ся...
Тяжко-важко плаче:

¹⁾ В перводр. одягнєні. ²⁾ В перводр. обо-ихъ.

- „Сині мої, сині мої,
На ту Україну
2415 Подивіть ся: ви за неї
Й я за неї гіну.
А хто мене поховав?
На чужому полі
Хто заплаче надо мною?
2420 Дóле моя, дóле,
Дóле моя нещаслива,
Що ти наробила?
На-що мені¹⁾ дітей дала?
Чом мене не вби́ла?
2425 Нехай воні-б поховали,
А то я ховаю.“

- Поцілува́в, перехресті́в,
Покри́в, засипа́в.
„Спочива́йте, сині мої,
2430 В глибо́кій осе́лі!
Су́ка ма́ти не придба́ла
Ново́ї посте́лі.
Без васи́льків і без тру́ни²⁾
Спочива́йте, діти,
2435 Та блага́йте, просіть Бо́га,
Нехай на сім світі
Мене³⁾ за вас покара́в
За гріх сей вели́кий!
Простіть, сині! Я прощаю,
2440 Що ви като́лики.“

- Зрівня́в зе́млю, покри́в дерно́м,
Щоб ніхто́ не ба́чив,
Де поляглі Го́нти діти,
Го́лови коза́чі.
2445 „Спочива́йте, вигляда́йте,
Я швидко прибу́ду

¹⁾ В перводр. минны. ²⁾ В вид. 1860: рúти. ³⁾ В. перводр.
через помилку: Нене.

Укорóтив я вам віку,
І минї те бóде!
І менé вбóють... коли-б швїдче!
2450 Та хто поховáє?
Гайдамаки!... Підú ще раз,
Ще раз погуляю!...“

Пішов Гóнта похилівшись,
Іде, спотикнéть ся;
2455 Пожáр світить, Гóнта глянé,
Глянé — усмїхнéть ся.
Стра́шно, стра́шно усмїхáв ся,
На степ оглядáв ся.
Утér óчі... тїлько мріє
2460 В димú, та й сховáв ся.

Епілог.)

Давно́ те мину́ло, як малá дитина,
Сі́рота в рядні́ні я ко́лись блука́в
Без сві́ти, без хлі́ба по тій Украї́ні,
Де За́лізня́к, Го́нта з свя́ченим гу́ляв.
2465 Давно́ те мину́ло, як тї́ми шля́хами,
Де йшли гайдама́ки, мали́ми нога́ми
Ході́в я та пла́кав, та люде́й шука́в,
Щоб до́бру навчи́ли. Я тепе́р згада́в,
Згада́в, та й жа́ль ста́ло, що ли́хо мину́ло.
2470 Молоде́є ли́хо, як-би ти верну́лось,
Промі́няв би до́лю, що маю́ тепе́р.
Згада́ю те ли́хо, степи́ ті безкра́ї,
І ба́тька, і дї́да старо́го згада́ю...
Оди́н²⁾ ще гу́ляє, а дру́гий уме́р.³⁾

¹⁾ Сло́го титу́лу в перводр нема, а єсть у вид. 1860. ²⁾ В вид. 1860: Дідусь. ³⁾ В вид. 1860: а батько вже вмер

- 2475 Бувало в неділю, закрівши Минію,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта Ляхів покарав...
- 2480 Столітнії очі як зорі сяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як Ляхи каналі, як Сміла горіла...
Сусіди од страху, од жалю німили,
І мині малому нерід довелось
- 2485 За титаря плакати, — і ніхто не бачив,
Що малі дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козаку:
Я її онукам тепер розказав.
- 2490 Вибачайте, люди добрі,
Що козацьку славу
Так на-вмання розказую
Без книжньої справи.
Так дід колись розказував,
- 2495 Нехай здоров буде,
А я за ним... Не знав старий,
Що письменні люди
Тії речі прочитають.
Вибачай, дідусю!
- 2500 Нехай лають! а я поки
До своїх верну ся,
Та доведу вже до краю,
Доведу — спочину,
Та хоч крізь сон подивлю ся
- 3505 На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв
Малими ногами.

- 2510 Погуляли гайдамаки,
Добре погуляли:

- Трохи не рік шляхётською
Крówью напували
2515 Україну, та й замóвкли, —
Ножі пощербіли.
Нема́ Го́нти! Нема́ йому́
Хреста́ нї моги́ли.
Буйні вітри розмахали
2520 По́піл гайдама́ки,
І ні́кому помолі́тись,
Ні́кому запла́кати!
Оди́н тілько́ брат назва́ний
Оста́всь на всі́м сві́ті;
2525 Та й той почу́в, що так стра́шно
Пеке́льні діти
Його́ брата́ замучи́ли, —
Залі́зняк запла́кав
В-пе́рше зро́ду; сльози́ не втер,
2530 Уме́р небора́ка.
Нудьга́ його́ задави́ла
На чужо́му полі́,
В чужу́ зе́млю положи́ла, —
Така́ його́ до́ля!
2535 Су́мно-су́мно гайдама́ки
Залі́зную сі́лу
Похова́ли, насі́пали
Висо́ку моги́лу;
Запла́кали, розі́йшли́ ся,
2540 Відкі́ля взя́ли́ ся.
Оди́н тілько́ мій Яре́ма
На кії́ похили́в ся,
Стоя́в до́вго. „Спочи́нь, ба́тьку,
На чужо́му полі́!
2545 Бо на сво́ім нема́ місця́,
Нема́ місця́ волі́.
Спи, коза́че, ду́ше щі́ра!
Хто-не́будь згада́є.“

Дні — Пішов степом сіромáха,
2550 Сльози́ утира́є.

Довго-довго оглядав ся,
Та й невідко стало;
Одна чорна серед степу
Могіла осталась.

- 2555 Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.
Що мусим) робити?
Нема правди, не віросла,
2560 Кривда повиває...
Розійшли ся гайдамаки,
Куді який знає:
Хто до-дому, хто в діброву
З ножем у халяві,
2565 Жидів кінчать. Така й досі
Остала ся слава.
А тим часом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай,
2570 Тільки і остались,
Що пороги серед степу
Ревуть-завивають:
„Поховали дітей наших,
І нас розривають!“
2575 Ревуть собі і ревімуть,²⁾
Їх люди минули;
А Україна на-віки,
На-віки заснула.

- З того часу в Україні
2580 Жито зеленіє;
Не чуть плачу ні гармати,
Тільки вітер віє,
Нагинає верби в гаї,
А тірсу на полі.
2585 Все замовкло. Нехай мовчить!
На те³⁾ божя воля!

¹⁾ В перводр. мусем. ²⁾ В перводр. ревітемуть. ³⁾ В вид.
1860: Така.

Тільки часом у-вечері,
По-над Дніпрóm гáєм
Ідуть старі гáйдамаки,
2590 Ідучі співають:

„А у на́шого Гала́йди
Ха́та на помо́сті.
Грай, мо́ре, до́бре, мо́ре!
До́бре бу́де, га́лай-да!¹⁾“

¹⁾ Тут очевидно не прозвище герся, а відомий татарський окрик: Аллах-да.

ПРИПИСИ ШЕВЧЕНКА.

- 1) До р. 316. „Энциклопедическій лексиконъ“ томъ 5: Барская конфедерація і „Historya królestwa Polskiego“ G. S. Bandtke, tom 2.
- 2) До р. 332. Вілшана або Ольшана, містечко Київської губернії Звенигородського повіту; між Звенигородкою і Вілшаною по старому шляху Боровиків хутір і корчма, де-б то Ярема Байстрюк, а потім Галайда, був у жида наймитом. (Од старіх людей).
- 3) До р. 515. Неунітів Ляхи називали схизматами.
- 4) До р. 584. Про Конфедератів так розказують люди, которі їх бачили; і не диво, бо то була все шляхта, з honorem, без дисципліни: робить не хочеть ся, а їсти треба.
- 5) До р. 747—816. Анахронїзм: титаря Ляхи замучили змогою, а не лїтом.
- 6) До р. 946. За гайдамаками ходів кобзарь; його називали слїпим Волохом. (Дід розказував).
- 7) До р. 994. Чорний шлях виходив од Дніпра між устями річок Сокорівки і Носачівки, і біг через степи запорозьскі, через воєводство Київське, Подольське і Волинське — на Червону Русь до Львова. Чорним названий, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.
- 8) До р. 1136—7. Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остряницю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчетвертували і розвезли їх тіла по всій Україні. Зинівій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові коло Чигрині; Чарнецький, коронний

тетьман, не доставши Чигринá, од злости спалив їх мертвих. (Георгій Коніський).

⁹⁾ До р. 1138—40. Полковник Богун потопив Ляхів в Інгулі. Зинівій-Богдан вірізав 40 з чим-то тисяч Ляхів над Рóссю в Кóрсуні. Тарас Трясило вірізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котóру те трапилось, зоветься Тарасова або кровáва. (Бантиш Каменський).

¹⁰⁾ До р. 1147. Тарасова і Варфоломієва ночі одна другої варт на стид римської тіяри.

¹¹⁾ До р. 1169. Так про Чигринське свято розказують старі люди.

¹²⁾ До р. 1170. Третьі півні — сiгнал. Розказують, що Залізняк есаул, не дiждавши третіх півнів, запалив Медведівку, містечко між Чигрином і Звенигородкою,

¹³⁾ До р. 1559. До Унії Козакі з Ляхами мирилися, і якби не Єзуїти, то може-б і не різалися. Єзуїт Посевін, легат папський, перший начав унію в Україні.

¹⁴⁾ До р. 1612. Керелівка або Каріловка — село Звениго. родського повіту. Червоніць, що дав Залізняк хлопцеві; і досі єсть у сина того хлопця, котóрому був даний — я сам його бачив.

¹⁵⁾ До р. 1613. Село Будища — недалеко од Керелівки; в ярú озеро і над озером ліс невеликий, зоветься Гуналівщиною, за те, що там Залізняк збивав Ляхів з дiрева. Ляхи, де був захований шляхетський скарб, і досі відко, тільки вже розруйновані.

¹⁶⁾ До р. 1655. Лісянка, містечко Звенигородського повіту над річкою Гнилим Тикичем. Тут зійшлися Гонта з Залізняком і розруйнували старосвітський будинок, Богданом побито збудований.

¹⁷⁾ До стор. 125. нота. Маїданівка, село недалеко од Лісянки.

¹⁸⁾ До р. 1891. Лебедін, дiвочий монастирь між Чигрином і Звенигородкою.

¹⁹⁾ До стор. 134. Умань, гóрод повітовий губернії Київської.

²⁰⁾ До р. 2223. Kawaleria Narodowa — так звáлись польські драгуни; їх тоді було в Умані 3000, і всі були побиті гайдамаками.

- ²¹⁾ До р. 2773. В Умані Гонта убив дітей своїх за те, що їх ма́ти-като́личка помогла Єзуїтам перевести їх у католики. Младанович, товариш синів Гонти, бачив в дзвіниці, як вони умерли, і як школярів базилянської школи потопив Гонта в криниці. Він багато написав об гайдамаччині, але надрукowanego нема нічого.
- ²²⁾ До р. 2512. Зрадою взяли Ляхі Гонту і страшно замучили. Привезли його в кайданах у польський лагерь недалеко Балти з одрізаним язиком і правою рукою; Б., польський генерал, так велів зробити, щоб він чого-небудь не сказав на його. Потім каті роздягли його, як мати родила, і посадили на горячі штаби заліза; потім зняли дванадцять пас з спини шкури. Гонта повів очима і страшно глянув на Б.; той махнув рукою, — і розняли Гонту на четверо, розвезли тіло і поприбавали на середохрестних шляхах. Залізник, почувши, що так страшно Ляхі замучили Гонту, заплакав, занедужав та й умер; його гайдамаки поховали в степу над Дністром та й розійшлися.
- ²³⁾ До р. 2558. Злодій, розбійник або гайдамака — такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх знають і досі.

ПЕРЕДМОВА.

По мові передмова, — можна-б і без неї. Так ось бачте що: все, що я бачив надрюкованого, (тільки бачив, а прочитав дуже небагато), — всюди в передслово, а в мене нема. Як-би я не дрюковав своїх „Гайдамаків“, то воно-б не треба й передмови, а коли вже пускаю в люди, то треба й з чим, щоб не сміялись на обірванців, щоб не сказали: „От який! хибá діді та батькі дурнійші були, що не пускали в люди навіть граматики без предисловія!“ Так, даalebі так, вибачайте! Треба предисловія. Так як-же його скомпонувать, щоб, знаєте, не було і кривди, щоб не було і правди, а так, як всі предисловія komponують ся? Хоч убий, не вмію: треба-б хвалить, — так сором, а гудить не хочеть ся.

Начнем же убо¹⁾ начало книги сіце: Весело подивіть ся на сліпого²⁾ кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тіном, і весело послухать його, як він заспівав думу про те, що давно діялось, як бороли ся Ляхі з Козакáми... Весело, а все такі скажеш: „Слава Бóгу, що минуло!“ А нáдто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми Славьяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачять сині і внуки, що батькі їх помилялись, нехай братáють ся знову

¹⁾ Перводр. і всі пізн. уже. ²⁾ Вар. Ром. старого.

з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею, як зблотом покрита, нерозміжованою останеться на віки од моря і до моря слав'янська земля!

Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старіх людей; надрюкованого і критикованого нічого не читав, бо здається і нема нічого. Галайда в половину відуманий, а смерть вілшанського титара правдива, бо ще є люди, которі його знали. Гонта і Залізняк, отамани того кривавого діла, може виведені в мене не так, як вони були, — за се не ручаюсь. Дід мій, нехай здоров буде, коли зачина розказувать що-небудь таке, що не сам бачив, а чув, то з-першу скаже: „Коли старі люди брешуть, то й я з ними“.

Панове субскрибенти!

„Бачимо, бачимо, що одурів, та ще хоче й одбрехать ся!“ Отак ви в-слух подумаете, як прсчитаете мої „Гайдамаки“. Панове Громадо! далєбі не брешу. Ось бачите що! Я думав, і дуже хотїлось минї надруковати ваші козацькі імена рядочком гарненько; уже було й найшлося їх десятків зо-два, зо-три. Слухаю, виходить різномова; одін каже: „треба!“ — другий каже: „не треба!“ — третій нічого не каже. Я думав: що тут робить на світі? Взяв та й процїндри гарненько ті гріші, що треба було заплатити за аркуш надрюкованого паперу, а до вас і ну писать

«тсё Цидулу! Все-б-то се нічого! Чого не тра-
пляєть ся на віку! Все буває, як на довгій ніві.
Та ось ліхо мині на безголовья! Єсть ще й такі
панічі, що соромились своєю благородну фамілію
(Кірпа-Гнучкошієнко-въ) і надрюковать в му-
жіцькій книжці! Далебі правда!»)

Т. Шевченко.

¹⁾ Се письмо до „панів субскрібентів“ надруковано на окла-
динці першого видання поеми „Гайдамаки“ в 1841 р. На остатній
сторінці тої окладинки читаємо: „Продаєцца въ книжномъ магазинѣ
Ѳ. Вазунова въ С. Петербургѣ у Казеннаго моста въ домѣ Имзена,
цѣна 5 руб. асс. за экземпляръ“. А низше дрібнійшим друком:
„Иногородныя (sic!) благоволятъ адресоваться въ С. Петербургъ
въ Императорскую Академію Художествъ, на имя Тараса Григорье-
вича Шевченка“.

ЧЕРНИЦЯ МАРЬЯНА.

(Частина поеми.)

- У неділю на вігоні
Дівчата гуляли,
Жартували з парубками,
Деякі співали
5 Про досвітки, вечорниці
Та як біла мати,
Щоб з козаком не стояла...
Звичайно — дівчата,
Та про своє все й співають,
10 Якá про що знає.
Аж ось з хлопцем старий сліпéць
В село шкандибáє;
В руках чоботи, на плéчах
Лátана торбíна
15 У старóго. А дитíна,
Сердéшна дитíна,
Обíдрана, лéдве-лéдве
Несé поженýта...
Безталáнний син Катрýсї!
20 „Дивíть ся, дівчата,
Кобзáрь идé! кобзáрь идé!“
Та всé я́ко мóга
Хлопців кíнули, побíгли
Зострічáть сліпóго.
25 „Дíду-сéрце, голубчíку,
Загрáй нам що-небóдь!

- Я шагá дам, я черéшень,
Я напою мéдом;
А тим часом одпочíнешь,
30 А ми потанцю́ем.
Загра́й же нам яку-небу́дь!“
„Чую, любі́, чую!“
Спаси́бі вам, мої́ кві́ти,
За сло́во ласка́ве!
35 Загра́в би вам, та ба́чите,
Спра́ви нема́, спра́ви.
Учо́ра був на база́рі,
Ко́бза зопсува́лась,
Розвали́ла ся....“ „А стру́ни?“
40 „Ті́лько три оста́лось.“
„Та хоч на трьо́х яку-небу́дь!“
„На трьо́х? Ох, дівча́та!
І на одні́й колі́сь-то грав,
Та ба, вже не гра́ти!“
45 Постріва́йте-ж, мої́ любі́,
Тро́шки одпочíну...
Сядьмо, хло́пче!“

Посі́дали.

- Розв'язав торби́ну;
Ві́няв ко́бзу, разів зо́-два
50 Уда́рив по рва́них...
„Що́-б вам загра́ть?... Постріва́йте!..
Черні́цю Марья́ну...
Чи чува́ли, чи не чу́ли?...
Слу́хайте-ж, дівча́та,
55 Та ка́йте ся!...“

Давно́ колі́сь

Була́ собі ма́ти.
Був і ба́тько, та не ста́ло,
Оста́лась вдово́ю,

- Ой остáлась удовóю¹⁾
60 Та й немолодо́ю,
Із вола́ми, із воза́ми,
З мало́ю дочко́ю.
Росла́ дочка́ Марья́на,
А віросла як па́нна,
65 Чорнобри́ва, уродли́ва,
Хоч за па́на гетьма́на.
Ста́ла ма́ти гадáти
Ста́ла²⁾ зя́тя єдна́ти,
А Марья́на не до па́на
70 Вихóдила сто́яти.
Не до па́на товсто́го,
Уса́того, старо́го,
До Петру́ся в га́ю, в лу́зі
Що ве́чора свято́го.³⁾
75 Розмовля́ла, жартува́ла,
Обніма́ла, млі́ла,
В ра́ю жила́... а іноді
Пла́кала, німі́ла.
„Чого́ пла́чеш, моя́ пта́шко?“
80 Петро́ запитáє.

¹⁾ Сей рядок доповнив Куліш, у Огон. вас. ²⁾ В оригіналі: Та зятя, поправляю до розміру: Ста́ла. ³⁾ Вставляю в текст отсі рядки з Шевченкового автографа, виписані Кулішем та забраковані ним у нотку (Основа 1861, вересень ст. 3), і кладу в нотці Кулішеву перерібку, далеко слабшу і більше шабльонову. Кулішу здавало ся, що в тих рядках „нарушена мѣра“, а се тільки він не міг відчути троха зміненого, але незвичайно мелодійного розміру тих 12-ти рядків. Ось текст Куліша:

Росла́ дочка́ Марья́ночка,
Віросла, як па́нна, —
Чорнобри́ва, уродли́ва,
Хоч би й за гетьма́на!
Ста́ла ма́ти міркува́ти
Та зя́тя єдна́ти,
А Марья́на не до па́на
Ході́ла сто́яти, —
Не до па́на уса́того,
Сідо́го, старо́го, —
До Петру́ся що-ве́чора,
Ве́чора свято́го.

- Вона гляне, усміхнеть ся:
„І сама не знаю!“
„Можє думаєш, покину?
Нї, моя рибчино!
85 Буду ходіть, буду любить,
Поки не загину.
Хибá булó колі в світї,
Щоб ті, що кохались,
Розійшли ся, не взяли ся,
90 Живими остались?“
„Ти жартуєш, мій голубе!
Ти чув, що співають?...
То кобзарі вигадують,
Бо сліпі, не знають;
95 Бо не бачять, що є брови.
Чорні й карі очі,
І високий стан козачий,
І гнучкий дівочий;
Що є коси, чорні коси,
100 Козацька чуприна,
Що на мову на Пётрову
В глухій домовині
Усміхну ся, скажү йому:
„Орле сизокрілий,
105 Люблю тебе й на тім світї,
Як на сїм любила“.
Отак, серце, обнімімось!
Отак поцілую!
Нехай вкупі заховáють...
110 Умру — не почую...
Не почую...“
Обняли ся,
Обнялись, зомліли.
Отак вони любіли ся,
Отак і хотіли,¹⁾
115 Щоб на той світ переступить;
Та не по їх стало...

¹⁾ Куліш (Осн. 1. с. 5) без потреби поправив: На той світ хотіли.

Що-вечора сходились ся,
І мати не знала,
Де Марьяна до півночі,
120 З ким вона гуляла?
„Вонó малé, ще дитина,
Нічого не знає.“
Угадала старá мати,
Та не все вгадала:
125 Знать забула, що колись же
Сама дівувала.¹⁾

Угадала мати: Марьяна — дитина,
Не знала, як треба на сїм світі жити;
Думала: нї люди, ані домовина
130 З Петром не розлучать,²⁾ уміла любити;
Думала, що тільки кобзарі співають,
Бо сліпі, не бачять кáрих оченят,
Що тільки лякають молодіх дівчат...
Лякають, дівчата, правдою лякають!
135 І я вас лякаю, бо те лихо знаю...
Бодай на сїм світі ніколи не знать
Того, що я знаю!... Минуло, дівчата,
Серце не заснуло, я вас не забув;
Люблю вас і досі, як діточок мати,
140 Буду вам співати, поки не загину...
Тоді,³⁾ мої любі, як менé не стане,
Згадайте про мене, про мою Марьяну,
Я вам з того світа серцем усміхнусь!“
Усміхнувся та й заплакав.
145 Дивились дівчата,
Не питали, чого плаче, —
Та й на-що питати?
Минуло ся, помагало

¹⁾ Куліш потує первісний текст цих двох рядків: Знать забула, що минуло, Чи не дівувала? ²⁾ Первісно в автографі: нероз-
нять. ³⁾ В перводр. Тойді.

- Ласкаве дівоче
150 Щіре слово... „Виbachайте!“
(Утер сліпі очі)
„Виbachайте, мої любі,
Нехотя журю ся...
Так от, бачите, Марьяна
155 З убогим Петрусем
Що-вечора розмовляла,
А мати не знала.
Дивувалась: „Що се такé
Марьяну спіткало?
160 Чи не пристріт? Сяде шіти, —
Не те вишиває;
Замість „Гриця“ задумавшись
„Петруся“ співає;
Часом сонна розмовляє,
165 Подушку цілує...“
Мати спершу сміяла ся,
Думала — жартує;
Потім бачить, що не жарти,
Та й каже Марьяні:
170 „Треба старостів нам ждати,¹⁾
Та може й од пана.
Ти вже віросла, нівроку,
Уже й дівувала;
Я вже думаю, що бачиш,
175 (На силу сказала)
Що вже й за-між, коли тее...“²⁾
„А за ко́го, ма́мо?“
„Хто вподоба, то я й оддам“.
Співає Марьяна:
180 „Мину́ла ся тво́я до́ля,
На віки мину́ла!
Чом ти вчо́ра, як верну́лась,
На-вік не засну́ла?

¹⁾ В автогр. Треба буде старостів ждати. ²⁾ В автогр. пер-
вісно: Я вже думаю, що й тее.

Булó-б легше в домовині
185 Одинокій спати,
Тоді може-б над тобою
Заплакала мати.
Тепер мати не заплаче,
Та й не заспівáє,
190 А лиха ще буде, буде,
Поки заховáють!“

Отакé-то, мої любі,
Бувá на сїм світі:
Однá дочкá у матері,
195 Та й тій тяжко жити!...
По садóчку похожáє,
Слізонькі втирáє;
Поглядáє на сонечко —
Печé, а не сьáє;
200 Стоїть собі серед неба,
Мов смієть ся з неї.
Вонó не зна, що Марьяна
Рáда-б під землею
Заховáть ся од матері,
205 Щоб не почу́ть зно́ву
Тії мóви, що вже чу́ла,
Проклятої мóви.
Вонó не зна, що як за́йде
Спочіти за гáєм,
210 Петру́сь ви́йде на доли́ну,
Петру́сь заспівáє,
Петру́сь її розпитáє,
Як брáт заговóрить,
Поцілу́є, розпитáє
215 Про лютеє гóре.

Не знáла Марьяна, чогó серце мліє,
Чогó плачуть очі... на-що його знáть?
Хи́лить ся топо́ля, куді́ вітер віє...
Тяжко одинокій на степу́ сто́ять.
220 Уто́мить ся вітер — топо́ля спочі́не;
Отáк і дівóча минé хуртові́на.

Тяжко одинокій в степу зустрічати,
А ще гірше любій по-переду знати,
Де і як спіткає лиха година.

- 225 Несподівано Марьяна
Зостріла недолю;
Співа́ було, а іноді
Дає сльозам волю.
Самá не зна, чого плаче;
230 Мо́же серце й чує,
Та не вміє розказати
Про те, що віщує.
Раз у-вечері Марьяна,
Як ма́ти засну́ла,
235 Пішла слухать соловейка,
Мов з-ро́ду не чу́ла.
Вийшла в садок, послухала,
Самá заспівала,
Та й замовкла: під яблуню
240 Тихесенько ста́ла,
Заплакала, як дитина
Без ма́тері плаче...
Петро́ стоїть пе́ред нею, —
Нічо́го не ба́чить.

-
- 245 „Оддай менé,¹⁾ моя́ ма́мо,
Та не за старо́го,
Оддай менé, моє́ серце,
Та за молодого́!
Нехай старій бурлаку́є,
250 Гро́ші заробля́є,
А молодий менé любить,
До́лі не шука́є.
Не шука́є, не блука́є
Чужі́ми степа́ми.

¹⁾ В перводр. мені

- 255 Свої волі, свої вóзи,
А між парубка́ми
Як ма́ківка на вгорóдї
Цвіте-процвітає;
Має́ поле, має́ волю,
260 Та до́лі не має.
Йогó до́ля — мої́ брóви,
Мої́ ка́рі о́чі;
Моє́ сло́во — па́нство-ца́рство,
Нічо́го не схóче.
265 У кайда́нах, моя́ сїза,
Та не сиротóю,
Ті́лько, ма́мо, щоб пла́кати,
Щоб співа́ть зо мно́ю.
'Дда́й!... "¹)
„Дочко́ моя́ Марья́но,
270 'Дда́м тебе́ за па́на,
За старо́го, бага́того,
За со́тника Йва́на.“
„Умру́, се́рце-ма́мо,
За со́тником Йва́ном!“
275 „Не вме́ш, бу́деш панува́ти,
Бу́деш дїток годувати!“
- Ма́ти га́лка, ма́ти чо́рна
Лїта́ючи кря́че;
Чорнобри́ва дївчи́нонька
280 Хо́дя га́єм пла́че.
Леті́ть га́лка че́рез ба́лку
В сте́пу погуля́ти,
А дївчи́на ну́дить сві́том:
Нї з ким розмовля́ти.
285 Не пуска́є її́ ма́ти
В-ра́нці до крини́ці,
Нї жи́та жать, нї льо́ну бра́ть,
Нї на вечорни́ці,

¹) В перводр. тут і в дальшій рядку: Оддай і Оддам, та ма-
бу́ть для розмі́ру оба рази треба читати без о; такої форми уживає
Шевченко і в інших місцях.

- Де дівчата з парубками
290 Жартують, співають,
Та про мене чорнобріву
Нішком розмовляють:
„Багатого дочка батька,
Шляхетського роду...“
295 Тяжко, мамо, важко, мамо!...
На-що дала вроду?
На-що брови змалювала,
Дала карі очі?
Усе дала, тільки долі,
300 Долі дати не хочеш.
На-що мене годувала,
На-що доглядала?
Поки ліха я не знала,
Чом не заховала?“
305 Не слухала стара мати,
Лягла спочивати,
А Марьяна заплакала,
Ледви пішла з хати.
„Злякала ся,“ дума мати, —
310 „Нехай переплаче!“
А Марьяна за сльозами
І світу не бачить.
Пішла в садок... серце мліє,
Як згадає пана.
315 Серце моє, рибко моя,
Марьяно, Марьяно!
Пострівайте!... Заспівала,
Пішла луна гаєм, —
Не про „Гриця“, про „Петруся“
320 Так і виливає.¹⁾
Заспівав, опинить ся,
Послуха, та знову,
Аж голосок утомив ся.
Петрової мови
325 Не чуть, нема, не гукає,
Не кличе: „Марьяно!“

¹⁾ В ориг. виливала, та се пусе рим.

- Де ти, пташко? Вілинь, серце,
Серденько кохане!“
Нема́ Петра, не чуть Петра...
330 Не вже-ж то покинув
Сиротю чорнобріву
При лихій годині?
Побачимо... А тим часом
Попід¹⁾ темним гаєм,
335 Як Русалка жде місяця,
Марьяна блукає.
Не співає чорнобріва,
Тяжко-тяжко плаче...
„Ой верні ся, подиві ся,
340 Зрадливий козаче!“
Утомилась би Марьяна,
Утоми не чує;
Без Петруся в гаю, в лузі
Ходячи ночує.
345 На схід сонця червоніє,
Ховають ся зорі;
Іде дівчина до хати,
Несе своє горе.
Прийшла в хату, — спала мати;
350 Глянула на неї:
„Ой як-би ти, мамо, знала,
Якою змією
Окрутила моє серце,
Рідної дитини!...“
355 Та й упала на постілю,
Як у домовину!...

Написано 1841 р. друк. у перше Основа, С. Петерб.
1861, книжка за вересень, стор. 1 — 12 пз. Частина по-
еми: Черниця Марьяна. Перед текстом читаємо ось яку
увагу Куліша (подаємо в перекладі на нашу мову):

„Отся поема, як можна догадувати ся, була напи-
сана Т. Гр. Шевченком слідом за Катериною.²⁾ Чорно-

¹⁾ У друк. вид. По-над. ²⁾ Основа того догаду поперед усього
та, що в пролозі поеми виведено „безталанного сина Катрусі“ як
поводатора, що водить сліпого кобзаря. *І. Ф.*

вий, неповний її оригінал писаний майже весь олівцем. Поправок у рукописі майже нема, але сей оригінал, се очевидно перший нарис. Оттим то деякі вірші недописані, в інших не додержано розміру (?), деякі складають ся з повторень (?), а в однім місці криска проведена від слова „одам“, яким зачинаєть ся невідомий нам рядок, показує, що автор мав намір доповнити і виправляти свою поему¹⁾. Багато в ній віршів слабих, багато місць розтягнених, але як нарис ся поема гідна пильної уваги; вона надихана свіжою силою ще молодого талану і має місця високо поетичні. Вказувати на них не будемо, полишаю читачеві приємність вишукувати самому ліпше між слабим і прегарним між хорошим. Я переписав її з оригіналу, часто дуже нечиткого і поплутаного, власною рукою, а деякі місця зрештою, заступаючи по змозі авторську роботу, що й зазначено в увагах.

П. Куліш.

Таких уваг, де Куліш „заступив“ Шевченкову авторську роботу, властиво всього одна, долучена до рядка 63. Ось вона в дословнім перекладі: „Отсього і дальших рядків очевидно автор не читав по написаню першого нарису, і тому в них багато разів нарушених розмір. Шевченко без сумніву виправив би їх краще, ніж се зроблено мною, та щоб не піддавати йому власного смаку своєю редакцією і зберегти дрібні, з konieczности затерті мною риси, поміщую тут докладний відпис його віршів. П. К.“. Дальші поправки Куліша — з них деякі справді добрі — зазначено в варіантах. Під текстом поеми додано ще ось яку редакційну ноту (подаємо в перекладі): „Не тратимо надії добути сю поему в новій, обробленій формі. Нам говорено, що екземпляр її зберігаєть ся у видавця альманаха „Сніп“, д. Корсуна, якого умильно просимо уділити нам сей скарб“. Ся надія не справдилася; в увазі ви-

¹⁾ Речення неясне або спостереження Куліша невірне. Словом „одам“ починаєть ся 270 рядок, який із далішими словами творить добрий вірш. *І. Ф.*

давців праського Кобзаря 1876 р. (т. I, 46) сказано: „Початок цієї поеми був в 1861 році у руках Олександра Олексієвича Корсуна“. Зрештою праські видавці навіть не знали того, що поема уперве появилася в „Основі“ 1861 р. і передрукували свій текст із петерб. вид. 1868 з долученем варіантів львівського видання, себто взятих із Основи поправок Куліша, які й виданем 1867 р. та й пізнішими були з тексту вилучені і складені в нотки.

I. Ф.

У Т О П Л Е Н А.

(Баллада.)

- Вітер в гаї не гуляє,
В ночі спочиває;
Прокінеть ся, тихесенько
В осокі питає:
- 5 „Хто се? хто се по сїм боці
Чеше косу? хто се?...
Хто се? хто се по тїм боці
Рве на собі коси?...
Хто се? хто се?“ тихесенько
- 10 Спитає, повіє,
Та й задріма, поки неба
Край зачервонїє.
- „Що се? що се?“¹⁾ спитаєте,
Цікаві дівчата.
- 15 Отó дочка по сїм боці,
По тїм боці — мати.

- Давно колись те діялось
У нас на Україні.²⁾
Серед селá вдова жила
- 20 У новій хатині,
Білолиця, кароока
І станом висока,
У жупані, кругом пані,
І з-пéреду й з-боку.

¹⁾ В вид. 1860: Хто се? хто се? ²⁾ Перводр. в Україні.

- 25 І молодá, нівроку їй,
А за молодóю,
А нáдто ще за вдовóю
Козакі́ ордо́ю
Так і хóдять. І за не́ю
30 Козакі́ ході́ли,
По́ки вдова́ без со́рома
Дочку́ породі́ла.
Породі́ла, та й байду́же!
Лю́дям годува́ти
35 В чужі́м селі́ поки́нула —
Отака́ то ма́ти!...
Постріва́йте,) що́ ще бу́де!
Годува́ли лю́ди
Малу́ дочку́, а вдови́ця
40 В неді́лю і в бу́день
З жона́тими, з парубка́ми
Пила́ та гуля́ла,
По́ки лі́хо не спітка́ло,
По́ки не та ста́ла.
45 Не зчу́ла ся, як ми́ну́ли
Лі́та молоді́ї...
Лі́хо, лі́хо, ма́ти вья́не,
Дочка́ червоні́є,
Вироста́є... Та й ві́росла
50 Га́нна каро́бка,
Як топо́ля се́ред по́ля,
Гнучка́ та висо́ка.
„Я Ганну́сі не бою́ ся!“
Співа́є мату́ся,²⁾
55 А козакі́ як хмі́ль ото́й
Вью́ть ся круг Ганну́сі.³⁾
А на́дто⁴⁾ той риба́лонька
Жва́вий, кучеря́вий
Млі́є, вья́не, як зо́стріне
60 Ганну́сю чо́рняву.

¹⁾ В перводр. Постре́га́йте. ²⁾ В перводр. Мату́ся співа́є.
³⁾ В перводр. і вид. 1860: А козакі́ смію́ть ся їй, Ганну́сі мор-
гають. ⁴⁾ В перводр. на́дто.

Побáчила старá мати,
Сказíла ся люта:
„Чи бач, погань розтрíпана!¹⁾
Байстря необúте!
65 Ти вже віросла, дівуєш,
З хлопцями гуляєш...
Пострíвай же, ось я тобі!...
Менé занехаєш?
Нí, голубко!“

І од злóсти.

70 Зубáми скрего́че.
Отака-то бува²⁾ мати!...
Де-ж серце жіно́че,
Серце матері?... Ох, ли́хо,
Ли́шенько, дівча́та,
75 Ма́ти стан гнучкі́й, висо́кий,
А серця не ма́ти!³⁾
Ізогне́ть ся стан висо́кий,
Бро́ви полиня́ють,
І не счу́ється, а лю́ди
80 Сміючісь згада́ють
Ва́шні лі́та молоді́ї,
Та й ска́жуть: „Ледáщо!...“
Тя́жко пла́кала Ганну́ся,
І не зна́ла, за-що,
85 За-що ма́ти зну́щавь ся,
Ла́є-проклина́є,
Сво́є дитя́ без со́рома
Байстря́м нарі́кає.⁴⁾
Катува́ла, мордува́ла,
90 Та не помо́гало:
Як маківка на горóді
Га́нна розцвіта́ла;⁵⁾
Як кали́на при доли́ні
В-ра́нці під росо́ю,

¹⁾ Вид. Кожанч. і пізн. розхрістана. ²⁾ В вид. 1860: була.

³⁾ Вил. 1860: серце — не мати. Видавець брав очевидно в сім і попереднім рядку „мати“ в знач. Mutter — без підстави ⁴⁾ В перводр. нарі́кає. ⁵⁾ В перводр. розцвігала.

- 95 Так Ганнуся червонїла,
Мїла ся сльозою.
„Заворóжена!... стрївай же!“
Шепче люта мати.
„Треба трути роздобути,
100 Треба йти шукати
Стару відьму!“

Найшла відьму

- І трути достала,
І трутою до схід сонця
Дочку напувала.
105 Не допомогло... Клянé мати
Той час і годину,
Колі на світ порóдила
Нелюбу дитину.
„Душно мині, ходім, дочко,
110 До ставка купать ся!“¹⁾
„Ходім, мамо!“

На березі

- Ганна роздягла ся,
Роздягла ся, розкінулась
На білій сорóчці;
115 Рибáлонька кучерявий
Мліє по²⁾ тім бóцї...
І я колїсь... Та цур йому!
Сóром, не згадаю...
Як дитина калїною
120 Себе забавляє,
Гне стан гнучкий, розгинає,
На сонечку гріє;
Мати дівить ся на неї,
Од злóсти нїміє,
125 То жовтіє, то синїє;
Розхрістана, бóса,
З рóту піна, мов скаже́на
Рве на собі ко́си.

¹⁾ Вид. Сем., Кож. і пізн. купатись ²⁾ Вид. 1860: на.

- Кинула ся до Ганнусі
130 І в коси впила ся.
„Мамо! мамо! що ти робиш?“
Хвиля роздала ся,
Закипіла, застогнала,
І обох покрила.
135 Рибалонька кучерявий
З усієї сили
Кинувсь в воду, пливé, синю
Хвилю роздирає,
Пливé, пливé... от-от доплив!
140 Пірнув, виринає —
І утоплена Ганнусю
На беріг виносить,
Із рук матері заклятих
Вириває коси.
145 „Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подиві ся! усміхні ся!
Не хочеш? не хочеш!“
Плаче, пада коло неї,
150 Розкрива, цілує
Мертві очі. „Подиві ся!...
Не чує, не чує!“
Лежить собі на пісочку,
Білі рученята
155 Розкидала, а за нею
Старá люта мати:
Очі вівело із лоба
Од страшної мuki,
Втерейла в пісок жовтий
160 Старі, сині руки.
Довго плакав рибалонька:
„Нема в мене роду!
Нема долі на сiм світі,
Ходім жити в воду!“
165 Підняв її, поцілував...
Хвиля застогнала,
Розкрила ся, закрила ся,
І сліду не стало...

- З того часу ставók чістий
170 Заріс осокою,
Не купають ся дівчата,
Обходять горюю;
Як угледять, то христять ся
І зовуть заклятим...
175 Сумно-сумно кругом його...
А в-ночі, дівчата,
Впливає з воді мати,
Сяде по тім боці —
Страшна, сіня, розхрістана
180 І в мокрій сорочці;
Мовчки дивить ся на сей бік,
Рве на собі коси...
А тим часом сіня хвіля
Ганнусю виносить.
185 Голісінька, стрепенеть ся,
Сяде на пісочку...
І рибалка впливає,
Несе на сорочку
Баговінья зеленого,
190 Поцілує в очі,
Та і в воду! Соромить ся
На гнучкий дівочий,
На стан голий подивить ся...
І ніхто не знає
195 Того діва, що творить ся
Серед¹⁾ ночі в гаї.
Тільки вітер з осокою
Шепче: „Хто се? хто се
Сидить сумно над водою,
200 Чеше довгі коси?“

Написано 8 грудня 1841. Друк. уперве: Молодік 1843, II,
ст. 114—123, потім Кобзарь 1860, ст. 17—24.

¹⁾ В вид. 1860: Серодь.

С Л Ъ П А Я.

(Поэма).

- „Кого рыдая призову я
Дѣлать тоску, печаль мою
Въ чужомъ краю? Кому тоскую
Родную пѣсню пропою?
Угасну, бѣдный, я въ неволѣ!
5 Тоску мою, печаль мою
О прежней волѣ, прежней долѣ
Нѣмымъ стѣнамъ передаю.
О если-бъ стонъ моей печали
И звукъ заржавленныхъ цѣпей
10 Святые вѣтры, вы, домчали
На лоно родины моей,
И въ мирной кущѣ повторили,
Гдѣ мой отецъ и мать моя
Меня лелѣяли, любили!
15 А братья? Грѣшная семья!
Иноплеменникамъ за злато
Отъ стадъ, елея и вина
Роднаго продали вы брата,
Какъ на закланіе овна!
20 О Боже, Боже Іудей,
Благій Творителю земли,
Не наказуй родныхъ злодѣевъ,
А мнѣ смиреніе пошли!“¹⁾
Такую пѣсню тихо пѣла
25 Сердечной грусти предана
Слѣпая нищая; она

¹⁾ Се плачъ Йосифа в египетській тюрьмі. I. Ф.

- У барскаго двора сидѣла
У незатворенныхъ воротъ.
Но изъ воротъ никто не идетъ,
30 Никто не ѣдетъ, опустѣли
Хоромы барскіе давно ;
Широкій дворъ поросъ травою,
Село забвенью предано.
Съ патріархальной простотою,
35 Съ отцовской славою святою
Забыто все. Село молчитъ,
Никто села не посѣтитъ,
Не оживитъ его молвою.
Какъ у кладбища, у воротъ
40 Сидитъ скорбящая слѣпая
И псалму грустную поетъ.
Она поетъ, а молодая
Дочь несчастливцы моей
Головкой смуглою прильнула
45 Къ колѣнямъ матери своей ;
Тоски не вѣдая, заснула
Сномъ непорочной простоты.
Въ одеждѣ грубой нищеты
Она прелестна ; полдень ясный
50 Моей Украины прекрасной
Позолотилъ любя, лелѣя
Свое прекрасное дитя.
Ужели тщетно пролетятъ
Дни упоенія надъ нею,
55 И свѣтлой радостью своею
Ея тоски не усладятъ ?
Она прекрасна, мать калѣка —
Кто будетъ ей руководить ?
Придетъ пора, пора любить,
60 И злое сердце человѣка
Ея любви не пощадитъ.
.
. Невиннымъ сномъ
Оксана спитъ, а мать слѣпая,
65 Уныло-тихо напѣвая,

- И каждый шорохъ сторожить.
И если вѣтеръ пролетая
Упавшій листъ пошевелить,
Она нѣмѣетъ и дрожить
70 И робко къ сердцу прижимаетъ
Свое единое дитя,
Свою единую отраду,
Незрящей памятью слѣдя
Давно минувшихъ дней усладу
75 Печальной юности своей.
Она извѣдала людей!
И у забытой сей ограды
Они ее не пощадятъ ;¹⁾
Они готовы растерзать
80 Ея дряхлѣющія руки...
Для нихъ невнятенъ стонъ разлуки,
Чужда имъ матери любовь.
Они твердятъ — законъ таковъ :
„Не должно въ прахѣ пресмыкаться“
85 И подаянiемъ питаться
Прекрасной юной сиротѣ ;
И мы ее одѣнемъ златомъ,
Введемъ²⁾ въ высокія палаты
И поклонимся красотѣ,
90 Раскроемъ міръ иныхъ видѣній,
Иныхъ страстей высокій міръ.
Потомъ... потомъ...“ И вашъ кумиръ,
Богиня вашихъ поклоненій
Отъ фиміана упилаась
95 И закоптѣла отъ куреній ;
А ваша мудрость отреклась
Отъ обѣщанья ; горстью злата
Великодушно бросивъ ей,
Затмили блескъ ея очей.
100 И вотъ она въ грязи разврата,
Во славу дряхлыхъ вашихъ дней.
Передъ толпою черни пьяной
Пьетъ кубокъ...
И запиваетъ сердца раны.

1) В друкѣ: пощадить. 2) В др. Внесемъ.

- 105 Не вы виновны, но она!
Вы дали все, что должно было
Наложницѣ презрѣнной дать.
А сонъ дѣвичій обновили-ль
И возвратили-ль благодать
- 110 Ея невинныхъ помышлений?
Ея невинную любовь
И радость тихихъ упоеній
И цѣломудренную кровь
Вы обновили-ль? Не могли!
- 115 Но, чада грѣшныя земли,
Вы дали-ль ей восторгъ объятій
Родного, милаго дитяти,
Кому-бы, бѣдная, она
Себя въ сей міръ переливала
- 120 И тайну жизни открывала,
Сердечной грусти предана?
Развратной, бѣдной вашей кровью
Вы помогли ей повторить
Восторги дѣвственной любви?
- 125 Ее пустили вы влачить
Остатокъ дней въ мірской пустынѣ,
И о родномъ, единомъ сынѣ
Ей не придется получить
Отрадной вѣсточки сдалека.
- 130 Чужія дѣти напоятъ
Ее въ предсмертный часъ жестокий,
И одинокій гробъ съ упрекомъ
Чужія дѣти понесутъ.
Но если ей судьба судила,
- 135 Чтобы родимая рука
Глаза уснувшіе закрыла,
Тѣсна ея тогда могила,
Постеля вѣчная жестка!
Ея малютка за позоромъ
- 140 Безмолвно по міру пойдетъ,
И въ свѣтлый праздникъ у собора
Яичко красное возьметъ,
И со слезами и укоромъ
Свою родную помянетъ

- 145 Осенній полдень, полдень ясный
Родимой, милой той земли,
Мои гдѣ годы разцвѣли,
Гдѣ такъ напрасно, такъ несчастно
Въ недоли бѣдной протекли. —
- 150 Осенній полдень, полдень ясный,
Какъ друга юности любя,
Чужими звуками тебя
Позволь привѣтствовать, прекрасный!
Ты тотъ-же тихій, также милъ,¹⁾
- 155 Не знаешь времени — а я,
Не то я сталъ, что прежде былъ;
И путь унылый бытія,
И ноша тяжкая моя
Меня ужасно измѣнили.
- 160 Я тайну жизни разгадалъ,
Раскрылъ я сердце человѣка,
И не страдаю, какъ страдалъ,
И не люблю я — я калѣка!
Я трепеть сердца навсегда
- 165 Оледенилъ въ снѣгахъ чужбины,
И только звуки Украины
Его тревожатъ иногда.
Какъ эхо памяти невинной
Въ нихъ узнаю мою весну,
- 170 Мои унылые досуги,
И въ нихъ я таю, въ нихъ топѣю.
И сердца тяжкіе недуги,
Какъ благодатною росой
Врачую ими и молюся,
- 175 И непритворною слезой
Съ моей Украиной дѣлюся.
Но глухо все въ родномъ краю!
Я тщетно голосъ подаю,
Мнѣ эха нѣту изъ дубровы
- 180 Моей козачки чернобровой.
Тамъ все уснуло! Пустота
Растлила сердце человѣка,
И я на смѣхъ покинуть вѣкомъ —

¹⁾ В друкѣ: милый, та рим вимагає короткої форми.

Я одинокій сирота!

- 185 Осенній полдень догорая
Поля нагія освѣщаль,
И листь увядшій опада
Уныло грустное шепталъ
О здѣшней жизни человѣку.
- 190 Такой порой моя калѣка,
Слѣпая, нищая моя
И дочь красавица ея —
Она спала, а мать сидѣла
И тихо, грустно-тихо пѣла,
- 195 Какъ пѣлъ Іосифъ про свой родъ,
Сидя въ египетской темницѣ.
А въ поднебесьи вереницей
Съ дубравъ украинской земли
На югъ летѣли журавли.
- 200 Чему-жь-бы ей, какъ вольной птицѣ,
Туда, гдѣ лучше, не летѣть
И веселѣе не запѣть?
Какая тайна приковала
Къ жилищу мрачной тишины?
- 205 Своей сердечной глубины
Она еще не открывала
Ни даже дочери своей;
Она лишь пѣла и грустила.
Но звуки дочернихъ рѣчей
- 210 Въ ней радость тихую будили
Быть можетъ, прежнихъ свѣтлыхъ дней.
Или ограда и тополи,
Что грустно шепчуть межъ собой,
Свидѣтели минувшей доли,
- 220 Или дубовый пенъ сухой,
Плющемъ увянувшимъ повитый,
Какъ будто временемъ забытый,
Ея свидѣтель? Все молчить!
Она поетъ, она груститъ
- 225 И въ глубинѣ души рыдаетъ,
Какъ будто память отпѣваетъ
О дняхъ минувшихъ молодыхъ,
О прошлыхъ радостяхъ святыхъ.

- И эти звуки выходили
230 Изъ сердца бѣднаго ея,
И въ этихъ звукахъ много было
Ея земнаго бытія.
И въ сотый разъ она кончала
Псаломъ невольничій глухой,
235 Поникла смуглой головой,
Вздыхнула тяжело и сказала:
„Ахъ пѣсня, пѣсня, пѣсня горя,
Ты неразлучная моя,
Въ моемъ житейскомъ бурномъ морѣ
240 Одна ты тихая струя!
Тебя и день и ночь рыдая
Я всякій часъ пою, пою,
И въ край далекій посылаю
Тебя, унылую мою!
245 Но вѣтеръ буйный, мягкокрылый,
Что прежде весело леталъ,
Теперь такъ тихо, такъ уныло,
Какъ будто друга потерялъ;
Какъ будто люди научили,
250 Чтобы не слушалъ онъ меня
И не домчалъ онъ въ край далекій
Тебя, унылая моя!
Не видя васъ, не зная дня
Въ моей печали одинокой,
255 Чѣмъ оскорбить я васъ могла?
Что я вамъ сдѣлала? Любила,
За ваши грѣшныя дѣла
Творца небеснаго молила,
Молила, плакала... а вы
260 Въ моей тоскѣ, въ моей печали,
Какъ кровожадующіе львы
Упрекомъ сердце растерзали,
Растлили) ядомъ мою кровь,
И за молитвы, за любовь
265 Мое дитя, мое родное
Тяжелымъ словомъ понесли

1) В друкѣ: Растили.

- И непотребницей слѣпою
Меня со смѣхомъ нарекли!
Я вамъ простила, я забыла,
270 Я вашей славы не взяла,
Я подаваніемъ кормила
Мое дитя!“ — И залилась
Слезами, горькими слезами.
Она рыдаетъ, а Оксана
275 Раскрыла черные глаза,
Скорбящей матери слеза
Прервала сонъ отроковицы;
Съ улыбкой черныя рѣсницы
Она закрыла. — „Какой сонъ
280 Смѣшной и глупый, и какъ живо!...“
И раскраснѣлася стыдливо,
Сама не зная отъ чего.
„Какъ холодно, а ты все плачешь!
Ужъ скоро вечеръ; для чего
285 Ты мнѣ печали не розкажешь?
И я бы плакала съ тобой.
А то...“ — И хлынули рѣкою
Слезы невинной красоты.
„И ты заплакала... Прости,
290 Что о моихъ сердечныхъ ранахъ
Я не бесѣдую съ тобой.
Я скоро плакать перестану,
Моею тяжкою слезой
295 Я не прерву твой сонъ прекрасный,
И о судьбѣ твоей несчастной
Узнаешь ты не отъ меня:
Тебѣ расскажутъ люди злые,
Они тебя не пощадятъ.
300 И много, много горя будетъ,
А горе даромъ не пройдетъ:
Озlobятъ сердце пустотою;
Оно возьметъ любовь съ собою
И все наилучшее возьметъ.
305 Не плачь, Оксано!“ И рыдая
Она Оксану утѣшаетъ:

- „Не плачь, дитя мое, усни!
Ты рано плакать начинаешь.
Придетъ пора твоей весны,
310 И тайну слезъ моихъ узнаешь;
Свои прольешь, прольешь одна,
Одна бездомной сиротою,
И будетъ то моя вина,
Что не раздѣлишь...“ — „А съ тобою?
315 Развѣ тебя я не люблю?
Ахъ, мнѣ съ тобой и горе любо;
Я все съ тобою раздѣлю.
Не понесу я чужимъ людямъ
Мою сердечную слезу;
320 Къ тебѣ на грудь я принесу.
Только не плачь! Дѣлисъ со мною
Своею тяжкою тоскою,
Не плачь одна! Откройся мнѣ,
И будетъ легче. Ахъ послушай,
325 О томъ, что видѣла во снѣ,
Я расскажу тебѣ.
„Какъ будто лѣсъ, а мы вдвоемъ
Такъ на обумъ себѣ идемъ.
Потомъ темно, потомъ свѣтло,
330 Потомъ, гляжу, тебя не стало;
Я — ну бѣжать, кричать; устала,
Сѣла и плачу. Вдругъ село,
Большая улица, большая,
И я по улицѣ иду.
335 Мнѣ грустно такъ, тоска такая,
Я спотыкаюсь, упаду.
Мнѣ тяжело, мнѣ давить грудь,
А люди смотрять и смѣются.
Мнѣ больно стало, а взглянуть
340 Я будто на людей боюсь.
Потомъ атаманъ мнѣ кричить:
„Вотъ я тебя!“ Я испугалась,
И ну бѣжать... бѣгу... упала.
А сынъ атамана стоитъ,
345 Какъ будто грустный, надъ водою

- И тихо машетъ мнѣ рукою.
Вотъ я къ нему и подошла,
А онъ схватилъ меня руками:
„За чѣмъ въ лѣсу ты не жила?
350 За чѣмъ ты въ полѣ не росла?“
Такими онъ сказалъ словами.
„И мнѣ нельзя тебя любить,
Нельзя съ тобою мнѣ вѣнчаться.
Надъ нами будутъ всѣ смѣяться,
355 А безъ тебя мнѣ скучно жить.
Я утоплюся“. — Онъ сказалъ
И такъ меня поцѣловалъ!
Не такъ, какъ ты... и я проснулась.
Не правда-ли, мудреный сонъ?
360 Должно быть, худо значить онъ.
Или не худо — ты не знаешь?
Мнѣ страхъ, какъ хочется узнать.
О чемъ же снова ты вздыхаешь?
Или боишься рассказать,
365 Что значить сонъ? Ахъ, расскажи!
Ну, что-же дѣлать? Если худо,
Мы въ лѣсъ уйдемъ и будемъ жить
Съ тобой вдвоемъ, и будетъ любо
Съ тобою вмѣстѣ мнѣ грустить.
370 Ну, что-жъ? расскажешь?“
„Да“ — сказала
Вздохнувъ слѣпая — „рассказать
Тебѣ должна я. Я устала,
Устала горе выливать
Нераздѣленными слезами.
375 Тебѣ уже пятнадцать лѣтъ.
Твой сонъ не добрый, сонъ ужасный.
Ты встрѣтишь горестный привѣтъ
Своей винѣ, своей несчастной!
Не вспоминай меня, прости,
380 И на просторѣ и на волѣ
Съ унылымъ вѣтромъ погрусти,
Какъ я грустила, тосковала,
Мою вседневную печаль

- Какъ я лишь вѣтру повѣряла.
385 Но и ему меня не жаль,
Онъ даже слезъ сушить не хочетъ,
А ихъ такъ много сердце точить.
Оксано, выслушай меня
И помолись душой незлобной
390 Пречистой Дѣвѣ въ часъ прескробный
И за него и за меня.
Неправдой люди всѣ живутъ,
Ты ихъ не слушай! Сказкой злою
Они мой жребій понесутъ,
395 И посмѣются надъ тобою.
И ты не будешь правды знать;
На судъ ты будешь призывать
Свою родную, — а ты знаешь,
Что слезы горько проливать,
400 Коли вины своей не знаешь.
Узнай же все, всю жизнь мою
Я расскажу, не потаю,
Съ ея весельями и мукой,
Да будетъ для тебя наукой!
- 405 „Своихъ родныхъ не знала я,
Въ чужой семьѣ я выросала,
Чужая, добрая семья
Меня любила. Я слыхала,
Когда я стала вырастать,
410 Что мать родная умирая
Просила ихъ не покидать,
Меня малютку покидая.
Но кто она, ее какъ звали,
Потомъ узнать я не могла.
415 И я росла себѣ, росла,
Меня сироткой называли,
Потомъ красавицей слыла.
Меня любили и ласкали
И даже сватали! Но я —
420 Ахъ, знать моя такая доля! —
Передъ людьми гордилась я
Своей красою, свою волю,

- Дѣвичью волю берегла.
Какъ тяжело люди отплатили!
- 425 Не долго косу я плела,
Ее накрыли. Вотъ какъ было!
Весною умеръ Дидычъ старый,
А лѣтомъ Дидычъ молодой
Въ село пріѣхалъ. Злыя чары
- 430 Онъ изъ Московщины съ собой
Привезъ, красавецъ, для меня;
И я веселье разлюбила,
И Макоевскаго дня
Я не забуду до могилы.
- 435 Какъ ясно солнышко свѣтило,
Какъ закатилось... и ночь!...
Мое дитя, моя ты дочь,
Не обвиняй меня несчастной!...
Я стыдъ и горе понесла,
- 440 И Макоевъ день ужасный,
И день рожденья прокляла.
Мы были въ полѣ, жито жали,
Окончивъ жатву шли домой;
Подруги пѣли и плясали,
- 445 А я съ распушенной косой
Въ вѣнокъ изъ жита и пшеницы
Вела передъ, была царица.
Насъ встрѣтилъ Дидычъ молодой.
Никто такъ мной не любовался.
- 450 Я трепетала, тихо шла,
А онъ смотрѣлъ и улыбался.
О какъ я счастлива была!
Какою сладкою мечтою
Забилось сердце у меня...
- 455 На третій день... о мой покою!
Зачѣмъ покинулъ ты меня?
На третій день... и я въ палатахъ
Была, какъ пани на пиру.
Не долго я жила богато —
- 460 Зимой рано по утру
Проснулась я — все пусто было,

- И сердце холодомъ заняло.
А слуги — Богъ имъ судія! —
Съ насмѣшкой выгнали меня
465 И двери заперли за мною.
Я сѣла здѣсь, подъ этимъ пнемъ,
И долго плакала... потомъ
Едва протоптанной тропой
Въ село забытое пошла,
470 И долю горшую нашла:
Меня и въ хату не пустили,
Всѣ посмѣялись надо мной
И хусткой черною, простой
Косу шелковую накрыли.
475 И я рыдая изъ села
Иной дорогою пошла
Въ село чужое. Ахъ, Оксано!
И въ шитомъ шелковомъ жупанѣ
И въ сѣрой свитѣ люди злы!
480 Я изъ села въ село ходила,
А горе шло передо мной.
Покрыткой, дурой называли
И даже нищѣ чуждались.
Во всей Украинѣ родной
485 Мнѣ мѣста не было одной.
Въ лѣсу дремучемъ, въ чистомъ полѣ
Я не боялась ночевать:
Тамъ безъ свидѣтелей, на волѣ
Могла свободно пѣть, рыдать.
490 А пѣсня горе облегчаетъ,
Хоть и унылая она.
Спасибо, нищая одна,
Такая же, какъ я, слѣпая
Меня учила пѣсню пѣть;
495 И я пою ее рыдая
И до могилы буду пѣть:
Дитя мое! Моя Оксано!
Я скоро плакать перестану, —
Запомни пѣсню ты мою
500 И пой ее, какъ я пою,
Она умалить сердца рану.

- „Пришла и красная весна,
Запѣли птички, все проснулось,
Все засмѣялось — я одна
505 Святой веснѣ не улыбнулась:
Она мнѣ слезы принесла!
Занемогла я на дорогѣ,
Кой-какъ до хутора дошла.
И ты на хуторѣ убогомъ
510 Узрѣла милый, божій свѣтъ.
О сколько радости у Бога
Для нашихъ слезъ, для нашихъ бѣдъ!
Твой первый звукъ... ахъ нѣтъ, не стану...
Нѣтъ... Поцѣлуй меня, Оксано!
515 Я не умѣю рассказать
Про ту святую благодать,
Что только матери избранной
Душою можно понимать.
То выше счастья людского.
520 И какъ несчастлива, убога
Жена безплодная! Съ тобой
Мнѣ снова счастье возвратилось;
Я любовалася весной,
Цвѣты я снова полюбила,
525 Цвѣты я снова берегла;
Съ восходомъ солнца я вставала,
Ты на груди моей спалá.
Никѣмъ невидима, бывало,
Прокрадусь въ лѣсъ, найду цвѣтокъ
530 И сяду у цвѣтка съ тобою.
Ты тихо спишь, а онъ цвѣтетъ,
И я гордилася тобою
Предъ распустившимся цвѣткомъ.
Бывало я сорву тайкомъ
535 Листочекъ розовый, румяный,
И тихо, тихо положу
Тебѣ на щечку... погляжу
И оболью тебя слезами.
Была ты розовѣй цвѣтка
540 И утренней зари румяной.

- Такъ мнѣ Господь добро творилъ
Въ тебѣ и розовыхъ листкахъ.
Но... какъ тебя ни забавляла,
Какія пѣсни ни пѣвала,
545 Какъ ни играла я съ тобой,
А злая доля шла за мной.
Я не могла тобой гордиться:
Мнѣ было не съ кѣмъ подѣлиться;
Твоею дѣтскою красой.
550 Ты слово „мамо“ лепетала,
Но слова лучшаго не знала,
Какъ и теперь не знаешь ты.
Я не могла съ тобой идти
Черезъ село; я не стыдилась —
555 Пусть люди смотрятъ, какъ хотятъ!
Я стыдъ любовью замѣнила. —
Тебѣ боялась показать,
Какъ дѣти межъ собой играютъ,
Боялась видѣть, какъ дитя
560 Отца усталого ласкаетъ.

- „Такъ время шло, ты выросла,
И любо было мнѣ смотрѣть,
Когда ходить ты начинала.
Но горе-горькое терпѣть
565 Судилъ Господь мнѣ до могилы
За юность грѣшную мою.
Свѣтъ гаснуть сталъ... О, Боже милый,
Я надъ могилою стою!
Пошли мнѣ мудростью своею
570 Взглянуть на милый божій свѣтъ,
Проститься съ грѣшною землею,
Хотя на мѣсто посмотреѣть,
Гдѣ я усну, усну на вѣки!

- „И я ослѣпла. Слезы-рѣки,
575 Молитвы теплыя, ничто,
Ничто Творца не умолило,
И все, что душу веселило,

Какъ будто въ гробъ заперто.
Потомъ что было, я не знаю:
580 Смѣялись люди, или нѣтъ;
Мои бѣды вспоминая,
Мнѣ только жаль, что божій свѣтъ
Не скрылся въ юности безпечной;
Тогда-бъ не знала ничего:
585 Ни сладкой доли скоротечной,
Ни даже сердца своего.
Теперь къ печали безконечной
Пристала горьшая печаль.
Ты хороша собой, Оксано,
590 Я это знаю, и мнѣ жаль —
Твой сонъ недобрый очень рано
Тебѣ приснился“.

Оксана.

Развѣ онъ
595 Какое зло намъ предвѣщаетъ?

Слѣная.

Онъ для меня всѣхъ бѣдъ страшнѣе,
А для тебя еще ужаснѣй.
И ты погибнешь отъ людей,
Какъ я погибла. Ты не знаешь,
500 Что скоро встрѣтишь между ними
Змѣю, ужасную змѣю!
И ты пойдешь за нею слѣдомъ,
Покинешь голову мою,
Какъ я покинула, забыла
605 Меня вскормившую семью.

Оксана.

Вѣдь ты не знала, что такъ будетъ,
Что насмѣются злые люди,
Что онъ недобрый человѣкъ,
Что онъ покинетъ. Мамо, мамо,
610 Ты говорила все такое,
Что страшно стало. Гдѣ же онъ,
Мой злой отецъ? Ты говорила,

- Что здѣсь увижу я его.
И сколько лѣтъ уже съ тобою
615 Сижу я здѣсь — его все нѣтъ.
Онъ не пріѣдетъ, онъ покинулъ!
Тебя онъ, видно, не любилъ.
Зачѣмъ же ты его любила?
Уйдемъ изъ этого села!
620 Мнѣ страшно стало.

Слѣпая.

- Ахъ, Оксано!
Куда уйдемъ мы отъ людей?
Гдѣ молодость твою укрою?
А онъ пріѣдетъ... и тогда,
Тогда спокойно я умру“.
625 Слѣпая грустно замолчала;
Оксана съ дѣтскою тоской
Къ ней на колѣни тихо клала
Головку смуглую свою.
„Усни, Оксано, — говорила, —
630 Я тихо пѣсенку спою,
Спою любимую твою,
Какъ братья брата продавали
Въ чужую, дальнюю страну“.
И отходящую ко сну,
635 Лелѣя нѣжно цѣловала,
Читая тихо ей псаломъ:
„Храни тебя святая Дѣва
Отъ злыхъ напастей, бурь земныхъ!
Да будетъ сонъ твой сладокъ, тихъ,
640 Какъ непорочные напѣвы
Небесныхъ ангеловъ святыхъ!
Да не дерзаетъ искушитель
Въ сердечну храмину войти
И по терновому пути
645 Да волить ангелъ охранитель
На лоно рая привести!
Храни тебя святая Дѣва
Отъ злыхъ напастей, вражьихъ ковъ,
Свой найбожественный покровъ

650 Пошли тебѣ святая Дѣва,
Мое дитя, моя любовь!¹⁾

На утро юная Оксана,
Какъ утро осени въ туманѣ,
Скорбя невинною душой
655 У ногъ страдалицы слѣпой
Уныла, бѣдная сидѣла.
Слѣпая ту-же пѣсно пѣла,
И тотъ же въ сердцѣ непокой!
Не скоро дни текутъ надъ ними,
660 Не ясно солнышко горить.
Пришла весна и дворъ пустынный
Вдругъ оживился, все кипитъ
Веселой жизнью, какъ бывало.
Пріѣхалъ Дидычъ на покой.
665 Чету страдалицъ разлучили:
Оксана въ домѣ заперта,
А одинокую слѣпую
Одѣтъ велѣли и прогнать
Съ наказомъ строгимъ — не шататься
670 Вокругъ господскаго двора.
И рада бѣдная была,
Что такъ сбылося, какъ мечтала.
„Теперь“ — такъ думала слѣпая —
„Теперь Оксаночка моя
675 Укрылася отъ непогоды,
Будетъ счастливою...“ И шла
Изъ обновленнаго села,
Моля Небесную Царицу,
Да благо дщерино хранить.
680 Оксана грустная сидитъ
Въ роскошно убранной свѣтлицѣ,
Одѣта бархатомъ, парчей,
И не любитъ ся собой
Передъ большими зеркалами.
685 Проходятъ мѣсяцы за днями,

¹⁾ У друку: мою любовь.

Какъ паниѣ все готово ей,
И ходить сторожъ у дверей.
Самъ Дидычъ сласти ей приносить,
690 Дарить алмазомъ, жемчугомъ,
И на колѣняхъ ее просить
Не звать ни паномъ, ни отцомъ.

Зачѣмъ все это? И рыдала...
695 Запѣлъ весною соловей,
Запѣлъ не такъ, какъ онъ, бывало,
Поетъ предъ утренней зарей,
Когда малюточка Оксана,
Пока покоилось село,
700 Шалашикъ дѣлаетъ съ бурьяну,
Чтобъ маму солнце не пекло;
Когда ходила умываться
Она въ долину и потомъ
Барвинкомъ, рутой наряжаться
705 И ненарокомъ повстрѣчаться
Съ черночуприннымъ козакомъ.
Печальный вечеръ ночь смѣнила
Еще печальнѣй. Тяжко ей;
Она сидѣла и грустила
710 О прошлой бѣдности своей.
И слышитъ пѣсню за оградой,
Знакомый голосъ ей поетъ
Печально, тихо :

„Текла рѣчка въ чистомъ полѣ,
715 Орлы воду пили;
Росла дочка у матери,
Козаки любили.
Всѣ любили, всѣ ходили
И всѣ сватать стали,
720 И одного между ними
Козака не стало.
Куда скрылся, дивилися,
И никто не знаетъ.
Поселился въ темной хаткѣ
725 За тихимъ Дунаемъ“.

- Оксана молча трепетала,
Ей каждый звукъ раждалъ мечту.
„Онъ не забылъ“, — она шептала —
Онъ не покинетъ сироту...“
730 За каждымъ звукомъ вылетаетъ
Изъ сердца черная тоска,
Она себя воображаетъ
Уже въ объятяхъ козака,
Уже за садомъ, за оградой,
735 Уже на полѣ... воля... рай...
„Держи, держи! Лови, стрѣляй!“
Раздался хриплый голосъ пана,
И выстрѣлъ поле огласилъ.
740 „Убили!“ — вскрикнула Оксана —
Убили! Онъ меня любилъ!
Любилъ !!!...“ и замертво упала.
То былъ не сонъ, то пѣлъ козакъ,
Удалый, вольный гайдамакъ.
745 Оксана долго дожидала
Любимца сердца своего,
И не дождалася его.
Отраднѣйшій звукъ не повторился,
Надежды вновь не прошептала,
750 Онъ только снился, часто снился,
И юный разумъ разрушалъ
Мечтой безплодною.
„Птицы вольныя, сестрицы,
Полетите въ край далекій,
755 Гдѣ мой милый кароокій,
Гдѣ родная край дороги!
Болятъ руки, болятъ ноги,¹⁾
А я долю проклиная,
Съ поля воли дожидаю!“
760 Такъ пѣла бѣдная Оксана
Зимой въ свѣтлицѣ у окна.
Неволя стерла цвѣтъ румяный,

¹⁾ В друку се слово пропущено.

Слезою смылась бѣлизна.
„Быть можетъ здѣсь, — она шептала, —
765 Зимой проснулась мать моя,
А я... дитя ея... а я...“
И содрогаясь замолчала.

Темнѣло поле, изъ туману
Луна кровавая взошла;
770 Взглянула съ трепетомъ Оксана
И быстро молча отошла
Отъ непривѣтнаго окна,
Страшась кроваваго свѣтила.
Завыли псы, рога трубили,
775 И шумъ, и хохотъ у воротъ —
Охота съ поля возвратилась,
И панъ къ страдалицѣ идетъ
Безстыдно пьяный...

Слѣпая бѣдная не знала
780 Недоли дочери своей,
Съ чужимъ вожатымъ спотыкалась
Межъ непріязненныхъ людей.
Ходила въ Кіевъ и Почаевъ
Святыхъ угодниковъ молить,
785 И душу страстную рыдая
Молитвой думала смирить.
И возвратилась зимою
Въ село страданія тайкомъ.
Сердце недобрымъ чѣмъ-то ныло,
790 Вѣщало тайнымъ языкомъ
Вѣсть злополучія и горя.
Со страхомъ въ сердцѣ и тоскою
Тихонько крадется она
Давно извѣданной тропою;
795 Кругомъ, какъ въ гробѣ, тишина;
Печально блѣдная луна
Съ глубокой вышины сіяла
И бѣлый саванъ озаряла
На мертвой грѣшницѣ землѣ.
800 И вдругъ открылася вдали

- Картина страшная пожара.
Слѣпая бѣдная идетъ,
Не видя нашихъ золь и кары,
И очутилась у воротъ
805 Весною кинутыхъ. О Боже!
Что она слышитъ? Трескъ и громъ,
И визгъ, и крикъ, и гулъ протяжный,
И жаромъ хлынуло въ лицо.
Она трепещетъ. Недалеко
810 Вдругъ слышитъ голосъ... Боже мой!
Чей это голосъ ты узнала?
Узнала... страшно... то Оксана!
На мѣстѣ томъ, гдѣ столько лѣтъ
Они вдвоемъ грустя сидѣли,
815 Она несчастная сидитъ,
Едва одѣтая, худая,
И на рукахъ, какъ-бы дитя,
Широкий ножъ въ крови качаетъ.
И страшно шепчетъ:
820 „Молчи, дитя мое, молчи,
Пока спекутся калачи;
Будемъ медомъ запивать,
Будемъ пана поминать“.

(Поетъ).

- 825 „А у пана два жупана,
А третья свита,
За то пана
Утромъ рано
Въ дубровѣ убито.
А убили гайдамаки,
830 Жупаны дѣлили:
Тому жупанъ, тому жупанъ,
А третьему свита,
И остался панъ безъ свиты
Въ снѣгъ бѣлый зарытый.
835 Ай, да й домоклъ!

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты?

Оксана.

Ахъ молчи!
Дай убаюкать мнѣ сына!
(*Поетъ*).

„Баю, баю, дитя мое,
Въ дремучемъ лѣсу,
840 А я тебѣ съ поля волю,

Долю принесу.

Баю, баю, дитя мое,
Во сыромъ бору,
А я пойду, погуляю,

845 Ягодъ наберу.

Баю, баю, дитя мое,
Край битой дороги,
Переломятъ люди руки
И бѣлыя ноги.

850 Баю, баю, дитя мое,

У гробу дубовомъ,
Полиняютъ кари очи
И черныя брови.

Усни дитя, усни дитя,

855 Усни ты на вѣки,

А я одна на базаръ пойду,

У жида крови наточу

И тебя полечу“.

А... уснулъ! Теперь возьми!

860 У! какой черный - посмотри!

Слѣпая.

Оксано! гдѣ ты? что съ тобою?

Оксана (быстро подходитъ къ ней).

А ты гдѣ ходишь? Посмотри,

Какой веселый пиръ у пана!

Да панъ не будетъ пировать —

865 Я уложила его спать.

Тебя одной не доставало.

Я подождла, пойдемъ плясать.

(*Поетъ и медленно пляшетъ*).

- „Гой, гой, не бѣда!
Слезы тоже вода,
870 Слезы гасятъ печаль,
А печали мнѣ жалъ.
Жаль мнѣ грусти моей,
Жаль подруги моей,
Моей черной тоски.
875 Моей... моей... Ахъ нѣтъ, не то!...
Теперь такъ весело, свѣтло,
А я какъ будто на поклонахъ.

(Поетъ и пляшетъ).

- „Посѣяла лебеду на бѣду,
А долина калиною поросла;
880 А у меня, красавицы,
Змѣи-серьги въ ушахъ.
Черезъ плечи висятъ
И шипятъ, и шипятъ.
Козакъ вѣрно любилъ,
885 Козакъ серьги дарилъ.
Мать въ могилѣ спала,
А я, знай, себѣ шла.
Шла дорогой большой:
А за мной, все за мной.
890 По четыре, по три
Косари, косари
Бурьянъ косятъ, поютъ.

Слѣпая.

- Оксано бѣдная, молися,
Молися Богу, ты поешь
895 Все пѣсни страшныя такія.

Оксана.

А ты смѣяться, мамо, хочешь?
Э, полно, мамо, столько лѣтъ
Ты хохотала, я смѣялась,
Поплакать можно одну ночь.

Слѣбая.

900 Дитя мое, моя ты дочь!
Опомнись, грѣхъ тебѣ, Оксано,
Ты насмѣялася.

Оксана.

Кто? Я?

Не насмѣялася! Смотри,
Смотри, какъ падаютъ стропила.
905 Гу!... Гу!... Гу!... Гу!... Ха, ха, ха, ха!
Пойдемъ плясать, его ужь нѣтъ,
Онъ не разлучить насъ съ тобою.

(Поетъ и пляшетъ).

„По дорогѣ осока,
А въ болотѣ груши,
910 Полюбила козака,
Запродала душу;

А козакъ
Такъ и сякъ
Не любилъ,
915 Задушилъ,
Въ сыру землю зарылъ.
Въ темной хатѣ сырой
Спать ложилась со мною
Вѣдьма черная.

920 И смѣялася,
Обнималась,
Бла, грызла меня,
Подложила огня
И запѣла, заплясала,
925 И скакала, и кричала:
Жаръ, жаръ, жаръ!

Черезъ яръ
На пожаръ.
Всѣ слетались,
930 Любовались
И смѣялись

- Хи, хи, хи, тра, ла, ла,
Не осталось ни кола.
Смоляная чорту свѣчка!
935 Черезъ яръ идетъ овечка:
Не ходи козакъ въ дуброву,
Не ходи, Ивашечко,
Торною дорожкой,
Не носи гостинчики
940 Змѣѣ черной гадинѣ!
Чародѣйка лютая
Сотреть брови черныя,
Выжжетъ очи карія.

Слѣпая.

- Ты все недоброе поешь!
945 Пойдемъ въ село, здѣсь страшно стало.

Оксана.

- Пойдемъ въ село, здѣсь душно мнѣ,
Я босякомъ, какъ на огнѣ,
На роковомъ снѣгу танцую.
Пойдемъ въ село, пореночуемъ.
950 А кто насъ пустить ночевать?
Вѣдь люди, знаешь, насъ боятся.
Пойдемъ мы въ лѣсъ волковъ ласкать;
Вѣдь люди врутъ, что волки злые,
Волки насъ любятъ — право, такъ!
955 А помнишь, ты мнѣ говорила...
Ахъ нѣтъ... не то... постой, забыла!
Я все забыла... Мой козакъ,
Мой кароокій... Я любила,
И онъ, козакъ, меня любилъ,
960 И темной ночью онъ ходилъ
Въ зеленый садъ, гдѣ я гуляла.
Ахъ, какъ тамъ весело бывало!
Какъ онъ лаская цѣловалъ,
Какія рѣчи онъ шепталъ!
965 Ты такъ меня не цѣловала,
Какъ онъ, мой милый, дорогой,

Мой ненаглядный, мой сердечный!

Ты говорила, онъ не злой;

А онъ, твой панъ, безчеловѣчный

970 Твой панъ на смерть его убилъ

За то, что я его любила,

За то, что онъ меня любилъ.

Злодѣй, въ желѣза заковалъ,

Объ этомъ я не говорила

975 Съ тобою даже. Онъ пропалъ...

Пропалъ безъ вѣсти, какъ пропала

Моя дѣвичья краса.

А ты слыхала чудеса!

Онъ въ гайдамакахъ атаманомъ,

980 И этотъ ножъ мнѣ подарилъ.

Онъ приходилъ...

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣй!

Веди меня!

Оксана.

Куда вести?

Въ болото, въ лѣсъ? Пстой, пстой!

Я поведу тебя въ село,

985 Гдѣ все бурьяномъ поросло,

Гдѣ вмѣсто хать кресты, могилы,

Гдѣ поселился другъ мой милый

Въ свѣтелкѣ темной и сырой.

Слѣпая.

Пойдемъ скорѣе. Богъ съ тобой!

990 Перекрестися!

Оксана.

Я крестилась,

Я горько плакала, молилась,

Но Богъ отвергъ мои кресты,
Мои сердечныя молитвы.

Да, онъ отвергъ; а помнишь ты?
995 Нѣтъ, ты не помнишь, ты забыла;
А я такъ помню, ты учила
Меня малютку кровь сосать,
Да „Отче нашъ“ еще читать.

Слѣпая.

Оксано, Боже мой, молись,
1000 Ты страшно говоришь!

Оксана.

Да, да.
Я страшно говорю, такъ чтобы
Ты не боялася сидѣть
Осенней ночью у забора,
И просидѣла двадцать лѣтъ.
1005 Пойдемъ опять туда сидѣть.
Пойдемъ-же, мамо, будемъ пѣть,
Пока народъ не пробудился.
И будемъ пѣть, какъ снаряжился
Козакъ съ ордою воевать
1010 И какъ покинулъ онъ дѣвчину,
И какъ другую полюбилъ.
Вѣдь это весело покинуть
Въ чужой, далекой сторонѣ
Листокъ съ любистка на огнѣ.

(Поетъ тихо.)

1015 „Плыви, плыви, лодочка, за Дунай;
За Дунаемъ погуляю молода
Съ козаками молодцами мертвыми,
Съ козаками мертвецами.
Чуръ меня! Чуръ меня! Чуръ меня!
1020 Пойдемъ скорѣе. Ахъ, постой!
Я потеряла башмаки.
А башмаки вѣдь дорогіе,
Да ноги жгли мнѣ, все равно

Мнѣ ихъ не жалъ, и босякомъ
1025 Дойдемъ до гроба... (Поетъ).

Полетѣла пташечка

Черезъ поле въ гай,

Уронила перышко

На тихій Дунай.

1030 Плыви, плыви, перышко,

Плыви за водой!...

„Я все молчала, все молчала,

А онъ шепталъ и цѣловалъ.

Сулилъ намисто съ дукачами.

1035 Зачѣмъ ты не велѣла брать?

Вѣдь имъ бы можно удавиться.

А знаешь что? пойдемъ къ рѣкѣ

Купаться просто и утонемъ,

И будемъ щуками въ водѣ.

1040 И пташкамъ воля въ чистомъ полѣ,

И пташкамъ весело летать;

А мнѣ такъ весело въ неволѣ

Дѣвичью молодость терять.

Я развѣ грѣшница какая?

1045 Отраву, что-ли, я варю?

Нѣтъ, я не грѣшница; ты знаешь,¹⁾

Всему я вѣрила, всему!

Но кто повѣрилъ моей вѣрѣ?

Теперь не то. Летить, летить!

1050 Нѣтъ, ты не вылетишь, проклятый,

Я задушу тебя! Держите —

Красный змѣй! Красный змѣй!

Онъ разсыпается... Потомъ...

Га! га! га!...“

1055 И будто мщеніе живое

Она съ распущенной косой,

Съ ножемъ въ рукахъ крича летѣла

И съ визгомъ скрылася въ огнѣ.

Вдругъ крикъ пронзительный. Вздогнула

1060 Слѣпая молча, и крестясь:

¹⁾ В вид. К. Стар. з нарушенем розміру: ты узнаешь.

- „Аминь, аминь, аминь!“ шептала.
И крикъ смѣнилъ протяжный¹⁾ гуль,
Стѣна упала, гуль ревѣль,
И смолкъ въ долинѣ безучастной,
1065 Какъ въ глубинѣ души безстрастной.
Пожаръ лютѣя пламенѣль.
Слѣпая бѣдная стояла
Въ дыму и пыли снѣговой,
Она Оксаны дожидала
1070 И „со святыми упокой“
Невольнo съ трепетомъ шептала.
И не дождалася слѣпая
Своей Оксаночки; ушла
Изъ погорѣлаго села,
1075 Псаломъ любимый напѣвая:
„Кого, рыдая, призову я
Дѣлить тоску, печаль мою?
Въ чужомъ краю кому тоскуя
Родную пѣсню пропою?“

Ся поема, як каже автор Передмови до видання „Кіевской Старины“ (Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка, писанныя на русскомъ языкѣ. Съ портретомъ поэта. Изданіе редакціи „Кіевской Старины“. Кіевъ 1888, вел. 8-ка, стор. V+744), се найдавніший из усіх Шевченкових творів, писаних російською мовою; вона написана в самому початку 40-вих років, правдоподібно перед появою маленького Кобзаря 1841 р. або рівночасно з ним. Автор уважає поему занадто розтягнутою, зазначає «искусственность въ рѣчахъ изображаемыхъ лицъ и построеніи картинъ», та додає, що сі хибі «выкупаются необычайною силою слова и глубиною возмущеннаго чувства, доходящаго мѣстами до высокаго поэтического полета». На жаль автор не описав докладно самого автографа, з якого друкував свій текст, не мотивував ближе свого твердження про раннє написанє поеми і тому я друкую її без дати, на кінці збірки поезій Шевченка з р. 1838—42.

¹⁾ В вид К Стар. протажный.

Г А М А Л І Я.

„Ой нема́, нема́ ні вітру, ні хвiлi
Iз нашо́ї Украiни!
Чи там ра́ду ра́дять, як на Ту́рка ста́ти?
Не чу́ємо на чужинi.

5 „Ой повiй, повiй, вітре че́рез мо́ре
Та з Вели́кого Лу́гу,
Суши́ на́шi сльoзи, за́глуши́ кайдáни,
Розви́й на́шу ту́гу!

10 „Ой загра́й, загра́й, синeсьнe мóре,
Та пiд тiми байда́ками,
Що пливу́ть коза́ки, тíлько мрiють ша́пки,
Та на сей бiк за на́ми!

„Ой Бо́же наш, Бо́же, хоч i не за на́ми,
Неси́ Ти iх з Украiни!
15 Почу́ємо сла́ву, коза́цьку сла́ву,
Почу́ємо, та й за́гiнем!“

Отта́к у Скута́рі коза́ки спи́вали,
Спи́вали серде́ги, а сльoзи ли́лись,
Ли́ли ся коза́цьки, ту́гу домовля́ли.
20 Босфо́р аж затря́с ся, бо з-ро́ду не чув
Коза́цького пла́чу, засто́гнав ши́рокий
I шку́рою, сiрий буга́й, стрепену́в,
I хви́лю реву́чи дале́ко-дале́ко
У синeе мо́ре на ре́брах послáв.
25 I мо́ре ревну́ло Босфо́рову мо́ву,
У Лима́н погна́ло, а Лима́н Дни́прóви
Ту́ю журбу́-мо́ву на хви́лi пода́в.

- Зареготав ся дід наш дужий,
Аж піна з úса потекла.
30 „Чи спиш, чи чуюш, брате Луже,
Хортице сестро?“

Загула
Хортиця з Лугом: „Чую, чую!“
І Дніпр укрили байдакі,
І заспівали козаки:

- 35 „У Туркені по тім боці
Хата на помості.
Гай, гай! море, грай!
Реві, скелі ламай!
Поїдемо в гості.

- 40 „У Туркені у кишені
Талари-дукати.
Не кишені трусить,
Їдем різать, палить,
Братів визволяти!

- 45 „У Туркені яничари
І баша на лаві.
Гой-ги, ворогі,
Ми не маєм вагі,
Наша воля й слава!“

- 50 Пливуть собі співаючи,
Море вітер чую;
Попереду Гамалія
Байдаком керує.
Гамаліє, серце мліє,

- 55 Сказило ся море.
Не злякає! І сховались
За хвилі, за гори.

Дрімает в харемі,¹⁾ в раю Византія,
І Скутаре дрімает; Босфор клекотить,

¹⁾ Льв. і Ром. гаремі.

- 60 Ненáче скажéний, то стóгне, то вíє,
Йому́ Византію хóчеть ся збудіть.
„Не буди́, Босфóре, бóде то́бі гóре!
Тво́ї білі рéбра піскóм занесу́,
У му́л поховáю!“ — реве́ сíнє мóре. —
65 „Хибá ти не знáєш, якiх я несу́
Гостéй до султáна?“

- Так мóре спиня́ло,
(Люби́ло завзя́тих, чубáтих Славья́н.)
Босфóр схамену́в ся. Туркéня дрімáла,
Дрімáв у харéмі ледáчий султáн.
70 Тíлько у Скута́рі в склепу́ не дрімáють.
Козакí серде́ги. Чогó вони́ ждуть?
По-сво́йому Бо́га в кайдáнах благáють,
А хви́лі на то́й бiк iду́ть та реву́ть.

- „О мíлий Бо́же Украiни,
75 Не дай пропáсти на чужíнi,
В невóлi вóльним козака́м!
I сóром тут, i сором там —
Вставáть з чужо́ї домовíни,
На суд Твíй прáведний прийтí.
80 В залíзах¹⁾ рúки принести́,
I пéред всíми у кайдáнах
Стать козако́ви...“

- „Рiж i бий!
Морду́й неvíру-бусурма́на!“ —
Крича́ть за му́ром. Хто такий?
85 Гамалíє, сéрце млíє,
Скута́рь скаженíє!
„Рiжте, бийте!“ на фортéцi
Кричи́ть Гамалíя.

- Ревé гармáтами Скута́ра,
90 Реву́ть, лютую́ть ворогí;
Козáцтво претъ́ ся без ва́ги —
I покотíлись яничáри.
Гамалíя по Скута́рі,

¹⁾ Шевч. поправив: В залíзi.

- По пеклу гуляє,
95 Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
„Вилітайте, сїрі птахи,
На базар до паю!“
Стрепенулись соколята,
100 Бо давно не чули
Хрещеної тиї мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила, старá мати,
Козацької плати.
105 Не лякай ся, подиві ся
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у будень,
А свято чимале.
Не злодії з Гамалієм
110 Ідять мовчки са́ло
Без шашлика. „Засвітимо!“
До са́мої хма́ри
З щоглістими кораблями
Палає Скута́ра.
115 Византи́я пробу́ркалась,
Витріщає о́чі,
Переплива́ на помо́гу,
Зуба́ми скрего́че.
Реве́-лютує Византи́я,
120 Рука́ми бе́рег доста́є;
Доста́ла, зікнула, вста́є
І на ножа́х в крові німіє.
Скута́рь мов пекло те пала́є;
Че́рез базари́ кров тече́,
125 Босфо́р широкі́й долива́є.
Нена́че пта́хи чо́рні в га́ї,
Коза́цтво́ сміливе¹⁾ літа́є:
Ніхто́ на світі́ не втече́!
Ого́нь запекли́х не пече́.
130 Руїну́ють му́ри, срі́бло-зло́то

¹⁾ Так у перводр., в пізнійших виданнях: сміливо.

Несуть шапками козакі,
І насипають байдакі.

Палá') Скутáрь, стихá робóта,
І хлопці сходятъ ся; зійшлись,
135 Люльки з пожа́ру закуріли,
На байдакі, та й потягли,
Рвучі червоні гóри-хвилі.

Пливуть собі, нїби з до́му,
Так бу́цїм гуляють,
140 Та, звичáйне Запорóжці,
Пливучі співають :

„Наш отáман Гамалїя,
Отáман завзя́тий
Забра́в хлопців та й поїхав
145 По мо́рю гуля́ти;
По мо́рю гуля́ти,
Сла́ви добува́ти,
Із туре́цької нево́лі
Браті́в визволя́ти.
150 Ой приїхав Гамалїя
Аж у ту Скутáру, —
Сидять браті́-Запорóжці,
Дожида́ють ка́ри.
Ой як кри́кнув Гамалїя :

155 „Браті́, бу́дем жи́ти,
Бу́дем жи́ти, вино́ пи́ти,
Янича́ра би́ти,
А ку́рені килима́ми,
Оксами́том кри́ти!“
160 Вилі́тали Запорóжці
На лан жи́то жа́ти;
Жи́то жа́ли, в ко́пи кла́ли,
Гурто́м заспи́вали:

„Сла́ва то́бі, Гамалі́є,²⁾
165 На весь сві́т вели́кий, —

¹⁾ Так у перводруці, в пізнійших вид. Горить. ²⁾ В перводруці і в рядку 183 — Гамалію.

На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству¹⁾
Згинуть на чужині!“

- 170 Пливуть співаючи; пливé
Позад завзятий Гамалія,
Орёл орлят мов стережé;
Із Дарданелів вітер віє,
А не женéть ся Византія:
175 Вона бо́ить ся, щоб Чернець
Не засвітів Галату зно́ву,
Або гетьма́н Іва́н Підко́ва
Не клікнув в мо́ре на ралець.
Пливуть собі, а із-за хвілі́
180 Со́нце хвілю червони́ть;
Пе́ред німи мо́ре міле
Гомони́ть і клеко́тить.

Гамаліє, вітер віє...

Ось-ось на́ше мо́ре!

- 185 І схова́ли ся за хвілі́,
За роже́ві²⁾ го́ри.

Друк. уперве 1843 р. окремою брошурою, за цензорським дозволом з дати 7 марта 1843, значить, написане вчаснійше, на думку В. Доманицького при кінці 1842 р.

¹⁾ В перводр. Запорожцям. ²⁾ Поправка Шевч. За живіт.

ТРИЗНА

На память 9-го Ноября 1843 года, Княжѣ Варварѣ Николаевнѣ
Репниной.

Посвященіе.

Душѣ съ прекраснымъ назначеньемъ
Должно любить, терпѣть, страдать;
И даръ Господній, вдохновенье,
Должно слезами поливать.

5 Для васъ понятно это слово!...

Для васъ я радостно сложилъ
Свои житейскія оковы,
Священнодѣйствовалъ я снова,
И слезы въ звуки перелилъ.

10 Вашъ добрый ангелъ осѣнилъ
Меня безсмертными крылами,
И тихостройными рѣчами
Мечты о раѣ пробудилъ.

Яготинъ, 14 Ноября 1843.

Души ваши очистивше въ послушаніи истины Духомъ, въ братолюбіи нелицемѣрно, отъ чиста сердца другъ друга любите прилежно, порождени не отъ сѣмени истлѣнна, но не истлѣнна, словомъ живаго Бога и пребывающаго во вѣки. Зане всяка плоть яко трава, и всяка слава человѣча яко цвѣтъ травный: изсше трава и цвѣтъ ея отпаде. Глаголь же Господень пребываетъ во вѣки. Се же естъ глаголь благовѣствованный въ васъ.

Сборное¹⁾ посланіе первое Святаго Апостола Петра 1, 22, 23.

Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,
Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоятъ;

И часъ ужъ проходить,
Никто не приходитъ;

5 Должно быть друзьями
Забыты они.

Они не забыты, — въ урочную пору,
Обѣтъ исполняя, друзья собрались,
И вѣчную память пропѣли соборомъ,
10 Отправили тризну — и всѣ разошлись.
Двѣнадцать ихъ было, всѣ молоды были,
Прекрасны и сильны; въ прошедшемъ году
Наилучшаго друга они схоронили,
И другу поминки въ тотъ день учредили,
15 Пока на свиданье къ нему не сойдутъ.
„Счастливое братство! Единство любви
Почтили вы свято на грѣшной землѣ;
Сходитесь, други, какъ нынѣ сошлись,
Сходитесь долго, и пѣснею новой
20 Воспойте побѣду безъ злобы и крови!“

¹⁾ Маякъ: Первое сборное.

- И мракъ строптивыхъ помышлений
И разгони и усьмири!
60 Правдиво, тихими рѣчами
Ты Расскажи мнѣ все свое
Земное благо-житіе,
И научи владѣть сердцами
Людей кичливыхъ и своимъ,
65 Уже разтлѣннымъ, уже злымъ...
Скажи мнѣ тайное ученье
Любить гордящихся людей,
И рѣчью кроткой и смиреньемъ
Добро лишь сѣять въ жизни сей.¹⁾
70 Да провѣщаю гимнъ пророчій,
И долу правду низведу,
И погасающія очи
Безъ страха къ небу возведу.
И въ этотъ часъ послѣдней муки
75 Пошли мнѣ истинныхъ друзей,
Сложить хладѣющія руки,
И безкорыстія елей
Пролить изъ дружескихъ очей.
Благословлю мои страданья,
80 Отраднo смерти улыбнусь,
И къ вѣчной жизни съ упованьемъ
Къ тебѣ на небо вознесусь.

Благословенъ твой малый путь,
Пришлецъ неславленный, чудесный!

- 85 Въ семьѣ убогой, неизвѣстной
Онъ выросалъ, и жизни трудъ,
Какъ сирота, онъ встрѣтилъ рано;
Упреки злые встрѣтилъ онъ
За хлѣбъ насущный... Въ сердцѣ рану
90 Змѣя прогрызла... Дѣтскій сонъ
Исчезъ, какъ голубъ боязливый;
Тоска какъ воръ нетерпѣливо

¹⁾ Сей рядок у вид. 1844 пропущенъ.

- Въ разбитомъ сердцѣ притаясь,
Губами жадными¹⁾ впилась
95 И кровь невинную сосала...
Душа рвалась, душа рыдала,
Просила воли... умъ горѣлъ,
Въ крови гордыня клокотала...
Онъ трепеталъ... онъ цѣпенѣлъ...
100 Рука сжимаемая дрожала...
О, если бъ могъ онъ шаръ земной
Схватить озлобленной рукой
Со всѣми гадами земными,
Схватить, измять и бросить въ адъ!...
105 Онъ былъ бы счастливъ, былъ бы радъ.
Онъ хохоталъ какъ демонъ лютый,
И длилась страшная минута,
И міръ пылалъ со всѣхъ сторонъ;
Рыдалъ, нѣмѣлъ онъ въ изступленьи,
110 Душа терзалась страшнымъ сномъ;
Душа мертвѣла, а кругомъ
Земля, Господнее творенье,
Въ зеленой ризѣ и цвѣтахъ
Весну встрѣчая ликовала.
115 Душа отрадно пробуждалась, —
И пробудилась... Онъ въ слезахъ
Упалъ и землю лобызаетъ,
Какъ перси матери родной!...
Онъ снова чистый ангелъ рай,
120 И на землѣ онъ всѣмъ чужой.
Взглянулъ на небо: „О какъ ясно,
Какъ упоительно-прекрасно!
О, какъ тамъ вольно будетъ мнѣ!...“
И очи въ чудномъ полуснѣ
125 На сводъ небесный устремляетъ,
И въ безпредѣльной глубинѣ
Душой невинной утопаетъ.
По высотъ святой, широкой,
Платочкомъ бѣлымъ, одинока,
130 Прозрачна тучка въ даль плыветъ.

¹⁾ У вид. К. Ст. мабуть через недогляд: родными

- „Ахъ, тучка, тучка, кто несетъ
Тебя такъ плавно, такъ высоко?
Ты что такое? и за чѣмъ
Такъ пышно, мило нарядилась?
135 Куда ты послана и кѣмъ?...“
И тучка тихо растопилась
На небѣ свѣтломъ. Взоръ унылый
Онъ опустилъ на темный лѣсъ...
„А гдѣ край свѣта, край небесъ,
140 Концы земли?...“ И вздохъ глубокій,
Не дѣтскій вздохъ онъ испустилъ,
Какъ будто въ сердцѣ одинокомъ
Надежду онъ похоронилъ
Въ комъ вѣры нѣтъ — надежды нѣтъ!
145 Надежда — Богъ, а вѣра — свѣтъ.
„Не погасай, мое свѣтило!
Туманъ душевный разгоняй,
Живи меня твоею силой,
И путь тернистый, путь унылый
150 Небеснымъ свѣтомъ озаряй.
Пошли на умъ твою святыню,
Святымъ наitiемъ напой,
Да провѣщаю благостыню,
Что заповѣдана тобой!...“
155 Надежды онъ не схоронилъ,
Воспрянулъ духъ, какъ голубь горній,
И мракъ сердечный, мракъ юдольный
Небеснымъ свѣтомъ озарилъ;
Пошолъ искать онъ жизни, доли,
160 Уже прошелъ родное поле,
Уже скрывалось село...
Чего то жаль внезапно стало,
Слеза рѣсницы пробивала,
Сжималось сердце и рвалось.
165 Чего-то жаль намъ въ прошломъ нашемъ,
И что-то есть въ землѣ родной...
Но онъ, бѣднякъ, онъ всѣмъ не свой
И тутъ и тамъ. Планета наша,

Прекрасный міръ нашъ, рай земной
170 Во всѣхъ концахъ ему — чужой.
Припалъ онъ молча къ персти милой,
И какъ родную лобызалъ.
Рыдая, тихо и уныло
На путь молитву прочиталъ...
175 И твердой, вольною стопою
Пошелъ... и скрылся за горою.

За рубежомъ родной земли
Скитаясь нищимъ, сиротою,
Какія слезы не лились!
180 Какой ужасною цѣною
Уму познанія купилъ,
И дѣвство сердца сохранилъ!

Безъ малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
185 Измѣрять пропасти страстей,
Понять на дѣлѣ жизнь людей,
Прочестъ всѣ черныя страницы,
Всѣ незаконныя дѣла,
И сохранить полетъ орла
190 И сердце чистой голубицы, —
Се человѣкъ!... Безъ крова жить —
(Сиротъ и солнышко не грѣетъ,) —¹⁾
Людей извѣдать — и любить,
Незлобнымъ сердцемъ сожалѣя
195 О недостойныхъ ихъ дѣлахъ,
И не кошунствуя въ потьмахъ,
Какъ царь ума. Убогимъ, нищимъ
Изъ-за куса насущной пищи
Глупцу могучему годить,
200 И мыслить, чувствовать и жить!...
Вотъ драма страшная, святая!...
И онъ прошелъ ее рыдая,

¹⁾ Сей рядок у Маякѣ і вид. К. Ст. пропущенный.

- Ее онъ строго разыгралъ
Безъ слова; онъ не толковалъ
205 Своихъ всedневныхъ приключеній,
Какъ назидательный романъ;
Не раскрывалъ сердечныхъ ранъ,
И тьму различныхъ сновидѣнй,
И Байроническй туманъ
210 Онъ не пускалъ, „толпой ничтожной“
Своихъ друзей не поносилъ,
Чиновъ и власти не казилъ,
Какъ Н., глашатай осторожный.
И тотъ, кто мыслить безъ конца
215 О мысляхъ Канта, Галилея,
Космополита-мудреца,
И судить люди, не жалѣя
Роднаго брата и отца, —
Тотъ лжепророкъ, его сужденья —
220 Полу-идеи, полу-вздоръ!...

- Провидя жизни назначенье,
Великй Божй приговоръ,
Въ самопытливомъ размышленьи
Онъ подымалъ слезящй взоръ
225 На красоты святой природы.
„Какъ все согласно!“ — онъ шепталъ,
И край родной воспоминалъ;
У Бога правды и свободы
Всеу живущему молилъ,
230 И кроткой мыслию слѣдилъ
Дѣла минувшй народовъ,
Дѣла страны своей родной —
И горько плакалъ...

- 235
„Великимъ словомъ Божью волю
Сказать строптивымъ — не поймутъ!
И на родномъ прекрасномъ полѣ
240 Пророка камнемъ побьютъ!“

- И съ благородною отвагой
Стать за народъ и зло казнить.
Онъ говорилъ, что праздникъ жизни,
275 Великій праздникъ, божій даръ
Должно пожертвовать отчизнѣ,
Должно поставить подъ ударъ.
Онъ говорилъ о страсти нѣжной,
Онъ тихо, грустно говорилъ,
280 И умолкалъ... Въ тоскѣ мятежной
Изъ-за стола онъ выходилъ
И горько плакалъ. Грусти тайной,
Тоски глубокой, не случайной
Ни съ кѣмъ страдалецъ не дѣлилъ.
285 Друзья любили всей душою
Его какъ кровнаго, но онъ
Непостижимою тоскою
Былъ постоянно удрученъ.
И между ними вольной рѣчью
290 Онъ пламенѣлъ. Но межъ гостей,
Когда при тысячѣ огней
Мелькали мраморныя плечи,
О чемъ-то тяжко онъ вздыхалъ,
И думой мрачною леталъ
295 Въ странѣ родной, въ странѣ прекрасной,
Тамъ гдѣ никто его не ждалъ,
Никто объ немъ не воспоминалъ,
Ни о судьбѣ его неясной.
И думалъ онъ: „Зачѣмъ я тутъ?
300 И что мнѣ дѣлать между ними?
Они все пляшутъ и поютъ,
Они родня между родными,
Они все равны межъ собой, —
А я!“ И тихо онъ выходитъ,
305 Идетъ задумавшись домой;
Никто изъ дому не выходитъ
Его встрѣчать; никто не ждетъ,
Вездѣ одинъ... тоска, томленье!...
И свѣтлый праздникъ Воскресенья
310 Тоску сторичную несетъ.

- И вянетъ онъ, вянетъ, какъ въ полѣ былина,
Тоскою томимый въ чужой сторонѣ;
И вянетъ онъ молча... Какая кручина
Запала въ сердечной его глубинѣ?
- 315 „О горе мнѣ, горе, зачѣмъ я покинулъ
Невинности счастье, родную страну?
Зачѣмъ я скитался, чего я достигнулъ?
Утѣхи познаній?... Клянупу ихъ, клянупу!
Они то мнѣ, черви, мой умъ источили,
- 320 Съ моимъ тихимъ счастьемъ они разлучили!
Кому я тоску и любовь расскажу?
Кому сердца раны въ слезахъ покажу?
Здѣсь нѣту мнѣ пары, я нищій межъ ними,
Я бѣдный поденщикъ, работникъ простой;
- 325 Что дамъ я подругѣ мечтами моими?
Любовь... Ахъ любви, любви одной!
Съ нее на три вѣка, на вѣчность бы стало!
Въ своихъ бы объятыхъ ее растопилъ!
О какъ бы я нѣжно, какъ нѣжно любилъ!“
- 330 И крупныя слезы какъ искры низались
И блѣдныя щеки и слабую грудь
Росили, и сохли. „О дайте вздохнуть,
Разбейте мнѣ черепъ и грудь разорвите!
Тамъ черви, тамъ змѣи, — на волю пустите!
О дайте мнѣ тихо, на вѣки заснуть!“

- Страдалъ несчастный сирота
Въ дали отъ родины счастливой,
И ждалъ конца нетерпѣливо.
Его любимая мечта —
- 340 Полезнымъ быть родному краю —
Какъ цвѣтъ съ нимъ вмѣстѣ увядаетъ!
Страдалъ онъ. Жизни пустота
Предъ нимъ могилой раскрывалась:
Пріязни братской было мало,
- 345 Не грѣла теплота друзей;
Небесныхъ, солнечныхъ лучей
Душа парящая алкала.
Огня любви, что Богъ зажегъ
Въ стыдливомъ сердцѣ голубиномъ

- 350 Невинной женщины, гдѣ бѣ могъ
Полетъ превыспренный, орлиный
Остановить и сѣдинить
Пожаръ любви, любви невинной;
Кого бы могъ онъ приютить
355 Въ свѣтлицѣ сердца и разсудка,
Какъ беззащитную голубку,
И къ персямъ юнымъ, изнывая,
Главой усталою прильнуть,
И цѣпенѣя и рыдая
360 На лонѣ жизни, лонѣ рая
Хотя минуту отдохнуть,
Въ ея очахъ, въ ея томлени
И умъ и душу утопить,
И сердце въ сердцѣ растопить,
365 И утонуть въ самозабвеніи.

- Но — было некого любить,
Сочетаваться не съ кѣмъ было;
А сердце плакало и ныло
И замирало въ пустотѣ.
370 Его тоскующей мечтѣ
Въ грядущемъ что-то открывалось,
И въ безпредѣльной высотѣ
Святое небо улыбалось.
Какъ воску ярого свѣча
375 Онъ таялъ тихо, молчаливо,
И на задумчивыхъ очахъ
Туманъ ложился. Взоръ стыдливый
На немъ красавица порой
Покоя, тайно волновалась,
380 И симпатической красой
Угрядкой долго любовалась.
И можетъ многія грустили
Сердца дѣвичія о немъ,
Но тайной волей, высшей силой
385 Путь одинокій до могилы
На камняхъ острыхъ проведенъ.
Изнемогалъ онъ, грудь болѣла,
Темнѣли очи, за крестомъ

- Граница вѣчности чернѣла
390 Въ пространствѣ мрачномъ и пустомъ.
Уже въ постелѣ предмогильной
Лежитъ онъ тихъ, и гаснетъ свѣтъ.
Друзей тоскующій совѣтъ
Тревожить духъ его безсильный.
- 395 Поочередно ночевали
У друга вѣрные друзья,
И всякой вечеръ собиралась
Его прекрасная семья.
Въ послѣдній вечеръ собралися
400 Вокругъ предсмертнаго одра
И просидѣли до утра;
Уже разсвѣтъ смыкалъ рѣсницы,
Друзей унылыхъ сонъ клонилъ,
И онъ внезапно оживилъ
- 405 Ихъ грустный сонъ огнемъ бывалымъ
Послѣднихъ, пламенныхъ рѣчей.
И други друга утѣшали,
Что черезъ семь иль восемь дней
Онъ будетъ пѣть между друзей.
- 410 „Не пропою вамъ пѣсни новой
О славѣ родины моей!
Сложите вы псаломъ суровый
Про беззаконія людей,
И вольнымъ гимномъ помяните
- 415 Предтечу, друга своего,
И за грѣхи... грѣхи его
Усердно Богу помолитесь...
И со святыми упокой
Пропойте, други, надо мной!“
- 420 Друзья вокругъ его стояли,
Онъ отходилъ, они рыдали
Какъ дѣти... Тихо онъ вздыхалъ,
Вздыхнулъ, вздохнулъ... Его не стало!
И міръ пророка потерялъ,
- 425 И слава сына потеряла.
- Печально други понесли
На утро въ церковь гробъ дубовый,

Рыдая предали земли
Остатки друга, и лавровый
430 Вѣнокъ зеленый, молодой,
Слезамъ дружбы оросили
И на могилѣ положили,
И со святыми упокой
Запѣли тихо и уныло.

435 Въ трактирѣ за круглымъ, за братскимъ столомъ
Ужъ подѣ вечерѣ други сидѣли кругомъ;
Печально и тихо двѣнадцать сидѣло:
Ихъ сердце одною тоскою болѣло.
Печальная тризна, печальны друзья!...
440 Ахъ, тризну такую отправилъ и я.

Согласьемъ общимъ положили,
Чтобъ каждый годъ былъ столъ накрытъ
Въ день смерти друга; чтобъ забыть
Не могъ быть другъ ихъ за могилой;
445 И всякой годъ они сходились
Въ день смерти друга поминать.

Ужъ многихъ стало не видать;
Приборы каждый годъ пустѣли,
Друзья все больше сиротѣли —
450 И вотъ, одинъ ужъ, сколько лѣтъ,
Къ пустымъ приборамъ на обѣдъ
Старикъ печальный прѣзжаетъ,
Печаль и радость юныхъ лѣтъ
Одинъ грустя воспоминаетъ.
455 Сидитъ онъ долго, мраченъ, тихъ,
И поджидаетъ: „Нѣтъ ли брата
Хоть одного еще въ живыхъ?“
И одинокій въ путь обратный
Идетъ онъ молча... И теперь,
460 Гдѣ круглый столъ стоитъ накрытый,
Тихонько отворилась дверь,
И братъ, что временемъ забытый,
Вошелъ согбенный!... Грустно онъ
Окинулъ столъ потухшимъ взоромъ,
465 И молвилъ съ дружескимъ укоромъ:
„Лѣнтяи! видишь, какъ законъ

Священный братскій исполняютъ!

Вотъ и сегодня не пришли,

Какъ будто за-море ушли!“

470 И слезы молча утираетъ

Садясь за братскій круглый столъ.

„Хоть бы одинъ тебѣ пришолъ!“

Старикъ сидитъ и поджидаетъ...

Проходитъ часъ, прошелъ другой,

475 Ужъ старику пора домой.

Старикъ встаетъ: „Да, измѣнили!

Послушай, выпей, братъ, вино!“

Сказалъ слугѣ онъ. „Все равно,

Я не могу... Прошло, что было!

480 Да поминай за упокой!

А мнѣ пора уже домой!“

И слезы снова покатались.

Слуга вино дивясь выпилъ.

„Дай шляпу мнѣ... какая лѣнь

485 Идти домой!...“ И тихо вышелъ.

И черезъ годъ въ урочный день

Двѣнадцать приборовъ на кругломъ столѣ,

Двѣнадцать бокаловъ высокихъ стоятъ,

И день ужъ проходитъ,

490 Никто не приходитъ,

На вѣки, на вѣки забыты онѣ.

Отся поема, написана в осени 1843 р. була первісно надрукована в петербургсьім журналі „Маякъ“ за 1844 р. т. XIV пз. Безталанний, Поема Т. Гр. Шевченка. Тогож року вона вийшла окремою брошурою з титулом: Тризна. Т. Шевченка, з цензурною увагою цензора А. Очкіна з дати: С. Петербургъ 3 Апрѣля 1844 года, в друкарні „Штаба отдѣльн. Корпуса внутр. Стражи.“ З Маяка передруковано її в виданю Кіевской Старини: Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка написанныя на русскомъ языкѣ, Кіевъ 1888, стор. 573—589 без порівняння з окремим виданем. Деякі рядки пропущені в однім виданю маємо в другім, та проте в обох бачимо в тексті поеми люки, яких без автографа не можна доповнити.

- Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду,
Нема куді прихилить ся, —
Хоч з горі та в воду!
- 5 Утопив ся-б молоденький,
Щоб не нудить світом;
Утопив ся-б, тяжко жити,
І нема де дітись.
- 10 В того доля ходить полем,
Колоскі збирає,
А моя десь ледащія
За морем блукає.
- 15 А зо мною зострінуть ся,
Мов не добачають.
Багатого, губатого
Дівчина шанує,
Надо мною сиротою
- 20 Смієть ся, кепкує.
- „Чи я-ж тобі не вродливий,
Чи не в тебе вдав ся,
Чи не люблю тебе щіро,
Чи з тебе сміяв ся?
- 25 Любі-ж собі, моє серце,
Любі, когось знаєш,
Та не смій ся надо мною,
Як коли згадаєш!
- 30 А я піду на край світа,
На чужій стороні
Найду крапцу, або згину,
Як той лист на сонці“.
- 35 Пішов козак сумуючи,
Нікого не кінув,
Шукав долі в чужім полі,
Да там і загинув.
- Уміраючи дивив ся,
Де сонечко сьєє...
Тяжко-важко умірати
- 40 У чужому країю.

Друк. уперве Молодік на 1843 годъ, часть вторая. Харьковъ 1843, стор. 91—92.

РОЗРИТА¹⁾ МОГИЛА.

- Світе тихий, краю мiлий,
Моя Україно!
За-що тебе сплюндровано,
За-що, мамо, гинеш?²⁾
- 5 Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти дiточок непевних³⁾
Звичайо не вчила?
„Молила ся, турбувалась,⁴⁾
- 10 День i нiч не спала,
Моїх⁵⁾ дiток доглядала,
Звичайо навчала.
Виростали мої дiти,
Мої добрі квіти, —
- 15 Панувала i я колись
На широкім світі!
Панувала... О, Богдане,
Нерозумний сину,
Подивись тепер на матірь,
- 20 На свою Вкраїну,⁶⁾
Що колишучи співала
Про свою недоблю,⁷⁾
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!...⁸⁾
- 25 Ой Богдане, Богданочку,
Як-би була знала, —
У колисці-б придусила,
Під серцем приспала!

¹⁾ В рукоп. копії Максимовича: Роскопана. ²⁾ В праськiм вид. рукописний варіант:

На що тебе сплюндрували?

За що, мамо, гинеш?

„Мамо“ також у Гергарда, в лѣв. мати. В копії Макс. сплюндрували, а зам. мамо — марне. ³⁾ Копія Макс. невмитих. ⁴⁾ Праськ. вид. рукоп. вар.: журбувала. ⁵⁾ Копія Макс. Малих; праськ. вид. Своїх дiток малесеньких. ⁶⁾ Герг. Краину. ⁷⁾ Праськ. вид. неволю. ⁸⁾ Там-же: Проклинала долю.

- Степі мої запрода́ні
30 Жи́дові, Німо́ті,
Сині́ мої на чужі́ні
На чужі́й робо́ті;
Дні́про, бра́т мій, висиха́є,
Мене́ покида́є,
35 І моги́ли мої́ ми́лі
Моска́ль розрива́є...
Неха́й рі́в-розко́пує, —
Не сво́є шука́є;
А тим ча́сом пере́вертні́
40 Неха́й підро́стають
Та помо́жуть Моска́леві
Господарюва́ти,
Та з ма́тері пола́тану
Соро́чку зді́ймати!...¹⁾
45 Помага́йте,²⁾ недоблю́дки,³⁾
Ма́тірь катува́ти!...“

- На че́тверо розко́пана,
Розри́та моги́ла!...
Чо́го вони́ там шука́ють?
50 Що́ там схоро́нили
Ста́рі батьки́? От як-би́ то...
Як-би́ то зна́йти те,
Що́ там поховáли,⁴⁾
Не пла́кали-б ді́ти,
55 Ма́ти-б не рида́ла.⁵⁾

Написано 9 жовтня 1843 р. в Березані. Друк. уперве в вид.
Гергарда 1859, ст. 19—21, в львівському вид. 1, ст. 60—61 без дати
і в праськім з варіантами, т. 11, 53—55, під р. 1845.

¹⁾ Тамже: здирати. ²⁾ Тамже: Поспішайте-ж. ³⁾ Герг. недовчені. ⁴⁾ Герг. схоронили. ⁵⁾ У праському вид. подано як ніби Гергардів варіант зовсім фантастичний ось який:

Ех як би-ж то
Як би були знали,
Що там заховали,
Не плакали-б діти,
Матір-б не ридала.

К. МАРКЕВИЧУ

- Бандуристе, орле сізий,
Добре тобі, брате!
Маєш крила, маєш сілу,
Є коли літати!
- 5 Тепер летиш в Україну,
Тебе виглядають;
Полетів би за тобою,
Та хто привітає?
Я й тут чужий, одинікий,
- 10 І на Україні
Я сірота, мій голубе,
Як і на чужині.
Чого-ж серце б'єть ся, рвесть ся?
Я там одинікий!...
- 15 Одинікий?... А Вкраїна,
А степи широкі!
Там повіє буйнєсенський,
Як брат заговорить,
Там в широкім полі воля,
- 20 Там синє море,
Виграває, хвалить Бога,
Тугу розганяє,
Там могили з буйним вітром
В степу розмовляють.
- 25 Розмовляють сумуючи,
Отакá їх мова:
„Булó колісь, минуло ся,
Не вернеть ся знову!“
Полетів би, послухав би,
- 30 Заплакав би з ними,
Та ба! доля приборкала
Між людьми чужими.

ЧИГИРИН.

(М. С. Щепкіну).

- Чигиріне, Чигиріне,¹⁾
Все на світі гіне,
І святая твоя слава
Як пилина ліне,
5 За вітрами холодними
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,²⁾
Розсипають ся могили,
10 Високі могили,
Твоя слава; і про тебе,
Старче малосілий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
15 Де ти стояв, чого стояв...³⁾
І на сміх не скаже!

За-що-ж боролись ми з Ляхами?
За-що-ж ми різались з ордами?⁴⁾
За що скородили списами
Татарські⁵⁾ ребра?... Засївали
20 І рудою поливали,
І шаблями скородили, —
Що-ж на ніві уродило?⁶⁾
Уродила рута, рута —
Болі нашої отрута.

¹⁾ В вид. львівським і праським: Чигрине, Чигрине. ²⁾ Вид. льв. засихає. ³⁾ В вид. льв. сих двох слів нема. ⁴⁾ В праським вид. з панами. ⁵⁾ В льв. вид. Московські, в праським і жен. татарські. ⁶⁾ Льв. вид. уродилось.

- 25 А я юродивий на твоїх руїнах
Марно слёзи трачу. Заснула Вкраїна,
Бурьяном укрїлась, цвільлю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце погноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
30 А дітям надію в степу оддала.

А надію

- Вітер по-полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
35 На неокраїнім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

- Чигиріне, Чигиріне,¹⁾
Мій друже єдиний!
40 Проспав-еси степі, лісі²⁾
І всю Україну!
Спи-ж повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки³⁾
45 Підростуть⁴⁾ гетьмани.

- Помолівшись і я-б заснув,
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
50 Не рвіть, думи,⁵⁾ не паліте!
Можє верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Можє вікую я з його
55 До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги
Можє з'орю переліг той,

¹⁾ В львів. і праськ. вид. Чигирине, Чигирине. ²⁾ В львів. вид. сині. ³⁾ В праськ. вид. недолюдки. ⁴⁾ Так в автогр., у виданнях: поростуть. ⁵⁾ В льв. вид. душу.

- А на перелозі
60 Я посію мої сльбзи,
Мої щірі сльбзи.¹⁾
Можє зійдуть і віростуть
Ножі обоюдні,
Розпанáхають²⁾ погане,
65 Гни́лє сёрце, трóдне,
І ви́щідять сукровáту,
І нальлю́ть живо́ї
Козáцької тої крóви,
Чи́стої, свято́ї.
70 Можє, можє... а між тими,
Між ножáми рúта
І барвінок розівьє́ть ся,
І слóво забúте,
Моє слóво тixе-сумнє,
75 Богобоязли́ве
Згадає́ть ся, — і дівóче
Сёрце боязли́ве³⁾
Стрепенє́ть ся як рибонька,
І менє згадає...
80 Сло́во моє, сльбзи мої,
Рáю ти мій, рáю!

Спи, Чигрі́не! Нехáй гинуть
У вóрога діти!
Спи, гетьмáне, по́ки вста́не
80 Пρά́вда на сїм світі!

Написано у Москві 19 лютого 1844.⁴⁾ Друковано у-перве
у львівських „Поезиях“ (стор. 62—64). У Вечерни́цях, про які згадано
в „Критичнім розелїді“ В. Доманицького ст. 62, сеї поемки не було.

¹⁾ Льв. вид. сей рядок вас. ²⁾ Льв. вид. Розпахáють. ³⁾ Льв. вид. богоязливе. ⁴⁾ Сей дата в праськім вид.

С О В А.

- Порóдила мáти сiна
В зелéній дiбровi,
Далá йому кáрі очi
I чóрнiй брóви.
5 Китáйкою повивáла,
Всiх святiх благáла,
Та щоб йому всi святiї
Талáн-дóлю слáли:
„Пошли тобi мáти бóжа¹⁾
10 Тiї благодáтi,
Всьогó тогó, чогó мáти
Не зумiв дáти!“
До схiд сóнця вóду брáла,
В барвiнку купáла,
15 До пiвнóчi колихáла,
До свiта спiвáла:

- „Е-е... лó-лi!
Питáла зазúлi,
Зазúля кувáла,
10 Правдоньку казáла:
Бúду сто лiт жiти,
Тебé годувáти,
В жупáнi ходiти,
Бúду панувáти.
25 Ой вiростеш, сiну,
За пiвчвартá рóку,
Як кнiжкa дитiна,

¹⁾ В автографi: Матер бoжa.

Як ясен висóкий,
Гнучкий і дебéлий,
30 Щасливий, весéлий
І не одинóкий.
Найдú тобі рівню
Хоч за морем сінім:
Абó крамарівну,
35 Абó сотниківну,
Такі пánну, сінну.
У червóних черевіках,
В зелéнім жупáні
По світлиці похожає,
40 Яз пáва, як пáні,
Та з тобóю розмовляє...
В хаті, як у раї,
А я, сінну, на покуті
Тільки поглядáю.

45 Ой сінну, мій сінну,
Моя ти дитино,
Чи є крáций на всім світі,
На всій Укрáїні?
Немá крáщого й не бúде...
50 Дивúйте ся, люде!
Немá крáщого!... А дóлю...
Дóлю роздобúде!...“

Ой зазúле, зазúленько,
На що ти кувáла,
55 На що ти їй дóвгї лїта,
Сто лїт накувáла?
Чи є-ж така на сїм світі
Слухняная дóля?
Ох, як би то!... Вміла-б мáти
60 З нїмецького пóля
Своїм діточкáм закликáть
І дóлю і вóлю,
Та ба! А зле безталáння
Зострінеть ся всюди —

65 І на шляху і без шляху —
Усюди, де люди.

Кохала ся мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохала ся... а тим часом

70 Батько умирає.
Остала ся удовою,
Хоч і молодію,
І не одна... Та все-ж тяжко...
З горем та нудьгою

75 Пішла вона до сусідів
Поради просити...
Присудили сусідоньки
У наймах служити.

Ізницїла, ізмарнїла,
80 Кїнула господу,
Пішла в найми... не минула
Лихої пригоди.

І день і ніч працювала,
Подушне платїла...

85 І синові за три копш
Жупанок купила,
Щоб і вонó, удовіне,
До школи ходило.

Ой талáne, талáne,
90 Удовіний поганий!

Чи ти в полі, чи ти в гаї,
Обідраний цигáne,
З бурлаками гуляєш?
Течє вода і на гóру

95 Багáтому в хату,
А вбóгому в ярú трéба
Криницю копáти.

У багáтих ростуть дїти —
Вербá при долині;

100 А у вдові одним однó,
Тай те як билина.

- Дождάла ся вдовá дóлї,¹⁾
Зрóсту тогó сїна:
І письмѣнный і вродлївий,
105 Квіточка-дитїна!
Як у Бóга за дверїма
Вдовá панувáла,
А дївчáта лицяли ся²⁾
І рушникї дбáли.
110 Полубїла багáтая —
Не поцїлувáла,
Вишивáла шóвком хўстку —
Не подарувáла.
Крáлись злїднї із-за мóря
115 В удовїну хáту,
Тай підкрáлись: стáли хлóпцїв
В кайдáни кувáти,
Та повезлї до прийóму
Бїтими шляхáми.
120 Пішлá й вдовá з матеря́ми,
З дрібні́ми сльозáми.
Де нá-ніч ставáли —
Сторóжу давáли,
Стару́ вдову́ до обóзу
125 Тай не допускáли.
Ой привезлї до прийóму
Чупрїни голїти:
Усѣ дрібні́, усѣ малї,
Все багáтих дїти.
130 Той калї́ка-недорї́ка,
Той не вмїє стáти,
Той горбáтий, той багáтий,
Тих чотїри в хáтї.
Усї не в лад, усїх назáд,
135 В усїх дóля — мáти,
А у вдóви одї́н син,
Та той як раз під аршї́н.

¹⁾ Первісно було написано: мати сина. ²⁾ В автографі: лыщылыся.

- Покінула зно́ву хату,
Сі́нову госпо́ду,
140 Пішла в найми, за хлі́б че́рствий
Жида́м носіть во́ду, —
Бо хре́щені не прийма́ють:¹⁾
„Стара́ — ка́жуть — ста́ла,
Не зду́жає“ і о́гризок
145 В ві́кно подава́ли
Христа́ ра́ди... Не да́й Бо́же
Тако́го дожи́ти!
Не да́й Бо́же в бага́того
І пи́ть попроси́ти!
- 150 По ко́пійці заробля́ла,
Ко́пу назбіра́ла,
Та до си́на лист пи́сала,
У ві́йсько посла́ла.
Полегна́ло. Мина́є рік
155 І други́й мина́є,
І четве́ртий, і де́сятый —
І чу́тки нема́є.
Нема́ чу́тки. Що тут робі́ть?
Тре́ба то́рбу бра́ти
160 Та йти́... іти́ соба́к дражні́ть
Од ха́ти до ха́ти.
Взяла́ то́рбу, пішла́ селом,
На ви́гоні сі́ла,
І в селó вже не верта́лась,
165 Де́нь і ніч сиді́ла
Ко́ло ко́воротка. Лі́то
За лі́том мина́є —
Помарні́ла, скалі́чила,
Ніхто́ й не пізна́є.
170 Тай ко́му там пізнава́ти
Калі́ку убо́гу?
Сиді́ть собі́ та ди́вить ся
В по́ле, на до́рогу.
І світа́є і смерка́є,

¹⁾ Зразу було написано: не прийняли, потім Шевч. поправив.

- 175 День бóжий ми́нає,¹⁾
А москаля, її́ сїна,
Нема́є, нема́є.
По-над ста́вом у ве́чері
Хита́єть ся очере́т;
180 Дожида́є сїна ма́ти
До до́світа ве́черя́ть.
По-над ста́вом у ве́чері
Шепоче́ть ся осока́;
Дожида́є в те́мнім га́ї²⁾
185 Дівчи́нонька козака́.
По-над ста́вом ві́тер ві́є,
Лóзи нагинáє,
Пла́че ма́ти — одна́ в ха́тї,
А дівчи́на — в га́ї.
190 Попла́кала чорнобрі́ва
Таї́ ста́ла співа́ти;
Попла́кала ста́ра ма́ти
Таї́ ста́ла ридáти.
І моли́лась, і ридáла,
195 Кля́ла все на сві́ті...
Ох, тяжкі́ ви, безтала́нні,
У ма́тері ді́ти!

- Скалі́чені ста́рі ру́ки
До Бо́га зді́ймáла,
200 Сво́ю до́лю прокли́на́ла,
Сїна вимовля́ла.
То од жа́лю одхо́дила
І мо́вчки³⁾ жу́рілась,
Та на шлях тої́ недале́кий
205 Крі́зь слё́зи диві́лась.
І день і ні́ч диві́ла ся,
Таї́ ста́ла пита́ти:
„Чи не чув хто, чи не ба́чив
Москаля́-салда́та,

¹⁾ Сего рядка в автогр. нема. ²⁾ Сего слова в автографі не дописано. ³⁾ Зразу було написано: І тяжко.

210 Мо́го си́на?...“ Ніхто́ не чув,
Ніхто́ і не ба́чив.
Сиді́ть вона́, не йде́ в село́,
Не пита́ й не пла́че.
Оду́рила! І цегли́ну
215 Муштру́є — то ла́є,
То году́є, як дити́ну,
и си́ном назива́є,
І ни́щечком-тихе́сенько
Кри́зь сльо́зи співа́є:

220 „Змія́ хату́ запали́ла,¹⁾
Дітя́м ка́ші наварі́ла,
Помо́рщи́ла постолі́...
Полеті́ли москалі́,
Сі́рі гу́си в і́рій, і́рій,
225 По чо́тири, по чо́тири,
Полеті́ли — гел-гел!
На моги́ллі оре́л, —
На моги́ллі се́ред но́чі
У козака́ ви́йма́ о́чі,
230 А дівчи́на в те́мнім га́ї
но́го з ви́йська ви́гляда́є...”

В де́нь ла́зила по смі́тниках,
Че́репки збіра́ла,
Промовля́ла: то си́нові
235 Гості́нця хова́ла.
А у но́чі розхрі́стана
І прости́волю́са
Село́м ходи́ть, то співа́є,
То стра́шно голо́сить.
240 Лю́ди ла́яли... бо, ба́чте,
Спати́ їм не дава́ла
Та кро́піву під їх ти́ном
І бурья́н топта́ла.

¹⁾ З разу́ було́ написа́но: зато́пила.

Діти бігали з паліччям
245 У день за вдовою
По улицях та сміючись¹⁾
Дражніли с о в бою...

Петербург, 6 мая 1844. У перве друк. в місячнику „Нова
Громада“ 1906, кн. X.

¹⁾ Зразу було написано: та дражнили.

ДІВОЧІЇ НОЧІ.

Віснули карі очі
Дівочії ночі.

Черниця Марьяна.

- Розплелá ся густá косá
Аж до пояса,
Розкрили ся перси-гóri —
Хвилі серед моря;
5 Засіяли карі очі —
Зорі серед ночі,
Білі руки простягли ся, —
Так-би ї обвили ся
Кругом стану, — і в подушку
10 Холодну впили ся
Тай заклékли, тай замérли,
З плачем розняли ся.
„На-що мені косá-красá,
Очі голубині,
15 Стан мій гнучий, коли нема
Вірної дружини?
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! Серце моє,
20 Тяжко тобі битись
Одинокому! З ким жити,
З ким, світе лукавий,
Скажи мені?... На щó мені
Та́я сла́ва!... сла́ва...
25 Я люблю, я жити хóчу,
Серцем — не красю!

А мені ще й завідують,
Гордою і злою
Злії люди нарікають,
30 А того й не знають,
Що я в серці заховала...
Нехай нарікають,
Гріх їм буде... Боже милний,
Чому ти не хочеш
35 Укоротить свої темні,
Тяжкі мені ночі?
Бо я в день не одинока,
З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
40 В полі забуваю.
А в-ночі...

Та й оніміла,
Сльози полили ся...
Білі руки простягли ся,
В подушку впили ся.

Написано д. 18 мая 1844, Петербург. Вперше вид. в місяч-
нику „Нова Громада“ 1906 р. кн. X.

С О Н.

Дsxъ истинъ, егоже мiръ
не можеъ прiати, iже не видить
его ниже знаеть его.

Іоан. гл. XIV., ст. 17.

- У всякого своѣ доля
І свій шляхъ широкій:
Той мурує, той руйнує,
Той неситимъ окомъ
5 За край свiта зазирає,
Чи нема краiни,
Щобъ загарбать і в собою
Взять у домовину;
Той тузами обiрає
10 Свiта в його хатi,
А той нишкомъ у куточку
Гострить¹⁾ нiж на брата.
А той тихий та тверезний,
Богобоязливий,
25 Якъ кiшечка підкрадетъ ся,
Вiжде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурi в печiнки.
І не благай, не вiмолять
20 Нi дiти, нi жiнка,
А той щедрий та роскiпний
Все храмi мурує,

¹⁾ У праськiмъ вид. подано якъ рукописний варiант (чи Шевченків²⁾); точить.

Та отéчество так лю́бить,
Так за ним бідку́є,
25 Та так з його́ серде́шного
Кров, як во́ду, то́чить!...
А бра́тія мовчи́ть собі
Витріщивши о́чі,
Як ягня́та: „Неха́й, — ка́же, —
30 Мо́же так і тре́ба!“

Так і тре́ба! бо нема́є
Го́спода на не́бі!
А ви в ярмі па́даєте
Та яко́гось ра́ю
35 На сїм сві́ті бажáєте...¹⁾
Нема́є! нема́є!
Шко́да й пра́ці! Схамені́ть ся
Усі на сїм сві́ті,
І царя́та, і старчя́та,
40 Ада́мові ді́ти!
І той... і той... А що-ж то я?
Ось-що, до́брі лю́ди:
Я гуля́ю, бенкету́ю
В неді́лю і в бу́день.
45 А вам ну́дно, жа́луєтесь...²⁾
Йй Бо́гу, не чу́ю!
І не кричи́ть! Я сво́ю пью́,
А не кров людську́ю.

Отак іду́чи по-під-ті́нню
50 З бенке́ту п'я́ний у-ночі
Я міркува́в собі йду́чі,
По́ки доплéнтавсь до хати́ни.
А в ме́не ді́ти не крича́ть
І жінка не ла́є...
55 Ті́хо, як у ра́ї,
Усю́ди бо́жа благода́ть,
І в се́рці і в ха́ті.

¹⁾ В праськ. вид. вар. благаєте. ²⁾ Тамже вар. жалкуєтесь.

- Отó-ж я лїг і спáти;
А вже підпїлий як засне,
60 То хоч котї гармáти,
І ўсом не моргне.
Та й сон же, сон, на прїчуд¹⁾ дївний
Минї приснїв ся!
Найтверезїйший би упїв ся,
65 Скупїй жидю́га дав би грївню,
Щоб позирну́ть на ті дивá,
Так чо́рта-з-два́!
Дивлюсь:²⁾ так бу́цїм то сова́
Летить лугáми, берега́ми,
70 Та не́трями,³⁾
Та глибо́кими яра́ми,
Та ширóкими степáми.
Та байра́ками;
А я за не́ю, та за не́ю
75 Лечу́ й проща́ю ся з земле́ю:

- „Прощáй, світе! Прощáй, зéмле,
Непрїязний кра́ю!
Мої му́ки, мої лю́ті⁴⁾
В хма́рі⁵⁾ заховáю.
80 А ти, моя́ Україно,
Безтала́нна вдóво, —
Я до тебе́ лїта́тиму
З хма́ри на розмо́ву.
На розмо́ву тїху, сýмну,⁶⁾
85 На ра́ду з тобо́ю
О-півно́чі па́датиму
З чи́стою⁷⁾ росо́ю...
Пора́димось, посуму́єм,
По́ки со́нце вста́не,

¹⁾ Клим і льв. на прїчуд; у праськїм вид. і у Ром. прочуд; у вар. праського вид. найпречудовний. ²⁾ Так у Кл. і льв; жен., Огон. і Ром. Дивлю ся, так бу́цїм сова, злий наголос на бу́цїм.

³⁾ Так у Кл., льв. і в автографі, у праськ., жен., Огон. і Романч. тенетрями. ⁴⁾ В праськ. свої муки, свої люті. ⁵⁾ В праськ. в хмари.

⁶⁾ В автогр. тихосумну. ⁷⁾ Праськ вид. Рясною.

- 90 Поки твої малі діти
На вбoгa cтaнуть.¹⁾
Прощай же ти, моя нене,
Удoвo-небoгo!²⁾
Гoдуї дїтoк! Живa пpaвдa
95 У Гoспoдa Бoгa!

- Лечу́, дивлю́ ся, аж світає,
Краї́ неба́ палає;
Со́ловейко́ в те́мнім га́ї
Со́нце зустрі́чає.
100 Тихе́сенько́ вітер віє,
Степí, лані́ мріють,
Між яра́ми над става́ми
Ве́рби зеле́ніють.
Сади́ ря́сні похи́лились,
105 Топо́лі — по во́лі
Стоя́ть собі́ мов сто́рожі,
Розмовля́ють в по́лі.³⁾
І усе́-ж те,⁴⁾ вся кра́йна
Пові́та красо́ю,
110 Зелене́є, вмива́ється
Ра́нньою⁵⁾ росо́ю,
Вмива́ється, красу́ється,⁶⁾
Со́нце зустрі́чає.
І не́ма́ то́му́ почи́ну,⁷⁾
115 І кра́ю не́має.
Ніхтo його́ не додба́є,
Ані́ розруйну́є...
І все́ то те... Душе́ моя́!
Чого́-ж ти суму́єш?
120 Душе́ моя́ убо́гая,
Чого́ ма́рно пла́чеш?

Чого́ то́бі шкoда? Хиба́ ти не ба́чиш?

Хиба́ ти не чу́єш людськoго́ плачу́?

То́ глянь, подиви́ ся! А я полечу́

¹⁾ Так у Ром. і в автогр., у всіх інших вид. встануть.

²⁾ В одній копії вар. небога. ³⁾ Кл. і лѣв. з полем. ⁴⁾ Рукоп. вар. у праському вид. І все́ то те. ⁵⁾ Праське вид. вар. Дрібною. ⁶⁾ Там-же: З покоп-віку вмивається ся. ⁷⁾ Тамже: загіну.

- 125 Високо-високо, за синії хмари.
Немає там власті, немає там кари,
Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, у тім раю, що ти покидавши,
Латану свитину з каліки здійсмають,
130 З шкурою здійсмають, бо нічим обути
Панят¹⁾ недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
135 Бо його, бач, тріхи... А он-де, під тіном
Опухла дитина голодная мре.
А мати пшеницю на панщині жне.
А он — бачиш?... Очі, бчі,
На-що ви здали ся?
140 Чом ви з-малку не висохли,
Слізми не злили ся?
То покритка по-під-тінню
З байстрям шкандибає,
Батько й мати одцурались
145 Й чужі не приймають;
Старці навіть цурають ся...
А паніч не знає,
З двадцятою²⁾ недоблюдок
Душі пропиває.
150 Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сліози, горе?
Можє й бачить, та помога,
Як і отті гори
Предковічні, що політі
155 Кривію людською!...
- Душе моя убогая,
Лишенько з тобою!

¹⁾ Кд. і лѣв. Княжкат. ²⁾ Кл. Зъ двадцятого, і пояснене до сього слова в нотці: „Се повний зрост панича. и вінъ вже має право владати маєткомъ своїмъ У лѣв. вид.: З двадцятого, без поясненя. В праскѣм вид. (II, 16) у нотці додано як рукописний варіант: З двадцятого, недоліток.

Упьемо́ ся отру́тою,
В кри́зі ляже́м спа́ти,
160 Пошлём думу́ аж до Бо́га,
Його́ розпита́ти,
Чи до́вго ще на сі́м світі́
Ката́м панува́ти?

Лети́-ж, моя́ думо́, моя́ лю́та му́ко,
165 Забери́ з собо́ю всі́ ли́ха, всі́ зла,
Своє́ товарі́ство; ти з ні́ми росла́,
Ти з ні́ми коха́лась, їх тя́жкіі́ ру́ки
Тебе́ повива́ли, — бери́-ж їх, лети́,
Та по всьо́му не́бу орду́ розпусти́!
170 Неха́й чорні́є, червоні́є,
По́лумья́м пові́є,
Неха́й зно́ву рига́ зми́,¹⁾
Тру́пом зе́млю крі́є.
А без те́бе я де-не́будь
175 Се́рце захова́ю, —
А тим ча́сом пошука́ю
На край сві́та ра́ю!

І знов лечу́ по-над земле́ю,
І знов проща́ю ся я з не́ю.
180 Тя́жко ма́тір покида́ти
У безве́рхій ха́ті,
А ще гі́рше диві́ти ся
На сльо́зи та ла́ти.
Лечу́, лечу́, а ві́тер ві́є,
185 Пере́до мно́ю сні́г білі́є;
Круго́м борі́²⁾ та боло́та,
Тума́н, туман та пустота́...
Люди́й не чу́ть, не зна́ть і слі́ду
Люде́ської́ стра́шноі́ но́гі...
190 І ворогі́ й не-ворогі́,
Проща́йте! В го́сті не при́їду.
Упи́вайтесь, бенкету́йте,
Я вже не почу́ю;

¹⁾ В праськім вид. і в Огон. змію. ²⁾ У Кл. і в праськім вид. гори.

- Одін собі на вік-віки
195 В снігу заночую.
І поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна¹⁾
Неполита²⁾ слізми, кровью,
То я одпочіну.
200 Одпочіну !...

Аж слухаю :

- Загулі кайдани
Під землею. Подивлюся —
О, люде поганій,
Де ти взяв ся? Що ти робиш?
205 Чого ти шукаєш
Під землею? Ні, вже мабуть
Я не заховуюсь
І на небі!... За-що-ж кара?
За-що мені муки?
210 Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі³⁾ душу закували,
Серце запалили
І галичі⁴⁾ сілу —
215 Думи розпустили?
За-що, не знаю, а караюсь
І тяжко караюсь!⁵⁾
А коли я спокуюту,
Колі діжду краю, —
220 Не бачу й не знаю.

Заворушила ся пустиня,
Мов із тісної⁶⁾ домовини

¹⁾ Льв. вид. ще Україна ²⁾ Кл. і льв. Непомита. ³⁾ Рукоп. варіант у праському вид. : В муку, в інших вид. В мині, в автогр. В тілі. ⁴⁾ Так у Кл. льв., в праськім, у Огон. і Ром. ганячи силу. ⁵⁾ Так у рукоп. зазначенім у праськім вид. (II, 18); у всіх друкованих текстах менше влучний варіант:

За що, не знаю, а карають,
І тяжко карають.

⁶⁾ Так у Кл. і льв., в праськім і пізнійших менше відповідне : темної (псує розмір).

- На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не заріті,¹⁾
225 Не судá ідуть просити,
Ні, то люди, живі люди
В кайданах забіті,
Із пор зóлото вицóсять,
Щоб пельку заліти
230 Несітому... То каторжні!
А за-що? Те знає
Вседержитель, а може ще
Й він не добачає!
Он-де злодії штемпований
235 Кайдани волóчить;
От розбійник каторжаний
Зубами скрего́че,
Недóбитка товариша
Зарізати хóче.
240 А між ними запéклими
В кайдани убрáний
Царь всесвітній,²⁾ царь во́лі, царь
Ште́мпом увінча́ний.
В му́ці, в каторзі — не про́сить,
245 Не пла́че, не сто́гне...
Раз добрóm налі́те се́рце
В-вік не прохолóне.

- А де-ж твої думи, рожевії квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти?
250 Ко́му-ж ти їх, дру́же, ко́му переда́в?
Чи мо́же на віки в се́рці захова́в?
Ой, не хова́й, бра́те, розсі́п їх, розкида́й!
Зійду́ть і рості́муть і вийду́ть з їх люди.³⁾

Чи ще мита́рство, чи вже бу́де?

¹⁾ Рукоп. вар. праського вид.: не убиті. ²⁾ Тамже: Царь Всевишній. ³⁾ Льв. вид.: і у люди вийдуть.

- 255 Бúде, бúде, бо хóлодно!
Морóз рóзум бúдить.
І знов лечу́, землѣ чорнѣ,
Дрімáє рóзум, сѣрце млѣ.
Дивлю́ ся: хáти над шляхáми —
260 То гóрод із стомá церквáми,
А в гóродї, мов журавлї,
Замуштрувáли москалї.
Нагодóванї, обúті
І кайдáнами окúті
265 Муштру́ють ся! Дáлї глянý:
У долині, мов у ямі,
На багніщї¹⁾ гóрод мріє,
Над ним хмáрою чорнѣ
Тумáн тяжкий. Долїтаю —
270 То гóрод без крáю.
Чи то турецький?
Чи то нїмецький?
А мóже те, щó й москóвський!
Церквї та палáти,
275 Та панї пузáті,
І нї однісїнькóї хáти!
Смеркáло ся. Огóнь-огне́м
Кругóм запалáло,
Аж злякáв ся... „Урá! урá!
280 Урá!“ закричáли.
„Цу-цу, дúрні, схаменїть ся!
Чогó се ви рáді?
Що оретé?“ — „Экай хахóл!²⁾
Не знáєшть³⁾ парáду?
285 У насъ парáдъ. Самъ изволитъ
Севóдня гуля́ти“.
„Та де-ж вонá, тая ця́ця?“
„Вотъ⁴⁾ відишь палáты?“

¹⁾ Кл. і лѣв. помилкою: На балищі. ²⁾ Праське і пізнїйші вид. Экой хохоль. ³⁾ Праське і пізнїйші вид. Не знаєть. ⁴⁾ Праське і пізнїйші вид. Вонъ.

- Штовхаюсь я,¹⁾ а землячók,
290 Спасибі, признав ся,
З цинковими гудзиками:²⁾
„Гдѣ ты здѣсь узяль ся?“
„З України“. — „Да³⁾ какъ же ты
гаварить не вмѣешь
295 Па здѣшнему?“ — „Ба нї, — кажү —
Говорить я вмїю,
Та не хочү.“⁴⁾ — „Экай⁵⁾ чудаць!
Я всѣ входы знаю.
Я здѣсь служү. Коли хочешь,
300 Въ дворѣць папытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщены, —
Не паскупись полтїнкою!“
„Цур тобі, мерзєний
305 Каламарю!“
І зробив ся
Я зноу незрїмий,
Та й пропхав ся у палати.
Бóже мій єдиний,
Так óт-де рай! Ужé на-що
310 Зóлотом облитї
Блюдолизи! Аж ось і сáм
Висóкий, сердїтий
Виступáє. Обїк його
Жїночка⁶⁾ небóга,
315 Мов опéньок засушєний,
Тонкá, довгонóга,
Та ще й на лїхо⁷⁾ сердєшна
Хитá⁸⁾ головóю.
Так отсé-то та богїня!
320 Лїшєнько з тобóю!
А я дурний не бáчивши
Тебé, цяцю,⁹⁾ й рáзу,

¹⁾ Так у автогр., у Кл. і лїв. штовхаю ся, у праськ. і жен. штовхають ся. ²⁾ Автогр. цїновими: Кл. гудзиками. ³⁾ Кл. Та.
⁴⁾ Слова від „Ба“ до „хочу“ у Кл. і лїв. вас. ⁵⁾ Так Кл. і лїв., праське і пізн. Экой. ⁶⁾ В автогр. Париця. ⁷⁾ Рукоп. вар. праського вид.: Та не на добро. ⁸⁾ Тамже: Трясе. ⁹⁾ Кл. і лїв.: цяцю.

Та й повірив тупорілим
Твоїм віршомáзам!
325 От-то дурний, а ще й бійний,
На квітók повірив
Москалєві! От і читáй,
І йми ти їм віри!

За панáми пáнства, пáнства
330 У сріблї та златї!
Мов кабанї годóвані,
Пикáті, пузáті,
Аж потїють та товплáть ся,
Щоб то блїжче стáти
335 Кóло сáмих: мóже вдáрять,
Або дóлю дáти
Благовóлять, хоч манєньку,¹⁾
Хоч пів-дóлї, абї тїлько
Під сáмую пїку.

340 І всї у ряд поставáли,
Нїби без'язїкї,
Анї телєнь!... Царь цвєнькає,
А дїво-царїця,
Мов та чáпля мїж птахáми
345 Скáче, бадьорїть ся.
Довгєнько в-двох похожáли,
Мов сичї надúті,
Та щось нїшком розмовлáли
(Здáлека не чúти) —

350 Об отєчєствї, здаєть ся,
Та новїх петлїцях,
Та об мúштрах ще новїйших...
А пóтїм царїця
Сїла мóвчки на дзїглику.
355 Дивлюсь, царь підхóдить
До найстáршого, та в пїку
Йогó як затóпить!
Облизáв ся неборáка,

¹⁾ Так Кл. і лєв., пізнїйшї вид. малєньку.

Та меншого в пузо,
360 Аж загуло. А той собі
Ще меншого туза
Міжи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
365 Уже за порогом
Як кинеть ся по улицях,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити, —
370 Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!“

Зареготав ся я, та й годі;
А й мене давнұли
375 Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та стогнучи за батюшку
380 Господа благали.
Сміх і сльози! От пішов я
Город озирати.
Там ніч — як день. Дивлю ся я:¹⁾
385 Палати-палати
По-над тихою рікою,
А берег обшитий
Весь каміннем. Дивую ся,
Мов несамовитий:
390 Як-то воно зробило ся
З калюжі такої
Такé диво!... От тут крові
Поли́то²⁾ людської
І без ножá! По тім бóці

¹⁾ Праського вид. рукоп. вар. Дизую ся. ²⁾ Тамже: Пропало.

- 395 Твердіня й дзвіниця,
Мов та шва́йка загострена,
Аж чу́дно дивіть ся.
І дзи́гари¹⁾ телёнкають.
Ось²⁾ я поверта́юсь,
400 Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У світі — не світі,
І без шапки, якімсь листом
405 Голова повіта.
Кінь басує, от-от річку,
От-от перескочить, —
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
410 Загари́бати. Хто-ж се такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке діво поставила.
415 Тепер же я знаю!
Се той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову-сиротину.
420 Каті, каті, люди́ди!
Наїлись оббе,
Накрали ся, а що взяли
На той світ з собою?
Тяжко-тяжко мині стало,
425 Так мов я читаю
Історію України...
Стою, заміраю.
А тим часом тихо-тихо
Та сумно співає
430 Щось такеє невидіме;

¹⁾ Пращького вид. рукоп. вар.: дзвонарі, в тексті: дзиньгарі, так і в Огон.; Ром. дзигаря. ²⁾ Так Кл. і льв., в праськім і пізн. От.

- „Із гóрода із Глúхова
Полкі виступáли
З заступами на лiнiю,
А менé послáli
435 У столицю з козака́ми
Наказни́м гетьма́ном...
О Бо́же мiй милосéрдний!
О ца́рю пога́ний!
Ца́рю про́клятий, несiтий,
440 Га́спиде лука́вий!
Що ти зробiв з козака́ми?
Болота́ засiпав
Благоро́дними кiстка́ми,
Поста́вив столицю¹⁾
445 На iх тру́пах катóваних,
І в те́мній темни́ці
Менé, во́льного гетьма́на,
Го́лодом заму́чив
У кайдáнах... Ца́рю, ца́рю!
450 І Бог не розлу́чить²⁾
Нас з тобо́ю, кайдáнами
Ско́ваний зо мно́ю
На вік-віки. Тя́жко мині
Вита́ть над Невóю...
455 України далéкої
Мо́же вже нема́є;
Полетiв би, подивiв ся,
Так Бог не пуска́є.
Мо́же Москва́ ви́палила
460 І Дніпро́ спусти́ла
В си́нє мо́ре, розкопа́ла
Висóкі моги́ли,
Нáшу сла́ву? Бо́же мiлий!
Зжа́ль ся,³⁾ Бо́же мiлий!“

¹⁾ Кл. і льв.: столиці ²⁾ Вставлено в текст отсе слово з рукоп. вар. праського вид. зам. менше влучного „розсудить“ прийнятого в текст у Кл. у льв., праським і пізнійших виданнях: ³⁾ Кл. і льв.: Скажи, вар. праського: Глянь ся.

465 Та й замóвкло. Дивлю́ ся я:
Біла хма́ра кріє
Сі́нє мо́ре,¹⁾ а в ті́й хма́рі
Мов зві́рь в га́ї віє.
То не хма́ра: біла пта́шка
470 Хма́рою спусти́лась
Над ца́рем тим мусянжа́вим,
І заго́лосі́ла:

„І ми ско́вані з тобо́ю,
Людо́їде, змію!
475 На стра́шному на су́дищі
Ми Бо́га закрі́єм
Од очі́й твої́х несі́тих.
Ти нас з Укра́їни
Загна́в го́лих і голо́дних
480 У сні́г на чу́жину,
Та порі́зав із шку́р на́ших
Собі ба́грянні́цю,
Поши́в жи́лами тверді́ми,
І закла́в сто́лицю
485 В но́вій ря́сі. Поди́ви́ ся:
Церкві́ та пала́ти!
Весели́ ся, лю́тий ка́те,
Прокля́тий, прокля́тий!“

Розлеті́лись, розсе́пались...
490 Со́нечко встава́ло,
А я сто́яв, дивува́в ся,
Так аж стра́шно ста́ло.
Уже вбо́гі вору́шили́сь,
На труд поспі́шали́,
495 І Моска́лі на розпутья́х
Уже муштрува́лись.
По-кра́й у́лиць поспі́шали́
Заспа́ні дівча́та,
Та не з до́му, а до до́му:

¹⁾ Кл. і праське вид. вар.: небо.

- 500 Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою похилівшись,
Думаю-гадаю:
505 „Як-то тяжко той насущний
Люди заробляють!“

- От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
510 І з батька і з брата.
А між ними і землячкі
Де-де поглядують,
По-москóвськи так і чешуть,¹⁾
Сміють ся та лають
515 Батьків своїх, що з-мáлечку
Цвєнькати не вчили
По-німецьки, а то тепер
І кісни в чорнілї!
Пьявкі, пьявкі! Може батько
520 Остáтню корóву
Жида́м прода́в, по́ки вівчив
Москóвської мо́ви!...
Україно, Україно!
Отсе твої діти,
525 Твої квіти молодії,
Чорні́лом полі́ті,
Москóвською блекото́ю,
В німецьких петлі́нях
Заму́чені...²⁾ Плач, Вкраїно,
530 Безді́тна вдові́це!

Пійти́ лишє́нь, подиві́ть ся
До ца́ря в па́ла́ти,

¹⁾ У праському вид. рукоп. вар.: ріжуть. ²⁾ Тамже: тепли-
цах заглушені.

- Що там робить ся? Прихóжу:
Старшина пузáта
535 Стоїть рýдом, сопé, хропé
Та понадувáлась
Як індіки, і на двéрі
Кóсо поглядáла.
Аж ось воні й одчинілись:
540 Ненáче з берлóги
Ведмідь вилі́з... Лéдве-лéдве
Перенóсить нóги,
Та одýтий, аж посіннів:
Похмі́лля прокля́те
545 Йогó мýчило. Як крі́кне
На са́мих пузáтих, —
Всі пузáті до однóго
В зéмлю провалі́лись.
Він вилупив¹⁾ банькі з лóба,
550 І всі затрусі́лись,
Що остáлись.²⁾ Мов скажéнний
На мéнших гукáє, —
І ті в зéмлю. Він до³⁾ дрі́бніх, —
І ті пропада́ють.
555 Він до чéляді сýнеть ся,⁴⁾ —
І чéлядь пропáла;
До Моска́лів — і Моска́лі⁵⁾
Ті́лько⁶⁾ застогна́ли,
Пішли в зéмлю! Ді́во дівне
560 Ста́ло ся на світі!
Дивлю́ ся я, що дальш бóде,
Що бóде робі́ти
Мій ведме́дик? Стоїть собі,
Гóлову пону́рив
265 Сі́ромáха. Де-ж ді́ла ся
Ведме́жа⁷⁾ нату́ра?

¹⁾ У праськ. вид. і пізнійших випучив. ²⁾ Так Кл., лъв і рукоп. потка в праському вид.; само праське вид., Огон і Ром. мають менше відповідне: все затрусилось, що осталось. ³⁾ Праське вид.: на. ⁴⁾ Праське вид.: і челядь... ⁵⁾ Так Кл., і лъв., в праськім і пізн. вид.: Москалики. ⁶⁾ Праське і пізн. вид. тяжко. ⁷⁾ Праське вид. рукоп. вар.: Ведмедська, в автогр. медвежа.

Мов кошєня, такий чудний.
Я аж) засміяв ся.
Він і почу́в, та як гі́кне!)
570 Я переляка́в ся
Та її прокі́нувсь.

Отакé-то
Присні́ло ся діво!
Чудне́ якéсь. Такé тільки
Сніть ся юроді́вим
575 Та п'яні́цям. Не здиву́йте,
Браті́ мої́ мілі,³⁾
Що не сво́є розка́зував,⁴⁾
А те, що присні́лось.

Петербург 8. Червня 1844.⁵⁾

Друковано у-перве К. Климковичем у Львові 1865, потім у львівськiм вид. 1867, стор. 17—34. Тогож року частина була друкована в Петербурзі в вид. Кожанчикова.

¹⁾ Праське вид. в текстї: як; льв. вид. і нота праського: аж.
²⁾ Так Кл., Огсн.; нота праського вид.: Він почув се та як зикне;
в текстї: гикне. ³⁾ Кл., льв. і рукоп. вар праського вид.: Братя
любi, милі. ⁴⁾ Кл., льв. і вар. праського вид.: розказую. ⁵⁾ Ся дата
в праськiм вид., у Климковича: Місяць червень р. 1844, в Петер-
бурзі.

ХУСТИНА.

У неділю не гуляла —
Та на шовки¹⁾ заробляла
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:

5 „Хустиночко мерезана,
Вишивана!

Вігаптую, — подарую,
А він менé поцілує...

Хустино моя

10 Мальована!

Здивують ся в-ранці люде,
Що в сіроті хустка буде
Мерезана,
Мальована.

15 А я косу розплітаю,

З дружиною походяю...

Дóленько моя!...

Матінко моя!...“²⁾

Отак вона вишивала,

20 У віконце³⁾ поглядала,

Чи не реву́ть круторóгі,

Чи не йде́ чума́к з дорóги?

Іде́ чума́к з-за Лима́ну

З чужім добром, безталанний,

25 Чужі волі поганяє,

Поганяючи співає:

¹⁾ Кон. На шовк. ²⁾ Рядки 15—18 у Кон. стоять перед нашими рядками 11—14. ³⁾ Кон. І в віконце.

- „Дóле моя, дóле,
Чом ти не така́я,
Як до́ля чужа́я?
30 Чи я пью́-гуля́ю?
Чи си́ли не ма́ю?
Чи до тебе до́ріженьки
У степи¹⁾ не зна́ю?
Чи до тебе свої́ дари́
35 Я не поси́лаю?
Є у ме́не дари́ —
Очі мої́ ка́рі;
Молоду́ю мою́ си́лу
Бага́ті купи́ли...
40 Мо́же й дівчи́ну без ме́не
З іншим заручи́ли?²⁾
Навчи́-ж мене́, моя́³⁾ до́ле,
Гуля́ти, навчи́!“

- Та й запла́кав сїрома́ха
45 Степо́м іду́чи...
Ой засто́гнав⁴⁾ сівий пугач
В степу́ на моги́лі;
Зажури́лись чумаче́ньки,
Тя́жко зажури́лись:
50 „Благослови́, ота́мане,
Бо́ло селя́ ста́ти,
Та по́несем⁵⁾ това́ринна
В село́ причаща́ти.“

- Сповіда́ли, причаща́ли,
55 Воро́жки⁶⁾ пита́ли, —
Не помо́гло!... З неспі́леним
В до́рогу руша́ли...
Чи то пра́ця зада́вила
Молоду́ю си́лу,⁷⁾
60 Чи то нудьга́ невси́цуща
Його́ з ніг звали́ла?

¹⁾ Кон. у степу. ²⁾ Кон. одружили. ³⁾ Кон. се слово час.
⁴⁾ Кон. заплакав. ⁵⁾ Огон. і Ром. повезім, Кон. повезем. ⁶⁾ Кон.
И ворожки. ⁷⁾ Рядків 58—59 у Кон. нема.

Чи то люди поробили¹⁾
Йому молодому,
Що привезли його з Дону
65 На возі до дому?
Благав Бога, щоб дівчину,
Хоч село²⁾ побачить, —
Не доблагав!... Поховали,
Ніхто й не заплаче...
70 Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшли ся...³⁾ Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,⁴⁾
75 Все забрав з собою.
А деж тая мальована
Шитая хустина?
А деж тая веселая
Дівчина-дитина?
80 На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці⁵⁾
Косу розплітає.

Написано 18 жовтня 1844. Друк. у перше 1891 р. в київськiм збiрнику „Луна“ стор. 3—6, i рiвночасно (в червні) в львівськiй часописі „Свiт“ ч. 6, стор. 110, по копії Ол. Кониського. Д. Василь Доманицький вiднайшов мiж паперами В. Науменка нову копію, поправнiйшу i повнiйшу вiд копії Кониського, див. його „Критичний розелід над текстом „Кобзаря“ Шевченка“, вiдбитка з Кіевск. Стар. 1906 р. стор. 79—81. Сей текст я й поклав основою сего видання. В нотках вiдмiни тексту Кониського.

¹⁾ У Кон. наробили. ²⁾ Кон. свою. ³⁾ Кон. Тай розійшлись. ⁴⁾ Кон. світу. ⁵⁾ Кон. у черницях.

- Чогó менї тяжко? Чогó менї нудно?
Чогó сёрце плаче, ридáе, кричить,
Мов дитя́ голóдне? Сёрце моє́ трудне,
Чогó ти бажаєш? що́ в тебе́ бо́лить?
5 Чи́ піти, чи́ їсти, чи́ спáтoньки хочеш?
Засні́, моє́ сёрце, на ві́ки засні́,
Невкрі́те, розбійте.¹⁾ А люд наві́сний
Неха́й скаже́нїе! За́крій, сёрце, о́чі!...

Написано 13 падолиста 1884 Петербург. Друковано у-перве
в „Осно́ві“ 1861, ч. II.

¹⁾ В давні́йших вид. голóдне.

ПУСТКА.

(М. С. Нещкіну).

- Заворожі міні, вóлхве,
Дру́же сивоу́сий!
Ти вже се́рце запеча́тав,
А я — ще бою́ ся...
5 Бою́ ся ще приго́рілу
Ха́ту¹⁾ руйнува́ти,
Бою́ ся ще, мій го́лубе,
Се́рце поховати!...
Мо́же ве́рнеть ся наді́я
10 З тією водо́ю
Цілю́щою, живу́щою,
Дрібно́ю сльозо́ю;
Мо́же ве́рнеть ся в пекри́ту²⁾
Пу́стку зімува́ти,
15 І укріе³⁾ і за́гріє
Погорі́лу ха́ту,⁴⁾
І ви́мете і ви́мне,
І сві́тло засві́тить;
Мо́же ще раз прокі́нуть ся
20 Мої́ ду́мні-ді́ти;
Мо́же ще раз пожу́рю ся,⁵⁾
З ді́тками запла́чу,
Мо́же ще раз со́нце пра́вди
Хоч крі́зь сон побачу́!
25 Встань же, бра́те, хоч оду́рі!
Скажи́, що робі́ти:
Чи моли́тись, чи жу́рітись,
Чи ті́мья розбі́ти?⁶⁾

Нап. 13 грудня 1844 Київ. Вперве друк. Основа 1861, кн. 9.

¹⁾ В автогр. пустку. ²⁾ В автогр. з-за світа. ³⁾ В автогр. І витопись. ⁴⁾ В автогр. Хоч в середині обілить горілую хату.
⁵⁾ В автогр. помолю ся. ⁶⁾ Сю строфу масмо лише в Шевченковім автографі р. Д. п.

МАЛЕНЬКІЙ МАРЬЯНІ.

- Рості, рості, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбіте,
5 Покі люди не дознали
Тихої долини!...
Дознають ся, пограють ся,
Засушать та й кинуть.
Ані літа молодії
10 Повіті красою,
Ні карії оченята
Уміті сльозою,
Ані серце твоє тихе,
Добреє, дівоче
15 Не заступить, не закріє
Несітії очі.
Найдуть злії та й окрадуть,
І тебе убогу
Кинуть в пекло... Замучиш ся
20 І прокленеш Бóга.
Не цвітій-ж, мій цвіте новий,
Нерозвятий цвіте!
Зов'янь тихо, поки твоє
Серце не розбіте.

Написано у Вьюнищах 20 Студня 1844. Автограф у р. Д. п.

Н. В. ГОГОЛЮ.

За думою дума¹⁾ роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці,²⁾ може й Бог не бачить.

- 5 Кому-ж її покажучу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
10 В кайданах — байдуже!...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Болиголов,³⁾ брате!
15 Не заревуть в Україні
Вольні гармати,
Не заріже батько сина,
Рідної⁴⁾ дитини,
За честь, славу, за братерство,
20 За волю країни.⁵⁾
Не заріже, вікохає
Та й продасть в різниці
Москалеві! Се-б то, бачиш,
Лепта удовиці

1) В копії Лазаревського: За думкою думка. 2) Тамже: У самого серця. 3) Герг. богинова; попр. Шевч. писана рукою Лазаревського: Богослове-брате; поправка Шевч. Бурьян мабуть; праське вид. Нічого, мій брате. 4) Так у праськім вид., в інших: своєї.

5) В праськ. вид. За честь, за віру й за братство, за волю України.

25 Престόлові, отéчеству
Та Нїмóті плáта...
Нехáй, бра́те! А ми бў́дем
Смія́тись) та плáкaть.

Написано 30 грудня 1844, Петербург. Друк. у-перве в Гергардових „Новыхъ стихотвореніяхъ“ у Липську 1859, стор. 22—23 п. з. Думка. Аж у рукописі знайденим 1907 р в Департаменті Поліції маємо дату і зазначено, що „Думка“ присвячена М. Гоголю.

¹⁾ В липськім і праськім вид. Сміять ся.

Не за́видуй бага́тому :
Бага́тий не ма́є
Ні прі́язні, ні любóви,
Він все те на́ймає.

- 5 Не за́видуй мо́гучо́му,
Бо то́й заставля́є;
Не за́видуй і сла́вному :
Сла́вний до́бре зна́є,

- Що не його́ люди́ любля́ть,
10 А ту тя́жку сла́ву,
Що він кро́в'ю та сльоза́ми
Ви́лле на заба́ву.

- І молоді́ як зі́йдуть ся,
То любо́ та ті́хо,
15 Як у ра́ю, — а ди́виш ся :
Вору́шить ся лі́хо...

- Не за́видуй же ні́кому,
Диві́сь круго́м себе́ :
Нема́ ра́ю на всі́м сві́ті,
20 Хиба́ що на не́бі !

Написано 4 жовтня 1815 Миргород. Друк. у-перве „Основа“
1861, кн. III. В рукоп. Департ. Поліц. дата.

Не жені ся на багатій,
Бо віжене з хати;
Не жені ся на убогій,
Бо не будеш спати.

- 5 Оженісь на вольній волі,
На козацькій долі:
Яка буде, така й буде, —
Чи гола, то й гола!

- Та ніхто не докучає
10 І не розважає:¹⁾
Чого болить? і де болить? —
Ніхто не питає.²⁾

- У-двох, кажуть, і плакати
Мов легше неначе.
15 Не потурай!³⁾ Легше плакати,
Як ніхто не бачить.

Написано 4 жовтня 1845. Миргород. Друк. у-перве „Основа“ 1861, кн. III; дату віднайдено в тімже рукоп. Деп. Поліц., що й попередньої вірші.

¹⁾ Рукоп. Деп. Пол. Та ніхто не розважає І не докучає.

²⁾ Так в рукоп. Деп. Пол., в виданнях: Сам про тес знаєш. ³⁾ Так в рукоп. Деп. Пол., у виданнях: Брешуть люди.

„ЄРЕТИК“ АБО „ІВАН ГУС“.

Посланіє славному П. І. Шафарикові.

- Запалили у сусіда
Нову добру хату
Сусіди злі,¹⁾ нагріли ся
Та й полягли²⁾ спати,
5 І забули теплий³⁾ попіл
По полю⁴⁾ розвіять.
Лежить попіл на розпутьті,
А в попелі тліє
Огню іскра великого,
10 Тліє, не вгасає,
Підпалу жде,⁵⁾ як той мѣстник
Часу дожидає,
Злого часу.⁶⁾ Тліла іскра,
Тіхо дотлівала⁷⁾
15 На розпутьті широкому,
Та й гаснути стала.

- Отак Німота запалила
Велику хату, і сімью —
Сімью Слав'ян роз'єдиніла,⁸⁾
20 І нішком-тіхо⁹⁾ упустила
Усобиць¹⁰⁾ лютую змію.

1) Рук. Деп. Пол. Злі сусіди, праське вид. сусідоньки. 2) Р. Д. П. Й полягали. 3) Р. Д. П. сірий. 4) Р. Д. П. По вітру. 5) Р. Д. П. Жде підпалу. 6) Праське вид. Непевого. 7) Праське вид. Незримо сияла, Р. Д. П. Тліла — дожидала. 8) Праське вид. Славян тих славних порізнила. 9) Праське вид. І тихо-тихо. 10) В рук. Д. П. Усобищ.

- Полили ся ріки крóви,
Пожар погасіли,¹⁾
А Нїмчики пожаріще
25 И сиріт поділили.²⁾
Виростали у кайданах
Славьянській діти,
І забули у неволі,³⁾
Що вони на світі.⁴⁾
30 А на давнім пожаріщі
Іскра братства тліла,
Дотлівала, дожидала
Рук твердих та смілих.
І дождалась... Прозрів есі
35 В попелі глибоко
Огонь добрий смілим серцем,
Смілим орлім⁵⁾ оком;
І засвітів, любомудре,
Світоч правди, волі,
40 І Славьян сімью велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного,
Перелічив трупи
А не Славьян, і став есі
45 На великих купах
На розпутьті всесвітньому
Іезекіілем.
І, о діво, трупи встали
І очі розкрили!
50 І брат з братом обняли ся
І проговорили
Слово тихої любови
На віки і віки!
І потекли в одне море
55 Славьянській ріки!

Слава тобі, любомудре,⁶⁾
Чеху-Славьяніне,

¹⁾ Праське вид. загасили ²⁾ Праськ. розділили. ³⁾ Літогр. і Кожанч. І забули невольники, Чиї вони діти. ⁴⁾ Літогр. добрим.
⁵⁾ Праськ. Славьянину.

Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
60 Нашій правді! Твоє море
Слав'янськеє, нове
Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
65 І з добрим кормилом,
Попливе на вільнім морі,
На широким філях.
Слава-ж тобі, Шафарику,¹⁾
Во віки і віки,
70 Що звів єси²⁾ в одне море
Слав'янські ріки.

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту, думу немудрую
75 Про Чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! А я нішком
Богу помолюся,
80 Щоб усі Слав'яне стали
Добрими братами
І синами сонця правди
І еретиками
Отакими, як Констанський
85 Єретик великий!...
Мир мірові подарують
І славу во віки!

Написано д. 22 падолиста 1845.

¹⁾ Праське вид. славний Чеху. ²⁾ Кож. і праск. злив єси.
³⁾ Праське вид. тихо.

I.

Камень, єгвже некроша зыжда-
щїи, сїи вьсть во главѣ оугла: отъ
Господа вьсть сїи, и єсть дивенъ
во очесѣхъ нашихъ.¹⁾

Псалом CXVII, ст. 22.

- „Кругом неправда і нево́ля,
Наро́д замучений мовчи́ть,
90 А на апосто́льськїм престо́лі
Черне́ць годова́ний сиди́ть,
Людсько́ю кро́вію торго́ує²⁾
І рай у найми оддає...
Небе́сний Ца́рю, суд твій всу́є³⁾
95 І всу́є ца́рствіє Твоє́!
Розби́йники, людо́їди
Правду поборо́ли,
Осмія́ли Твоєю́ сла́ву
І си́лу і во́лю!
100 Лю́ди сто́гнуть у кайда́нах,
Нема́є з ким взя́тись,
Розкува́тись, односта́йне,
Односе́рдне ста́ти⁴⁾
За єва́нгеліє пра́вди,
105 За те́мніі лю́ди.
Нема́ кому́!... Бо́же, Бо́же,
Чи то-ж і не бу́де?
Чи⁵⁾ наста́не вели́кий час
Небе́сної ка́ри?
110 Чи розло́бим три коро́ни⁶⁾
На го́рдій тія́рі?

¹⁾ В давнійших вид. отъ Господа бысть сіе и есть дивно во очесѣхъ нашихъ ²⁾ Літогр. і Р. Д. П. шинкує ³⁾ В копіях з автографів Шевч. Небесний царю, суд твій всує, в прась. вид. Небесний царь! І суд твій всує. ⁴⁾ Рук. Д. Пол. Земля плаче, як за дітьми мати: Нема кому розкувати, Одностайне стати. ⁵⁾ Р. Д. П. Ні, настане. ⁶⁾ Правда: Чи розібем; Р. Д. П. Чи розпадутъ ся корони.

Розлómимо !... Благослові¹⁾
Не на мeсть і мýки,²⁾
Благослові мої, Бóже,
115 Нeтвeрдїї рýки
Й слóво тихeє !... О, Бóже !
Чи вонї-ж почýють ?...³⁾
Нї! Нї!
Вонї поснýли, не почýють.
Огнeм збужу їх, напою,
120 І напою і нагодýю
Голóдних крóвію...⁴⁾
... ..
Отак
У кeлїї своїй правдївий
Івáн Гус дýмав розкувáть
Нарóд замучений,⁵⁾ і дїво,
125 Святeє дїво показáть
Очáм незрýчим...
„Поборýсь !...⁶⁾
За прáвду Бог !⁷⁾ Да совершїть ся !“
І в Вифлeємську каплїцю
Пїшóв молїть ся вїрний⁸⁾ Гус.

II.

Папська булла.

130 „Во імя Гóспода Христá
За нас розпýтого на дрéві,
І всїх апóстолів святїх,
Петрá і Пáвла особлїве,

¹⁾ Правда: Розібемо; Р. Д. П. Роспадуть ся; копія Жемчужникова: Благослови, милий Боже. ²⁾ Рук. Д. П. На мeсть і на мýки. ³⁾ Р. Д. П. сих двох рядків нема. ⁴⁾ Вставляю в текст рядки 118—122 з автогр. Шевченка, що містить ся в музею Тарновського хоча Шевч. сам перекреслив сі вірші і заступив їх точками, та вони добре заповнюють люку. ⁵⁾ Автогр. Тарн. Розірвать окови адові ⁶⁾ Правда: Помолось. ⁷⁾ Правда: За мною Бог., копія Жемч. За мене. ⁸⁾ Автографи мають: добрий, щирый, певний.

- Ми розрішаємо гріхи
135 Святою бўллою сією
Рабіні божій отій самій,¹⁾
Що воділи по ўлицях
В Празі позавчора,
Отій самій, що хилилась²⁾
140 По шинках, по станах,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна.
Отá самá заробіла
Та бўллу купіла, —
145 Тепер святá!...“
„Бóже, Бóже,
Вели́кая сі́ло!
Вели́кая сла́во, зглянь ся на лю́дй!
Одпочи́нь од ка́ри у свято́му ра́ї!
За-що пропада́ють, за-що Ти кара́єш
150 Сво́йх і покíрних і до́брых дітíй?
За-що закрíв їх до́брі о́чі,
І вільний³⁾ рóзум окува́в
Кайда́нами лихóї но́чі?
Прозрі́те, лю́ди, де́нь наста́в!
155 Просні́ть ся,⁴⁾ Че́хи, зми́йте лóду,
Розпра́вте ру́ки, бу́дьте лю́ди,
А не посмі́шите ченця́м!
Розбійники, каті́ в ті́рах,
Все пото́пили, все взя́ли,
160 Мов у Моско́вії⁵⁾ Тата́ри,
І нам слі́пім передали
Сво́ї догма́ти. Кро́в, пожа́ри,
Всі́ зла на сві́ті, во́йни, чва́ри,
Пекельних мук безкра́йї ряд,
165 І по́вен Рим байстра́т —
От їх догма́ти і їх сла́ва!
Та я́вна сла́ва!... А тепе́р
Свя́тім⁶⁾ по́ложено конкла́вом:

¹⁾ Так рук. Д. пол., праське вид. божий отій. ²⁾ Так рук. Д. п., в старших вид. хилилась. ³⁾ Ром. вільних. ⁴⁾ Р. Д. п. Прокиньтесь. ⁵⁾ Давні вид. у Москві, Р. Д. П. Московії. ⁶⁾ Р. Д. П. Отим.

- Хто без святої бўлли вмер,
170 У пекло просто! Хто-ж заплатить
За бўллу в-двоє, — ріж хоч брата,
Окріме папи і ченця, --
І в рай іди кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
175 Та ще й у церкві... Гади! гади!
Чи напили ся ви, чи ні
Людської крoви?! Не міні,
Великий Господи, простому
Судить великії дїла
180 Твоїї волі!... Люті зла
Не дїєш без вини нікому!
Молю ся, Господи, помилуй,
Спаси ти нас, свята́я сіло!
Зломі́ я́зик мій за хулі́,
185 Та я́зви мiра і́зцілі́!
Не дай зну́щати ся лука́вим.
І над твоєю вічно́ю сла́вою
І над на́ми, прости́ми людьмі!“¹⁾

- І пла́кав Гус моли́тву дїя,
190 І гі́рко²⁾ пла́кав; люд мовча́в
І дивува́в ся: що він дїяв?³⁾
На ко́го ру́ку підніма́в?⁴⁾
„Диві́ть ся, лю́ди! Ось де бў́лла,
Що я чита́в!“ — І показав
195 Пе́ред наро́дом.⁵⁾ Всі́ здри́гну́ли;
Іва́н Гус бў́ллу розі́драв!“⁶⁾

- Із Вифле́мської каплі́ці
Аж до всесві́тньої сто́лиці
Луна́ гого́чучи несла́сь;
200 Ченці́ хова́ють ся: мов ка́ра,

¹⁾ Рядки 182—187 заховали ся в копії Жемчужникова і в Р. Деп. Пол., в сьому останньому з відмінкою: язві́ язык. ²⁾ Праське вид. тяжко. ³⁾ Р. Д. П. дїє. ⁴⁾ Праськ вид. руки, Р. Д. П. підійма. ⁵⁾ В копії Жемч. і перел народом. ⁶⁾ Ром розідрав.

Луна́ в конкла́ві віддала́єсь, —
І похили́ла ся ті́ра...
Шепóчень ся Авіньóна¹⁾
З рíмськими ченця́ми;
205 Шепóчуть ся антипа́пи,
Аж трясóуть ся ста́ни
Від шóпоту. Кардина́ли
Як гадю́ки вьóуть ся
Круг ті́ри, та ни́щечком
210 Мов коті́ гризóуть ся
За мишеня́... Та й як такі́?
Одні́єї шку́ри
Така́ си́ла! А мяси́ва!
Аж здрі́гну́ли му́ри,
215 Як зачу́ли,²⁾ що у Пра́зі
Загелкали́ гу́си
Та з орла́ми летя́ть бить ся...

Конкла́в схамену́в ся,
Зібра́в ра́ду. Положи́ли
220 Односта́йне ста́ти
Прóти Гу́са, і в Конста́нцу
Всі́х воро́н склика́ти,
Та й стерегті́ яко мо́га³⁾
І з ве́рху і з до́лу,
225 Щоб не вті́кла тая пта́ха
На сла́вья́нське по́ле.

III.

Як та га́лич по́ле крі́ла,
Ченці́ повали́ли
До Конста́нці, шляхі́, степі́
230 Мов сарана́ вкри́ли...

¹⁾ Праськ. Авіньоно. ²⁾ Р. Д. П. як згадали. ³⁾ В давніх вид. Та і стерегти як мога.

- Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
І трубадури-кобзарі,
І шляхом військо мов гадюки.
235 За герцогінями Німота,
Хто з соколами на руках,
Хто пішки, верхи на ослáх, —
Так аж кишіть! Все на охоту,
Мов гад у ірїї поспіша!
240 О Чеху, де тво́я ду́ша?
Дивісь, що сіли повали́ло,
Мов Сараціна воюва́ть
Або вели́кого Аттілу!
У Пра́зі глу́хо гомоня́ть,
245 І це́саря і Вячесла́ви
І тої собо́р тисячегла́вий
У го́лос ла́ють, не хотя́ть
Пуска́ть в Ко́нста́нц Іва́на Гу́са.
„Жив Бог! Жива́ ду́ша моя́!
250 Бра́ті, я сме́рти не бою́ ся!
Я докажу́ оти́м змія́м,
Я вірву́ їх несе́те жа́ло!...“
І Че́хи Гу́са провожа́ли,
Мов діти ба́тька...

- 255 Задзвоні́ли у Ко́нста́нці
Ра́но в усе́ дзвони́,
Зібра́ли ся кардина́ли
Гладкі та черво́ні,
Мов буга́й в за́городу,
260 І прелáтів ла́ва,
І три па́пи, і баро́нство,
І вінча́ні гла́ви.
Зібра́ли ся мов Іу́ди
На суд нечесті́вий
265 Проти́в Хри́ста. Сва́ри, го́мін
То реве́, то ві́є,
Як та орда́ у та́борі

Або жиди́ в шкóлі...

І — всі́м разóм заціпи́ло!...

- 270 Мов кедр се́ред по́ля
Лива́нського у кайда́нах
Став Гус пе́ред ни́ми
І окі́нув нечесті́вих
Орлі́ми очі́ма.
- 275 Затру́сілись, побі́ліли,
Мо́вчки ози́рали
Му́ченика. „Чо́го мене́
Ви¹⁾ на прю́ позва́ли?
Чи диві́ть ся на кайда́ни?“
- 280 „Мовчі́, Че́ше смі́лий!“
Га́дюкою заши́пили,
Зві́рем заре́віли.
„Ти є́реті́к! Ти є́реті́к!
Ти сі́єш розко́ли,
- 285 Усо́бища розсі́ваєш,²⁾
Свя́тійшо́ї во́лі
Не прийма́єш!... Одно́ сло́во —
Ти Бо́гом прокля́тий!
Ти є́реті́к! Ти є́реті́к!...“
- 290 Реві́ли прела́ти.
„Ти усóбник!... Одно́ сло́во —
Ти всі́ми прокля́тий!...“
Подиві́в ся Гус на па́пи
Та й вийшо́в з пала́ти!...
- 295 „Поборо́ли! Поборо́ли!“
Мов обі́лені́ли.³⁾
„Автодафе́! Автодафе́!“
Гурто́м заре́віли.

І ці́лу ніч бенкету́вали
300 Ченці́, баро́ни, всі́ пи́лі

¹⁾ В рукоп. а може лиш у друку: Чи. ²⁾ В рукоп. а може
лиш у друку (Былое): розві́ваєш ³⁾ Р. Д. П. а може лише друк:
обелені́ли.

І п'яні Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули
І світ настав... Ідуть молитъ ся
Ченці за Гуса. З-за гори
305 Червоне сонце аж горить:
І сонце хоче подивить ся,
Що будуть з праведним творить?!

Задзвонили в усі дзвони,
І повезли Гуса
310 На Голгофу у кайданах.
І не стрепенув ся
Перед огнем, став на йому
І молитву діє:
„О Господи милосердний,
315 Що я заподіяв
Отсім людам, твоім людам?
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люди, добрі люди,
320 Моліте ся! Люті звірі
Прийшли в овніх шкурах
І пазурі розпустили;
Ні гори, ні мюри
Не сховають! Розіллеть ся
325 Червонеє море
Крови, крови з дітий ваших...
О горе! о горе!
Он-де вони, в ясных ризах...
Їх лютії очі“ —
330 „Палі! палі!“
„Уже крови“ —
„Палі! палі!“
„Крови, крови хочуть!
Крови вашої!...“ — І димом
335 Праведного вкрило.
„Моліте ся! Моліте ся!
Господи, помилуй,

Прості́ Ти їм, бо не знають...“
Тай не чу́ти ста́ло!
340 Мов соба́ки ко́ло огню́¹)
Круго́м ченці́ ста́ли.
Бо́яли ся, що́б не ви́ліз
Га́диною з жа́ру
Та не по́вис на коро́ні
345 Або на тія́рі.

Погас о́гнь, дуну́в вітер
І по́піл розві́яв.
І ба́чили на тія́рі
Черво́ного змія
350 Прості́ люди. Пішли́ ченці́
и Те Деум співа́ли,
Розійшли́ ся по трапéзах
І трапéзува́ли
І де́нь і ніч, аж попу́хли.
355 Мало́ю сі́мьєю
Зійшли́сь Че́хи, взяли́ землі́
З під ко́стра, і з не́ю
Пішли́ в Пра́гу.

Отак Гу́са
Ченці́ осуди́ли,
360 Запали́ли, — та бо́жого
Сло́ва не спали́ли.
Не вгада́ли, що́ ви́летить
Оре́л із-за хма́ри
За́мість гу́ся, і розклю́є
365 Висо́ку тія́ру.
Байдуже́ їм, розлеті́лись
Мов тії́ воро́ни
З крова́вого то́го свя́та.
Ченці́ і баро́ни
370 Розверну́лись у буди́нках
І га́дки не ма́ють:

¹) Первісно: костра.

Бенкетують, та інколи
Те Deus співають.
Все зробили... Пострівайте!

375 Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою!

Написано 10 жовтня 1845 в селі Маріїнським. Початок „Послання“ видруковано в-перше в „Основі“ 1861, кн. I, а 1863 вийшла в Відні літографована подоби́зна „Послання“. Цілу поему віднайдено аж 1906 р. в архіві Департаменту Поліції в Петербурзі.

НЕВОЛЬНИК

Посвята.

- Думи мої молодії,
Понурії¹⁾ діти,
І ви мене покинули!...²⁾
Пустку натопити
5 Немá комý... Остáв ся я,
Та не сиротóю,³⁾
А з тобóю молодóю,
Раю мій, покóю,
Моя зóре досвітняя,
10 Єдиная дýмо
Пречістая! Ти вітаєш,
Як у тóго Нýми
Та́я німфа Еге́рія:
Так ти, моя зóре,
15 Просі́яєш на́до мно́ю,
Ніби заговóриш,
Усмі́хнеш ся. Дивлю́ ся я —
Нічо́го не ба́чу.⁴⁾

¹⁾ Р. Д. П. Поховані. ²⁾ Р. Д. П. Не літають з того світа.
³⁾ Р. Д. П. Покинули сиротою з тобою одною Р. Д. П. має замість
рядків 9—19 ось які рядки:

Ніхтó не зна мого́ раю,
І сама́ не знаєш
Що вітаєш на́до мною,
Як зорі́ над гаєм.
І дивлю́ ся я, дивлю́ ся,
А ти, моя зóре,
Спускаєш ся низе́сенько,
Ті́хо заговóриш,
Усмі́хнеш ся, поли́виш ся, —
Дивлю́сь, і не ба́чу..

Прокіну ся — сёрце плаче,
20 І очі заплачуть.

Спасібі, зіронько! Минáв
Нея́сний день мій; вже смерка́в.
Над голово́ю вже песé
Свою́ неклéпаную кóсу
25 Косáр непéвний, мóвчки скóсить,¹⁾
А там і слі́д мій занесé
Холо́дний вітер. Все минáв!...
Згада́єш мо́же молодáя²⁾

Ві́литу слёзáми
30 Мою́ дýму, і т́хними,
Т́хними рі́чами
Проговóриш: „Я любі́ла
Його́ на с́ім сві́ті,
Й на т́ім сві́ті любі́тиму.“
35 О мій т́хний сві́те,
Моя́ зóре вечі́рняя!
Я б́уду ві́тати
Кóло тебе́ і за тебе́
Гóспода́ благáти!³⁾

I.

40 Той блукáє за моря́ми,
Сві́т перехо́жає,⁴⁾
Долі́, до́леньки шука́є, —⁵⁾
Нема́є, нема́є,

¹⁾ В рукоп. Деп. II. замість цих 3 рядків:

Над головою вже трясé
Косо́ю смерть. І поховáють.

²⁾ В рукоп. Д. II. І ти случáєш прочита́єш. ³⁾ В р. Д. пол. замість
цього закінчення читаємо ось що:

Я його́ любі́ла
І він не знав!.. Зóре мой,
На мою́ могíлу
Сві́ті, зóре! А я б́уду
З за сві́та лі́тати.
І про тебе́, моé сёрце,
На не́бі спі́вати.

⁴⁾ Р. Д. II. перепли́ває. ⁵⁾ Р. Д. II. Шука́ долі́, не нахо́дить.

- Мов умёрла! А той¹⁾ рвётъ ся
45 З усієї сіли
За долею... от-от догнав,
І — бебех в могилу!
А в іншого сіромахи²⁾
Ні хати, ні поля,
50 Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля,
Мов³⁾ дитинка; а він її
Лає, проклинає
І за чвѣртку закладає, —⁴⁾
55 Ні, не покидає!
Як репьях той учепить ся
За латані полі,
Та й збирає колосочки
На чужбому полі;
60 А там — снопи, а там скірти,
А там — у пала́тах
Сидить собі сіромаха,⁵⁾
Мов у своїй хаті.
Такая-то⁶⁾ доля тая, —
65 Хоч і не шука́йте!
Кого схоче,⁷⁾ сама найде,
У колісці найде.

Ще на Україні веселі
І вольні́ї пишались села
70 Тоді, як праведно жили
Старій козак і діток двоє.
Ще за Гетьма́нщини старої
Давно́ се діялось колісь.

Так ко́ло по́лу-дня в неділю
75 Та на Зелених ще й святка́х,

¹⁾ Р. Д. П. Інший. ²⁾ Р. Д. П. А в третього як у старця.
³⁾ Р. Д. П. Як. ⁴⁾ Р. Д. П. І жи́дові заставляє. ⁵⁾ Р. Д. П. наш
сирота. ⁶⁾ Р. Д. п. А така то. ⁷⁾ Р. Д. п. Кого любить.

- Під хатою в сорочці білій
Сидів з бандурою у руках
Старій козак. — „І так, і сяк!“
Старій міркує, розмовляє:
- 80 „І треба б,“ каже, „й тріхи шкода!“
А треба буде. Два-три²⁾ го́да
Нехай по світу погуляє³⁾
Та сам своєї пошукає,
Як я шукав колись... Яріно,
- 85 А де Степан? — „А он під тіном
Неначе вкопаний стоїть!“
„А я й не бачу! А ідїть
Лишєнь сюді, та йдїть обоє...
А ну́те, діти, отакóї!“
- 90 І вдáрив по стру́нах.⁴⁾
Старій грає, а Яріна
З Степаном танцює;
Старій грає, промовляє,
Ногáми тупцює:
- 95 „Як-би міні ліха та ліха,
Як-би міні свєкрівонька тіха,
Як-би міні чоловік молодій,
До другої не ходів, не любів!⁵⁾
Ой гоп, чіки-чіки!
- 100 Та червоні черевіки,
Та троїсті музїки, —
Од віка до віка
Я люби́ла б чоловіка!
Ой гоп, заходівсь,
- 105 Зробів хату, ожени́всь,
І піч затопів,
І вечєрять наварів. —
„Ану́, діти, оттакóї!“⁶⁾
І старій підняв ся,
- 110 Як удáрить, як ушкварить,
Аж у бо́ки взяв ся!

¹⁾ Р. Д. п. І гребаб то і шкода. ²⁾ Р. Д. п. хоч два ³⁾ Р. Д. п. поблукає. ⁴⁾ Так у Р. Д. п., в старших вид. вишкварив. ⁵⁾ Р. Д. п. Та другої не любив, не любив. ⁶⁾ Р. Д. п. Отак, діти!

„Чи так, чи не так,
Уродів постернак,
А петрушку
115 Криши в юшку,
Буде смак, буде смак!
Ой так, такий так,
Оженів ся козак,
Кінув хату
120 І кімнату,
Та й потяг у байрак.

„Ні, не та вже, підтопталась
Старá моя сіла!
Утомів ся. А все се ви
125 Так розворушили.
О бодай вас! Що-то літа!
Ні вже, не до-ладу,
Минуло ся. Іді лишень
Полуднувать лагодь;
130 Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба зїсти.
Іді-ж, доню! А ти, сину,
Послухаєш вісти.
Сїдай лишень! Як убіли
135 Твого батька Івана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане,
Ще й не лазив.“ — „То я не син?
Я чужий вам,¹⁾ тату?“
140 „Та не чужий!²⁾ Стрівай лишень!
От умерла й мати,
Такий твоє,³⁾ а я й кажу
Покійній Марині,
Моїй жінці: „А що, — кажу, —“
145 Возьмім за дитину“

¹⁾ Р. Д. п. Я не син ваш, тату? ²⁾ Р. Д. п. Та ні, не син.
³⁾ Р. Д. п. Ти й не zostав ся. ⁴⁾ Р. Д. п. Таки жінці: А зна-
еш що?

- Тебѣ б то се... — „Добре, — каже
Покійна Маріна, —
„Чому не взять?“ — „Взяли тебе
Ми та й) спарували
150 З Яриночкою²⁾ до-купи...
А тепер осталося
Ось що робить: ти на літі,
І Ярина зріє;³⁾
Треба буде людей шукать⁴⁾
155 Та що-небудь дїять.
Як ти скажеш?“ — „Я не знаю,
Бо я думав... тее...“
„Що Ярина сестра тобі?⁵⁾
А воно не тее.
160 Воно просто: любіте ся,
Та й з Богом до шлюбу!⁶⁾
А поки що⁷⁾ треба буде
І на чужі люди
Подивітись, як там живуть:
165 Чи орють,
Чи не на браному сїють
І просто жнуть,
І немолоченеє віють,
Та як і мелють і їдять, —
170 Все треба знать.
Так от як, друже:⁸⁾ треба в люди
На рік, на два піти
У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
175 Бо хто не вміє заробить,
То той не вміє й пожить.
А ти як думаєш, небоже?...
Не думай! Коли хочеш знать,
Де лучче ліхом торгувать,
180 Іди ти в Січ. Як Бог поможе,

¹⁾ Р. Д. п. От ми й. ²⁾ Р. Д. п. Вас з Яриною. ³⁾ Р. Д. п. Ось бачиш що: ти на порі, І Ярина спіє. ⁴⁾ Р. Д. п. питать.
⁵⁾ Р. Д. п. твоя. ⁶⁾ Р. Д. п. як любитеся, То й жінкою буде. ⁷⁾ Р. Д. п. Та перш ось що: ⁸⁾ Р. Д. п. друже.

- Там наїсі ся всіх хлібів;
Я їх чимало попоїв —
І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш — принесеш;
185 А коли згубиш — поживеш
Моє добро! Та хоч звичаю
Козацького набереш ся
Та побачиш світа
Не такого, як у бурсі,¹⁾
190 А живі мислите
З товариством²⁾ прочитаєш,
Та по-молодечій
Будеш Богу молити ся,
А не по-чернечій
195 Харамаркать. Отак сину!
Помолівшись³⁾ Богу
Осідлаєм буланого⁴⁾
Та й гайда⁵⁾ в дорóгу.
Ходім лишень полуднувать!
200 Чи ти вже,⁶⁾ Яріно,
Змайструвала⁷⁾ нам що небудь?
Отакé-то, сину!...“
„Уже, таточку!“ — озвалась
Із хати Яріна.

II.

- 205 Не їсть ся, не пьєть ся, і сэрце не бьєть ся,
І очі не бачать, не чуть голові,
Неначе немає, нїби неживий, —
Замість шматка хліба за кúхоль берєть ся.
Дівить ся Яріна та нішком смієть ся:
210 „Що се йому́ стало? Нї їсти, нї пить,
Нїчого не хóче! Чи не занедúжав?
Братіку Степане, що в тебе болить?“
Яріна питає.⁸⁾ Старóму байдúже,

¹⁾ Р. Д. п. як у Братстві. ²⁾ Р. Д. п. на синьому. ³⁾ Р. Д. п. Помолимось. ⁴⁾ Р. Д. п. Та сивого осідлаєм. ⁵⁾ Р. Д. п. І гайда. ⁶⁾ Р. Д. п. Що ти там. ⁷⁾ Р. Д. п. Уже, тату. ⁸⁾ Р. Д. п. Очима спитала

Нїби-то й не чує. — „Чи жать, чи не жать,
215 А сїяти треба!“ — старій примовляє
Нїби-то до себе. „А нумо вставать!
Де вечірні може ще пошкандибаю.

А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
220 Та коня сїдлать.“

„Степаночку, голубчику,
Чого се¹⁾ ти плачеш?
Усміхні ся, подиві ся!²⁾
Хибá ти не бачиш,
225 Що й я плачу? Розсёрдив ся
Бог знає на ко́го,
Та й зо мною не говорить.
Утечу,³⁾ ей-Бо́гу,
Та й сховаюсь у бурья́ні...⁴⁾

230 Скажи́ бо, Степане,
Мо́же й справді незду́жаєш?
Я зїлля доста́ну,
Я побі́жy за ба́бою...
Мо́же се з пристри́ту?“
235 „Ні, Яри́но, моє́ се́рце,
Мій роже́вий кві́те!...
Я не брат то́бі, Яри́но!
Я за́втра поки́ну
Тебе́ й ба́тька, на чужи́ні⁵⁾

240 Де не́будь заги́ну;
А ти⁶⁾ мене́ й не згада́єш,
Забудеш, Яри́но,
Сво́го бра́та!“ — „Схаме́ні ся!⁷⁾
Ей-Бо́гу, з пристри́ту!

245 Я не сестра́? Хто-ж отсе́ я?⁸⁾
О Бо́же, мій сві́те,
Що тут дїя́ть?⁹⁾ Ба́тька нема́,
А він занеду́жав

¹⁾ Р. Д. п. Чого бо. ²⁾ Р. Д. п. Усміхни ся бо до мене.
³⁾ Р. Д. п. Заплачу. ⁴⁾ Р. Д. п. Тай утечу... ось побачиш! ⁵⁾ Р.
Д. п. сиротами. ⁶⁾ Давні вид. А то. ⁷⁾ Р. Д. п. Перехрестись!
⁸⁾ Р. Д. п. Хтож я така? ⁹⁾ Р. Д. п. робить.

- Та ще й умре. О Бóже мій!
250 А йому й байдуже,
Мов смієть ся. Степáночку,
Хиба́ ти не знаєш,
Що без тебе і тáточка¹⁾
І менé не стáне?“²⁾
255 „Ні, Яріно, я не кінчу,
А тільки поїду
Недалéко. А на той рік
Я до вас приїду
З старостáми, за тобою³⁾
260 Та за рушникáми.
Чи подаєш?“ — „Та цур тобі
З тими старостáми!
Ще й жартує!“ — „Не жартую,
Єй-Бóгу, Яріно,
265 Не жартую!“, — „То се й справді
Ти зáвтра покíнеш
Менé й бáтька? Не жартуєш?
Скажі-бо, Степáне!
Хиба́ й справді не сестра́ я?“
270 „Ні, моє кохáння,
Моє серце!“ — „Бóже ж ти мій!
Чому́ я не знáла?
Була́ б тебе́ не любíла
І не цілува́ла...
275 Ой-ой! сóром! Геть од мене!
Пусті́ менé! Бáчиш,
Який дóбрий! Та пусті́ бо!
Єй-Бóгу, заплачу...“⁴⁾

¹⁾ Р. Д. п. Що з тобою і татуся. ²⁾ Р. Д. п. Її мене похочають. ³⁾ Р. Д. п.:

Од вас завтра, а приїду,
На той рік приїду
Вже не братом, з Запорóжжя.

⁴⁾ Р. Д. п.:

Пусті мої руки!
Ти не брат мій! Ти не брат мій!
Муко моя, муко!

- І заплакала Яріна,
280 Як тая дитина,¹⁾
І крізь сльози промовляла :
„Покіне! покіне!“
Як той явір над водою
Степан похилив ся,
285 Щірі сльози козацькі
В серці запеклі ся,
Мов у пеклі. А Яріна
То кленє, то просить,
То замóвкне, подівить ся,
290 І знов заголósить.
Не счули ся, як смёркло ся;
І сестру́ і брата
Нїби скóваних до-кúпи
Застав батько в хаті.
- 295 І світ настав, а Яріні
Не спить ся,²⁾ ридáє.
Ужé Степан із криниці
Коня напуває;
Й вона з відрами побігла³⁾
300 Нїби за водою
До криниці. А тим часом
Запорóжську збрóю
Старий вінїс⁴⁾ із ко́бри.
Дівить ся, радїє,
305 Приміряє, нїби зно́ву
Старий молодїє.
Та й заплакав. — „Збрóє моя.
Збрóє золотáя!
Лїта мої молодїї,
310 Сїло молодáя!
Послужї, моя ти збрóє,
Молодїї ще сїлї,

¹⁾ Р. Д. п. мала. ²⁾ Р. Д. п. ридáє. ³⁾ Р. Д. п. Взяла відратай побігла. ⁴⁾ Р. Д. п. Винїс батько.

Послужі́ йому́ так щіро,
Як міні́ служі́ла!“

- 315 Верну́ли ся од кри́ниці,
І Степа́н сідлає
Ко́ня, свого́ това́риша,
Й жупа́н одягає.
А Яри́на дає збро́ю,
320 На поро́зі сто́я;
Степа́н її наді́ває,
Та пла́чуть обо́є.
І шаблю́ка, мов гадю́ка,
І ра́тище-дрю́чина,
325 Й самопа́л семи́пяде́нний¹⁾
Пові́с за плечі́ма.
Аж зомлі́ла, як узрі́ла;
І старі́й запла́кав,
Як побачи́в на коне́ві
330 Тако́го юна́ка.
Веде́ ко́ня за по́води
Та пла́че Яри́на;
Старі́й ба́тько іде́ ря́дом
Науча́є²⁾ си́на,
335 Як у ві́йську пробува́ти,
Ста́рших шанова́ти,
Това́риство поважа́ти,
В та́бор не хова́тись.
„Неха́й тебе́ Бог засту́пить!“ —
340 Як за селом ста́ли,
Сказа́в ба́тько, — та всі́ тро́є
Ра́зом зарида́ли.
Степа́н гукну́в,³⁾ і ку́рява
Шля́хом підняла́ ся.
345 „Не ба́ри ся, мій си́ночку,
Шви́дче поверта́й ся!“
Сказа́в старі́й. А Яри́на,

¹⁾ Р. Д. п. І самопал семипядний. ²⁾ Р. Д. і п. Наставляє.
³⁾ Р. Д. п. свиснув.

Мов тая яліна¹⁾
При долині похилилась.
350 Мовчала²⁾ Яріна,
Тільки слёзи утирає,
На шлях поглядає:
Із куряви щось вігляне
І знов пропадає;
355 Ніби шапка через поле
Котить ся, чорніє,
Проподає³⁾ мотечкою,
Тільки-тільки мріє,
Та й пропало. Довго-довго
360 Стояла Яріна
Та дивилась, чи не вірне
Знову комахіна
Із куряви. Не вірнула,
Пропала. І знову
365 Заплакала Яріночка⁴⁾
Та й пішла⁵⁾ до-дому.

III.

Минають дні, минає літо,
Настала осінь, шелестить
Пожовкле лістя. Мов убитий
370 Старий під хатою сидить.
Дочка нездужає Яріна,
Його єдина дитина
Покінуть хоче! З ким дожить,
Добити віку вікового?
375 Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав та заплакав
Багатий, сивий сирота:
Мов лату на латі
380 На серце печалі нашіли літа.⁶⁾

¹⁾ Р. Д. п. Старий сказав тай заплакав; Мов тая ялина.

²⁾ Р. Д. п. Замовкла. ³⁾ Р. Д. п. ховаєть ся. ⁴⁾ Р. Д. п. додає:
А за нею старий батько. ⁵⁾ Р. Д. п. пішли. ⁶⁾ Сі два рядки в Р. Д. п.

„В Твоїх руках все на світі,
Твоя всюди¹⁾ воля!
Нехай буде так, як хочеш,²⁾
Така моя доля!“
385 Старій вимовив, і нішком
Богу помолів ся,
Та й пішов собі з-під хати
В садок походити.

І барвінком і рUTOю
390 І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї;
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
395 Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
На світ божий глянуть, —
Ледве вийшла: усміхнеть ся,
400 То піде, то стане,
Роздлядає, дивується,
Та любо, та тихо,
Нїби вчора народилась...
А лютее лихо
405 В самім серці ворухнулось
І світ запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса в-ранці,
410 Сльози полили ся.
Старій батько коло неї
Як дуб похилив ся.

Одужала Яриночка.
Ідуть люди в Київ

¹⁾ Р. Д. п. Твоя свята. ²⁾ Р. Д. п. як буде.

- 415 Та в Почаїв помолітись,
І вона йде з ними.
У Києві великому
Всіх святих благала,
У Межигорського Спаса
420 Трічі причащалась,
У Почаєві святому
Ридала-молілась,
Щоб Степан той, доля тая
Йї хоча приснілась.
425 Не приснилась!...¹⁾ Вернула ся,
Знову забіліла
Зіма біла. За зімою
Знов зазеленіла
Весна божа. Вийшла з хати
430 На світ дивуватись
Яріночка, та не Бога
Святого благати,
А ніщечком у ворожки
Про його спитати.²⁾
- 435 І ворожка ворожила,
Пристріт замовляла,
Талан-долю та весілля
З воску виливала.
„Он бачиш, кінь осідланий
440 Тупає ногою
Під козаком? А он-де йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. Отó грóші;³⁾
Як би догадав ся

¹⁾ Р. Д. п. Не снила ся. ²⁾ Замість остатніх 6 рядків у рук.
Д. п. читаємо:

Знов Ярина вийшла з хати
На світ дивуватись,
Та не святих вже благати,
Ворожки питати.

³⁾ Р. Д. п. дод. бач, віскришій

- 445 Козак отої злякать дїда...¹⁾
Злякав та²⁾ й сховав ся
За могїлу, лічить грóші...
А он зно́ву шля́хом
Козак їде, пі́би ста́рець, —³⁾
450 То. бач, ра́ди стра́ху,
Щоб Ляхі́ або Та́тари⁴⁾
Ча́сом не спі́тка́ли.“
І ра́десе́нька Я́ріна
До-до́му верта́лась.⁵⁾

IV.

- 455 У́же трéтій і че́твeртий
І п’я́тий ми́нає
Не ма́лий рік, а Степа́на
Нема́є, нема́є!
І сте́жечки-до́ріженьки⁶⁾
460 Я́рoм та го́роу
Уто́птані⁷⁾ до во́рoжки,
Порослі́ травoю.
Нема́ його́! У че́рниці
Ко́су розпліта́є
465 Безта́ланна; ко́ло не́ї
Па́дає, бла́гає
Ста́рий ба́тько, хо́ч лі́течко,⁸⁾
Хо́ч Пе́тра ді́ждати,
Хо́ч Зе́леної не́ділї...⁹⁾
470 Ді́ждали́сь, і ха́ту¹⁰⁾
Укві́тчали га́рне́сько,¹¹⁾

¹⁾ Р. Д. п. Та втер йому, отже й утер! ²⁾ Р. Д. п. Диви ся. ³⁾ Р. Д. п. Заплющившись з торбинками. ⁴⁾ Р. Д. п. Щоб Татари або Ляхи. ⁵⁾ Р. Д. п. І радісенька до дому. Яріна верталась. ⁶⁾ У давніх вид. стежечка-доріжечка. ⁷⁾ Р. Д. п. Що топтані. ⁸⁾ Р. Д. п. годочок. ⁹⁾ Р. Д. п. Зелених. ¹⁰⁾ Р. Д. п. Уквітчали хату. ¹¹⁾ Р. Д. п. І любистком і клечанням.

І в сорочках¹⁾ білих
Невесілі²⁾ мов сіроти
Під хатою сіли.
475 Сидять собі та сумують.
Слухають: щось грає
Мов на кобзі, на улиці,³⁾
І ніби співає...

Д у м а.

„У неділю вранці рано
480 Сіне море грало:
Товариство кошового
На раді прохало:
„Благослові, отамане,
Байдаки спускати,⁴⁾
485 Та за Тендер погуляти,
Турка пошукати.“
Чайки й байдаки спускали,
Гарматами рештували,
З Дніпрового гірла широкого випливали,
490 Серед ночі темної
На морі синьому
За островом Тендером потопали,
Пропадали...
Одін потопав,
495 Другий виринав,
Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою махав
І зично гукав:
„Нехай вам, панове товариство, Бог допомагає!“
І в синій хвилі потопав, пропадав.
500 Тільки три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироті Степана молодого
Сіне море не втопило,

¹⁾ Р. Д. п. У сорочках. ²⁾ Р. Д. п. У неділю. ³⁾ Р. Д. п. за ворітьми. ⁴⁾ Р. Д. п. Чайки поспускати.

- А в турецьку зéмлю агаря́нську
505 Без корми́л¹⁾ приби́ло.
Тоді́ сироту́ Степа́на,
Козака́ лейстрово́го,
Ота́мана молодо́го
Ту́рки-янича́ри лови́ли,
510 З гарма́ти грима́ли,
В кайда́ни кувáли,
В Царегра́дську ба́шту сажа́ли,
В тяжку́ю нево́лю²⁾ завдава́ли...
Ой Спа́се наш Межи́горський,³⁾
515 Чудотво́рний Спа́се,
І лю́тому во́рогові
Не допу́сти впа́сти
В турецьку́ю зéмлю, в тяжку́ю нево́лю!
Там кайда́ни по три пуди́,
520 Ота́манам — по чо́тирі...
І сві́та бо́жого не ба́чять, не зна́ють,
Під земле́ю ка́мінь лама́ють,
Без спо́віді́ свято́ї уми́рають,
Як соба́ки зди́хають, пропада́ють.
525 І згада́в сирота́ Степа́н в нево́лі
Свою́ далéку⁴⁾ Укра́їну,
Нері́дного ба́тька старо́го,
І ко́ника вороно́го,
І нері́дну сестру́ Яри́ну...
530 Пла́че, рида́є,
До Бо́га ру́ки зді́ймає,
Кайда́ни лама́є,
Уті́кає на во́льну во́лю...
Уже́ на тре́тьому по́лі
535 Ту́рки-янича́ри догна́ли,⁵⁾
До сто́впа в́язали́,
Очі́ ви́йма́ли,

¹⁾ Шевч. писав кормиг ²⁾ Р. Д. п. роботу. ³⁾ Р. Д. п. чудо-
творний. ⁴⁾ Р. Д. п. матір. ⁵⁾ Р. Д. п. ловили.

Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,¹⁾
540 В тюрмѣ посадили
Та й²⁾ замурували...”

V.

Отак на улиці під тіном
Ще молодий кобзарь стояв
І про невольника співав.
545 За тіном слухала Яріна,
І не дослухала — упала.
„Степаночку! Степаночку!“
Кричала, ридала.
„Степаночку, моє серце,
550 Де-ж се ти барився?
Тату! Тату! Ідїть сюди,³⁾
Ідїть, подивітесь!“
Прийшов старий,⁴⁾ розглядає,
І свого⁵⁾ Степана
555 Не пізнає, — такé з його⁶⁾
Зробили кайдани!
„Сїну ти мій безталанний,
Моя ти⁷⁾ дитино,
Де ти в світі погигаєш,⁸⁾
560 Сїну мій єдиний?“
Плаче старий та ридає,⁹⁾
и Степан сліпий¹⁰⁾ плаче
Невидючими очима,
Мов сонце побачив.
565 І беруть його під руки
І ведуть у хату,
І вітає Яріночка
Мов рідного брата;

¹⁾ Р. Д. п. забили. ²⁾ Р. Д. п. І. ³⁾ Р. Д. п. не Степан наш. ⁴⁾ Р. Д. п. батько. ⁵⁾ Р. Д. п. Насилу. ⁶⁾ Р. Д. п. Розпізнає, отак його. ⁷⁾ Р. Д. п. Добрая. ⁸⁾ Р. Д. п. пробував ся, авт. муз. Тарн. погигаєш. ⁹⁾ Р. Д. п. обнімас. ¹⁰⁾ Р. Д. п. І сліпий мій.

І голову йому зміла
570 І ноги уміла,
І в сорочці тонкій, білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
575 У кімнаті¹⁾ і тихенько
Вийшла з батьком з хати.

Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий своєю Яриночку, —
580 І Ярина в хаті...
„Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино!“ —
Степан каже.²⁾ „Я загинув,
На віки загинув!
585 За-що ж свої молодії
Ти літа погубиш
За калікою, Ярино?³⁾
Насміють ся люди,
І Бог святий покарає,
590 І прожене долю
З сії хати веселої
На чужее поле.
Ні, Ярино, Бог не кине
І знайде дружину;
595 А я піду в Запоріжжя,
Там я не загину,
Нагодують.“⁴⁾
„Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,⁵⁾
600 Як ти нас⁶⁾ покинеш.

¹⁾ Р. Д. п. На перині. ²⁾ Р. Д. п. Подивіть ся. ³⁾ Р. Д. п. З калікою... Ні, Ярино. ⁴⁾ Р. Д. п. Мене люблять ⁵⁾ Р. Д. п. І Бог тебе покарає ⁶⁾ Р. Д. п. Як мене.

- Оставай ся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем: я сестрою,
А ти будеш братом,
605 І дітьми йому обов,
Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку,
Не кидай нас знову!
Не покинеш?...“ „Ні, Яріно!“
610 І Степан остав ся.
Зрадів старий мов маленький,
Аж за кобзу взяв ся;
Хотів вшкварить метелицю
З усієї сили,
615 Та не вшкварив...
Під хатою
Усі тров сїли.
„Розкажі ж ти нам, Степане,
Про свою недолю!
Бо й я такі гуляв колись
620 В турецькій неволі.“
„Отó-ж менé, вже сліпого,
На світ випускали
З товариством. Товариство
На Січ прямувало
625 І менé взяли з собою,
І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами.
А на тихому Дунáю
630 Нас перебігають
Січовики-Запорóжці
І в Січ завертають...
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
640 Як Москалі срібло-злóто
І свічи забрали
У Покрóви, як козаки
В-ночі утікали,

- І на тіхому Дунаю
645 Новім Кошém стали;
Як цариця по Кіїву
З Нечóсом ходіла
І Межігорського Спáса
В-ночі запалила,
650 І по Дніпрú у золотій
Галері гуляла,
На пожár той поглядáла,
Нішком усміхáлась.
І як степі запорóжські
655 Тоді поділили
І панám на Україні
Люд закріпустили...
Як Кирило з старшина́ми
Пúдром обси́пались
660 І в царіці, мов собáки,
Патінки лизáли.
Отáк, тáту! Я щасли́вий,
Що очéй не маю,
Що нічóго тогó в світі
665 Не бáчу й не зна́ю...
Ляхі бу́ли, усé взяли,
Кров пови́пивáли,
А Моска́лі і сві́т бо́жий
В пúто закува́ли.
670 „Отáкé-то! Тя́жко, тáту,
Із сво́єї хáти
До Ту́рчина¹⁾ погáного
В сусіди прохáтись!
Тепéр, ка́жуть, в Слободзе́ї
675 Остáнки збіра́в
Голова́тий, та на Куба́нь
Хло́пців підмовля́є...²⁾
Неха́й йому́ Бог помо́же!
А що з то́го бу́де —

¹⁾ Р. Д. п. нехристá. ²⁾ Р. Д. п. Черкесів лякає:

680 Святий знає! Почуємо,
Що розкажуть люди.“

Отак вони що день божий
У двох розмовляли
До півночі, а Яріна
685 Господарювала,
Та святих отіх благала.
Такі-ж ублагала:
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
690 З сліпим своїм...

Такее-то
Скоїлось на світі,
Мої любі дівчаточка,
Рожевії квіти!
Такее-то! Одружились
695 Мої молодії.
Можє вонó й не до-ладу,
Та що маю дїять,
Коли такє сподїялось?

Рік ужé минає,
700 Ужé й другій. З дружиною
Яріна гуляє
По садóчку. Старій батько
Сидить ко́ло хати,
Та вчить вну́ка пуза́нчика
705 Чоло́м оддава́ти...

Епілог.

Отсе і вся моя дума.
Не здівуйте, люди!
Те, що було, минуло ся
І зно́ву не бу́де.
710 Минули ся мої слёзи,
Не рветь ся, не плаче

- Потóчене старé сёрце,
І óчі не бáчять
Нї тїхої хатїночки
715 В забúтому крáю,
Нї тїхої долиночки,
Нї тёмного гáю ;
Нї дївчїни молодóї
и малóї дитїни
720 Я не бáчу щаслівої :
Все плáче, все гїне !
І рад би я сховáти ся,
Але де ? — не знáю.
Скрїзь непра́вда, де не глáну,
725 Скрїзь Го́спода ла́ють !
Сёрце вья́не, засихáє,
Замерза́ють сльóзи...
І втомївсь я одинóкий
На са́мїй дорóзї...
730 Отакé-то ! Не здиву́йте,
Що вóроном крáчу :
Хма́ра со́нце заступїла,
Я свїта не бáчу.
Лéдве-лéдве о-півно́чі
735 Сёрцем прозира́ю,
І немо́щну мою́ дýму
За свїт поси́лаю
Сцїлю́щої й живу́щої
Водї пошукáти :
740 Як ї́нколи, то й принесе́
І покрóпить в хáтї,
І засвїтить огóнь чїстий,
І сýмно і тїхо
Розка́зує про весї́лля,
745 Зверта́є на лі́хо...

Тепéр мінї про слї́ного
Сироту́ кінча́є,
Але як до́вести крáю,
І са́ма не знáє :

- 750 Бо не було тогó дiва
Мóже спóкон-вiку,
Щоб щаслива була жiнка
З слiпим чоловiком.
Отже стало такé дiво!
- 755 Год, другий минáє,
Як побрáлись, а дивiть ся:
В кúпочцi гуляють
По садóчку. Старий бáтько
Сидить кóло хáти
- 760 Та вчить внúка малéнького
Чолóм оддавати.

Написано 16 жовтня 1845 в селi Марiїнськiм. В-перше друк.
в Основi 1861 кн. 4 i 1862 кн. 6. В основi сего тексту лежать
автографи з муз. Тарновського i вiднайдений у Департаментi полiцiї.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

(Містерія).

Положила єси насъ сосѣдомъ нашимъ
подражаніє и порбганіє сѣшимъ окрестъ
насъ. Положила єси насъ въ притчѣ
ко азыцѣхъ, покиванію главъ въ лю-
дехъ.

Псаломъ XLIII- ст. 14—15.

I. Три душі.

Як сніг, три пташечки летіли
Через Субботове і сїли
На похилѣному хресті
На старій цѣркві. „Бог простить!
5 Ми пташки-дүші, а не люди.
А відсїля виднійше буде,
Як¹⁾ розкопуватимуть льох.
Коли-б вже швидче розкопали,
Тоді б у рай нас повпускали,
10 Бо так сказав Петрові Бог:
„Тоді їх в рай ми повпускаєм,
Як все Москаль позабирає,²⁾
Як розкопа Великий льох.“

Перша душа.

Як була я людиною,³⁾
15 То Прісею звалась;

¹⁾ Праське й женевсь. вид. додають зайве: той. ²⁾ Прась. по-розбірас. ³⁾ Жем. молодую

- Я отучечки й родилась,
Тут і') виростала.
Отут було на цвінтарі
Я з дітьми гуляю,
20 З тим Юрусём) гетьманенком
(У піжмурки граюсь;³)
А гетьманша було вийде
Та й клікне в будинок.
Он-де клу́ня: ота́м⁴) міні
25 І фіг і родзінок,
Всього міні понадає
І на руках носить.
А до гетьмана як прийдуть
Із Чигріна гості,
30 То се й шлють було за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує...
Отак-то я в Суботові
35 Росла-виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,⁵)
І нікому я нічого,
Ні-же злого слова
40 Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрóва!
Всі на мене залицялись
І сватати стали;
А у мене як на тее-ж
45 І рушникі⁶) ткались.
От-от була б подавала,
Та ліхо зустріло.
- Вранці-рано в Пилипівку,
Як-раз у неділю
50 Я йшла за водою.

¹) Жен. тута й. ²) Жен. із Юрусем. ³) Жен. граєм. ⁴) Жен. а там. ⁵) Р. Д. п. вітали. ⁶) Р. Д. п. І рушники вже.

- (Вже й криниця тая
Засунулась¹⁾ і вісохла,
А я все літаю!)²⁾
Дивлюсь, гетьман з старшиною...
55 Я води набрала,
Та в-повні шлях перейшла їм;³⁾
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
60 І вже ледве я не-ледве
Донесла до хати
Оту воду. Чом я з нею
Відер не побіла?...
Батька, матір, себе, брата,
65 Собак отруїла
Тою клятою водою!
От за-що караюсь,
От за-що менé, сестрички,
І в рай не пускають.⁴⁾

Друга душа.

- 70 А менé, мої сестрички,
За те не пустили,
Що царéві москóвському
Коня напоїла
В Бату́рині, як він їхав
75 В Москв́у із Полта́ви.
Я бу́ла ще недо́літок,⁵⁾
Як Бату́рин сла́вний
Москв́а в-ночі запали́ла,
Чéчеля уби́ла,
80 І старо́го і мало́го
В Се́ймі пото́пи́ла.
Я між тру́пами валя́лась
У са́мих пала́тах

¹⁾ Р. Д. п. Замиліла. ²⁾ Прась. вітаю ³⁾ Жем. шлях і перейшла. ⁴⁾ Жем. не пустили. ⁵⁾ Р. Д. п. недолітком, праське вид. недолюдком.

- Мазéпиних. Кóло мéне
85 І сестра́ і ма́ти
Заріза́ні, обня́вши ся
Зо мно́ю лежа́ли.
І на си́лу то, на си́лу
Мене́ оді́рва́ли
90 Од ма́тери нежы́вої.¹⁾
Що вже я проси́ла
Моско́вського копита́на,
Щоб і мене́ вби́ли!
Ні, не вби́ли, а пусти́ли
95 Москаля́м на гри́ще...²⁾
На си́лу я схова́ла ся³⁾
На тім пожа́ринці.
Одна́ тільки і остала́сь⁴⁾
В Бату́рині ха́та,
100 І в тій ха́ті⁵⁾ поста́вили
Царя́ ночува́ти,
Як верта́в ся з під⁶⁾ Полта́ви.
А я йшла з водо́ю⁷⁾
До хати́ни,⁸⁾ а він мені́
105 Маха́є руко́ю:
Звелі́в⁹⁾ коня́ напої́ти,
А я й напої́ла;
Я й не зна́ла,¹⁰⁾ що я тя́жко,
Тя́жко согри́піла.
110 Ле́две я дійшла́ до ха́ти,
На поро́зі впа́ла,
А на за́втра, як цар вийшо́в,¹¹⁾
Мене́ похова́ла
Та бабу́ся, що оста́лась
115 На тій пожа́рині,
Та, що¹²⁾ й мене́ привіта́ла

¹⁾ Праське вид. неживою. ²⁾ Праське вид. на зрище. ³⁾ Пр. вид. я заховались. ⁴⁾ Пр. вид. й зостала ся. ⁵⁾ Пр. вид. І в ту хату. ⁶⁾ Р. Д. п. Як вертався із під. ⁷⁾ Пр. і жен. вид. Я йшла за водою. ⁸⁾ Пр. вид. повз хатину, вар. до хатини, жен. повз хатою. ⁹⁾ Пр. вид. Каже, так в р. Д. пол. ¹⁰⁾ Р. Д. п. Я не знала. ¹¹⁾ Прась. вид. Цар поїхав в Московщину, вар. прась. вид. На порозі, як цар вийшов, мене поховали. ¹²⁾ Жен. Та ще й.

- В безвѣрхій хатині.
А по за́втрі й вона́ вмерла
І зотлі́ла в хаті,¹⁾
120 Бо ні́кому в Бату́рині
Було́ поховати.
Уже́ й хату́ розкидали
І сві́лох з слова́ми²⁾
На вугі́льлє попали́ли,
125 А я над яра́ми
І степа́ми³⁾ коза́цькими
І до́сі лі́таю,
А за що́ мене́ кара́ють,
Я й сама́ не зна́ю.
130 Мабу́ть за те, що́ вся́кому
Служи́ла, годи́ла,
Що́ цареві́ моско́вському
Коня́ напо́їла.

Третя душа.

- А я в Ки́йві⁴⁾ роді́лась,
135 Ще́ й не говори́ла,
Мене́ ма́ти ще⁵⁾ спові́ту
На рука́х носи́ла,
Як їхала Катери́на
В Ки́їв по Дні́прові,
140 А ми з⁶⁾ ма́тїрю сиді́ли
На горі́ в дібро́ві.
Я пла́кала; я не зна́ю,
Чи ї́сти хоті́лось,
Чи мо́же що́ в мале́нької
145 На то́й час бо́ліло.
Мене́ ма́ти забавля́ла,
На Дні́пр погляда́ла
І гале́ру золоту́ю
Мині́ показáла,

¹⁾ Сих двох рядків у прась. вид. нема, у жен. А на завтра.

²⁾ Прась. вид. хрепцатий. ³⁾ Прась. вид. й бараками. ⁴⁾ Прась. вид. В Канів. ⁵⁾ Прась. вид. не. ⁶⁾ Прась. вид. А я з ма́тїрю сиді́ла.

- 150 Мов будинок;¹⁾ а в галёр
Князі і всі сили,
Воєводи, а між ними
Царіця сидїла.
Я глянула, усміхнулась,
155 Та й дұху не стало.
Й мати вмерла. В одній ямі
Обо́х поховали.
От за що, мої сестриці,
Я тепёр караюсь,
160 За що менé на митарства²⁾
Й досі не пускають.
Чи я знала ще сповіта,
Що тая царіця
Ліотий вóрог України,
165 Голóдна вовчиця?³⁾

Смеркаєть ся. Полетїмо
Ночувати в Чұту:⁴⁾
Як що бұде робіти ся,
Відтіль бұде чұти.⁵⁾

- 170 Схопи́ли ся білесе́нькі
І в ліс полеті́ли,
І в кұпочці на дұбочку
Ночувати сі́ли.

¹⁾ Праське вид.:

І... і показала
На галеру золотую:
„Он глянь лиш“ сказала,
„Мов будинок пливе“.

²⁾ Рук. Деп. пол. митарство. ³⁾ Вар. праськ. вид. лъвичице. В тім-же й жен. виданю додано ще один рядок: Скажіте, сестриці, якого не ставимо в текст. ⁴⁾ Прась. вид. в пущу, але подано й варіант Чуту: в жен. вид до сього слова додано потку: „Ліс коло Старої Січи.“ ⁵⁾ Жен. вид. видні́ш буде і чутно.

II. Три ворони.

Перша.

Крав! крав! крав!
175 Крав Богдан крам,
Та повіз у Кійів,
Та продав злодіям
Тої крам, що накрів.

Друга.

Я в Паріжі була,
180 Та три злоти¹⁾ з Радзивілом
Та з Потіцьким пропила.

Третя.

Черезъ мостъ идѣтъ чортъ,
А коза по водѣ:
Быть бѣдѣ! Быть бѣдѣ!
185 Отакъ кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку, що на горі
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз понадувались,
190 Одна на дрігу позирали,
Неначе три сестри старі,
Що дівували, дівували,
Аж поки мохом²⁾ порослі.

Перша.

Отсе тобі, а се тобі!
195 Я отсе літала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,

¹⁾ Р. Д. п. злота. ²⁾ Рукоп. вар. лихом.

Є чим розговітись!¹⁾
200 Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживітись?²⁾
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя.

Є, сестриці, много!
Три указы³⁾ накаркала⁴⁾
205 На одну дорогу.

Перша.

На яку се?⁵⁾ На ковану?
Ну, вже наробила!

Третя.

Та шесть тысячъ въ одной верстѣ
Душъ передушила.

Перша.

210 Та не бреші, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном-Корфом!
Ще й чванить ся, показує
На чужу роботу...
Капустниця закурена!
215 А ви, місці-пані,
Бенкетуйте в Паризі?
Поганці погані,
Що розлили з річку крові
Та в Сибір загнали
220 Свою шляхту, то вже й годі,
Уже й запишались!⁶⁾
Ач яка вельможна пава!

Друга й третя.

А ти що зробила?

¹⁾ Прась. вид. Не чим поживить ся, ²⁾ Прась. вид. Є на що дивить ся? ³⁾ Р. Д. п. указа ⁴⁾ Так жен. вид., Ром. накрекала. ⁵⁾ Пр. вид. на яку ще? ⁶⁾ Правда: запитались, прась. вид. То вже запанілись, лѣв. вид. запишались.

Перша.

- А дзуски¹⁾ вам пита́ть мене́!
225 Ви ще й не родились,
Як я оту́т шинкува́ла
Та кров розлива́ла.
Дивись, які!²⁾ Карамзина́,
Ба́чили, прочита́ли
230 Та й ду́мають, що ось-то ми!
Цітьте,³⁾ недорі́ки!
В коло́дочки ще не вби́лись
Безпе́рі ка́лки!

Друга.

- Ото́, яка́ недоти́ка!
235 Не та ра́но вста́ла,
Що до́-світа упи́ла ся,
А та, що й проспала́сь.

Перша.

- Упи́ла ся б ти без мене⁴⁾
З свої́ми ксьондза́ми!
240 Чорт-ма хісту! Я спали́ла
По́льщу з коро́лями;
А про тебе́, щебету́хо,
І до́сі б стоя́ла!...
А з во́льними козака́ми
245 Що я ви́робля́ла?!
Ко́му я їх не найма́ла,
Не запро́дава́ла?
Та й живу́чі ж прокляту́ці!
Ду́мала з Богда́ном
250 От-от я їх поховала́,⁵⁾ —
Ні, вста́ли пога́ні
Із шве́дською⁶⁾ прибу́дою.
Та й тоді́-ж твори́лось!

¹⁾ Правда і льв. вид. а зась вам. ²⁾ Правда і льв. яка.

³⁾ Прась. вид. Дзус вам. ⁴⁾ Р. Д. п. Утомила ся б без мене. ⁴⁾ Прась. вид. показала; Р. Д. п. от-от уже. ⁵⁾ Прась. вид. З Мазепою.

⁶⁾ Прась. вид. сего рядка нема.

- Виростаю. як згадаю:
255 Бату́рин спали́ла,
Сулу́ в Ро́мні загати́ла
Ті́лько старши́нами
Коза́цькими, а такі́ми
Просто-коза́ками
260 Фінля́ндію засі́яла,
Насі́пала бу́рти
На Оре́лі. На Ла́году
Так за гу́ртом гу́рти
Виганя́ла, та цареві
265 Боло́та гати́ла,
І сла́вного Полу́ботка
В тюрмі задуні́ла.
Отоді́-то бу́ло свя́то!
Аж пе́кло зляка́лось,
270 Ма́ти Бо́жа у Іржа́вці¹⁾
В-ночі зарида́ла.

Третя.

- И я таки пожи́ла:
Съ Татарами помути́ла,²⁾
Съ Мучите́лемъ покути́ла,
275 Съ Петрухо́ю попи́ла,
Та Ні́мцямъ запрода́ла.³⁾

Перша.

- Та й ти до́бре натвори́ла:
Так каца́пів закрі́пи́ла
У німе́цькі кайдани́, —
280 Хоч ляга́й та і засні́!
А в ме́не ще, враг їх зна́є,
Кого́ вони ви́глядають.
Вже-ж і в крі́пость завда́ла,

¹⁾ Р. Д. п. у Ржавці. ²⁾ Прась. вид. послужила, Правда і льв. вид. з Татариним помутила. ³⁾ Прась. вид. та все Німцям продала, льв. Тай Німцям запродала, у жен. і Ром. два рази повторено рядок: Та і Русь Німцям продала.

- І дворянства страшну силу
285 У мундірах розплодила,
Як тих вошей розвела:
Все вельможнії байстрята!
Уже й Січ¹⁾ їх біснубата
Нїмотою²⁾ поросла.
290 Та й Москаль незгірша штўка:
Добре вмів грїти рўки;
І я люта, а все-такі
Того не зумію,
Що Москалі в Україні
295 З козаками діють!³⁾
От-от⁴⁾ ука́з надрукують:
„По милості божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й негоже!“
300 Тепер уже заходились
„Дрєвности“ шукати
У могилах, бо нічого
Уже в хаті взяти.
Все забрали любісінько,
305 Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають.
Трощки б, трощки підождали,
І церква б упала,
310 Тоді б собі дві руїни
Разом розкопали.⁵⁾

Друга й третя.

Чого-ж ти нас заклїкала,
Щоб на льох дивїтись?⁶⁾

Перша.

Такі й на льох! Та ще буде
315 Два дива творїтись?⁷⁾

¹⁾ Правда: Вжеж і Січ. ²⁾ Правда: Жидовою. ³⁾ Прась вид.
Що Москалі з козаками в Україні діють. ⁴⁾ Прась. вид. оце.
⁵⁾ Правда: Тоді б разом дві руїни в „Челт“ описати. ⁶⁾ Прась
вид. дивить ся. ⁷⁾ Прась. вид. творить ся.

- Сю ніч бўдуть в Україні
Родітись близнята :
Один бўде, як той Гонта,
Катів катува́ти,
320 Другий бўде¹⁾ (отсе вже наш!)
Ката́м помага́ти.
Наш вже в череві щіпає...²⁾
А я начита́ла,
Що як ві́росте той Го́нта,
325 Все на́ше пропа́ло!
У́се до́бре³⁾ поплю́ндрю́є,
Й бра́та не покі́не,
І розпу́стить пра́вду й во́лю
По всій Украї́ні.
330 Так от ба́чите, сестри́ці,
Що тут компо́ну́ють:
На катів та на все до́бре
Кайдани́ готу́ють.

Третя.

- Я золотом розтопленим
335 Залью́ єму́ очі !...

Перша.

Ні, він кля́тий недо́людок⁴⁾
Збо́лта не схоче!

Третя.

- Я царевими чинами
340 Скру́чу єму́ ру́ки !..

Друга.

А я зберу́ з всьо́го сві́та
Всі́ зла́ і всі́ му́ки !

¹⁾ В льв., прась. і жен. вид. се слово вас. ²⁾ Прась. вид. Він вже в череві щіпає, жен. Наш. ³⁾ Прась. вид. добро. ⁴⁾ Прась. вид. недовірок.

Перша.

Ні, сестриці, не так треба:
Піки сліпі люди,
345 Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Чигрином¹⁾
Мітла простягла ся,
І над²⁾ Дніпрóm і Тясмином
350 Земля затрясла ся.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.³⁾
О, смієть ся і ридає⁴⁾
Уся Україна!
355 То близнята народились,
А навісна мати
Регочеть ся, що Йванами
Обо́х будуть⁵⁾ звати.
Полетимо!...⁶⁾
Полетіли
360 Й летячі співа́ли:

Перша.

„Попливе наш Іва́н
По Дніпру́ у Лима́н
З кумою!“

Друга.

„Побіжить наш ярчу́к
365 В ірії їсти гадю́к
Зо мною.“

Третя.

„Какъ хвачу, да помчу,
Въ самый адъ полечу
Стрѣлюю!“

¹⁾ Правда і жен. над Київом. ²⁾ Правда: А над ³⁾ Правда: Гора в Чигрині. ⁴⁾ Льв. і Правда: рида, прась. І радіє на родинах певна Україна. ⁵⁾ Прась. і жен. вид. буде. ⁶⁾ Правда: Полетімо.

III. Три лїрники.

370 (Одін слїпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Сўботів про Богдана
Мирянам співати).

Перший.

Що то сказано — ворони!
375 Уже й помостили.
Мов-би для їх те сїдало
Москалі зробили.

Другий.

А для ко́го-ж? Чоловіка
Певно не поса́дять
380 Лі́чіть зорі.

Перший.

Ти то¹⁾ ка́жеш!
А мо́же й поса́дять
Моска́лика або Ні́мця;
А Моска́ль та Ні́мець
І там на́йдуть хлі́бець.

Третій.

385 Що се таке верзетé ви?
Які там ворони
Та Москалі́ та сїдало?
Нехай Бог боро́нить!
Мо́же ще нести́сь за́ста́влять,
390 Моска́ля пло́дити?
Бо чу́тка є.²⁾ що царь хо́че
Весь сві́т поло́ніти.

Другий.

А мо́же й так!³⁾ Так на чо́рта ж
Їх на го́рах ста́вить?

¹⁾ Правда: Ти б то. ²⁾ Прась. чутко єсть. ³⁾ Прась. а може
ще й так.

- 395 Та ще такі височенні,
Що хмари¹⁾ достанеш,
Як ізлізти.²⁾

Третій.

- Так óтже ж що!
Отó потоп бóде.
Пані туді повилазять
400 Та дивитись бóдуть,
Як мужикі тонóтимуть.

Перший.

- Розóмні ви люде,
Та³⁾ нічóго не знаєте!
То понаставляли
405 Ті хви́гури от для чо́го:⁴⁾
Щоб люди не крáli
Водí з річки, та щоб нíшком
Піскý не ора́ли,
Що скрізь отám за Тя́смином.⁵⁾

Другий.

- 410 Чорт-зна що прова́диш!⁶⁾
Нема́ хісту, то й не брешí!
А що, як прися́дем
Отúтечки під бéрестом
Та трóхи спочíнем?
415 Та в ме́не ще шматків зо два
Є хлíба в торбíні,
То посні́даєм в пригóді,
По́ки со́нце вста́не.
(Посі́дали.) А хто, бра́тці,
420 Спíва⁷⁾ про Богдána?

¹⁾ Правда: Що й хмари. ²⁾ Прась. Як підскочíш; рук. Д. пол. Як вилíзти. ³⁾ Правда: А. ⁴⁾ Прась. от для того. ⁵⁾ Р. Д. п. за Тясмою. ⁶⁾ Правда і лѡв. провадить. ⁷⁾ Прась. співа́ть.

Третій.

Я співаю і про Ясси¹⁾
І про Жовті-води
І містечко Берестечко.

Другий.

В великій пригоді
425 Нам сьогодні вони стануть,
Бо там коло льоху
Базар люду насходилося²⁾
Та й панства³⁾ не тріхи.
От-де нам пожива буде!⁴⁾
430 А-ну заспіваєм⁵⁾
Проби раді!

Перший.

Та цур йому!
Лучче полягаєм⁶⁾
Та віспимось! День великий,
435 Ще будем співати.⁷⁾

Третій.

І я кажу. Помолимось
Та будемо спати.⁸⁾

Старці під берестом заснули.
Ще сонце спить, пташкі мовчать,
440 А коло льоху вже проснулись
І заходили ся копать.
Копають день, копають два,⁹⁾
На третій на-сілу

¹⁾ Прась. Корсунь. ²⁾ Ром. людей посходилося, прась. насходив ся, в рук. Д. п. люду. ³⁾ Вар. прась. й поживи ⁴⁾ Прась. сей рядок час. ⁵⁾ Ром. заспіваєм. ⁶⁾ Ром. полягаймо, вар. праськ. краще. ⁷⁾ Прась. зам. рядків 432—435 має лиш два:

Та цур йому,
Ляжмо тріхи спати.

⁸⁾ Прась. обісе ще й у день співати. ⁹⁾ Прась. другий.

- Докопáли ся до му́ру,
445 Та трóхи спочíли
Пастáвивши карау́ли.¹⁾
Іспра́вник аж про́сить,
Щоб ні́кого не пуска́ли,
І в Чигри́н доно́сить
450 По нача́льству. Приї́хало
Нача́льство морда́те,
Подиві́лось: „Тре́ба, ка́же,
Свóди розлама́ти!
Вѣрнѣ́й дѣ́ло!“ Розлама́ли
455 Та й переля́кались:
Костякі́ в льоху́ лежа́ли
І мов усмі́хались,²⁾
Що со́нечко побáчили.
- От добро́ Богда́на:
460 Черепóк, гни́ле корі́то
Й костякі́ в кайда́нах!
Як-би в фо́рменних, то б до́бре,³⁾
Вони́ б ще зда́ли ся.
Засмі́ялись...⁴⁾ А іспра́вник
465 Трохи́ не сказа́в ся,
Що ні́чого, ба́чиш, взя́ти;
А він то⁵⁾ труді́в ся,
І де́нь і ні́ч побива́в ся,
Та в ду́рні й убра́в ся.⁶⁾
470 Як-би йому́ Богда́н отсе́
У ру́ки попáв ся,
У моска́лі заго́лів би,⁷⁾
Щоб зна́в, як ду́рити
Праві́тельство! Кричі́ть, бі́га,
475 Мов несамові́тий;

¹⁾ Правда і льв. поставили калавурі. ²⁾ Прась. усміхнулись.
³⁾ Прась. то добре ⁴⁾ Прась. кому-небудь. ⁵⁾ Правда і льв. а він
ще, рук. Д. п. а він же. ⁶⁾ Правда і льв. тай дурнем, прась. та
дурня добрав ся, Ром. та дурнем убрав ся ⁷⁾ Прась. загатив би.

- Яре́менка¹⁾ в пі́ку пі́ше,
По-моско́вськи ла́є
Уве́сь²⁾ наро́д. І на старці́в
Оті́х³⁾ налі́тає:
480 „Вы што дѣлаете, плуты?“
„Та ми, ба́чте, па́не,
Співа́ємо про Богда́на!“
„Я вамъ дамъ Богдана!
Мошенники, дармо́фды!
485 И пѣсню сложи́ли
Про тако́го-жъ мошенника!“
„Нас, па́не, навчи́ли!“
„Я васъ навчу́! Зава́лить имъ!“
Взяли́ й зава́лили,
490 Ві́парили у моско́вській
Ба́ні-прохоло́ді⁴⁾ —
Ота́к піснї́ Богда́нові
Ста́ли їм в приго́ді!

Так мали́й льох в Су́ботові
495 Москв́а розкопа́ла,
Вели́кого ж то́го льо́ху
Ще й не дошука́лась.⁵⁾

Написано 25 жовтня 1845. Друковано у-перве у Львів. 1867
стор. 323—333, але без першого розділу, потім у „Правді“ 1869,
ч 2 і 3 (стор 12—16), в праськім виданю стор 36—53 і в Женеві
стор. 33—51.

¹⁾ До сеї назви Шевч. дописав: „Козака Яременка клуня
стоїть на тім місці, де стояли палати Богдана“. ²⁾ Прась. І в весь.
³⁾ Правда і льв. моїх, прась. оттих покликає ⁴⁾ Прась. Боже пра-
вий! ⁵⁾ Правда і льв. дошукалась, прась. докопались.

СУБОТІВ.

- Стоїть в селї Сýботові
На горі високій
Домовіна України
Ширóка, глибóка.
5 Ото цёрква Богдáнова,
Там то він молив ся,
Щоб Москаль добрóm і лихом
З козакóм дїлив ся.
Мир душі твоїй, Богдáne!
10 Не так вонó ста́лось:¹⁾
Моска́лики що зустріли,²⁾
То все очухра́ли;³⁾
Могі́ли вже розрива́ють⁴⁾
Та грóший шука́ють,
15 Льохі твої́ розко́пують
Та тебе́ ж і ла́ють,
Що й за труди⁵⁾ не нахо́дять...
Отáк-то, Богдáne!
Занапастів-еси́ вбо́гу
20 Сі́роту Укра́йну!⁶⁾
За те ж тобі́ така́ дя́ка!⁷⁾
Цёркву-домові́ну
Нема́ ко́му пола́годить!
На тій Укра́йні,

¹⁾ Ром. стало. ²⁾ В давн. вид. зазріли обо заздріли. ³⁾ Льв. сі два рядки вас. ⁴⁾ Рукоп. тов. Шевч все розривають. ⁵⁾ Давн. вид. Що за труди. ⁶⁾ Сих двох рядків нема в давн. вид., а в копії Жемч. Сироту Вкраїну. ⁷⁾ Рук. копія Н. Т. І. III. така й доля.

- 25 На тій сáмій, що з тобою
Ля́ха задави́ла,¹⁾
Байстри́юкі Ека́терини
Сара́ною сїли.²⁾
Отаке́-то, Зіно́вію,
30 Олексі́в дру́же!
Ти́ все одда́в прия́телям,
А їм і байду́же!
Ка́жуть, ба́чиш, що „Все-то те
Таки́ й бу́ло на́ше,
35 А що ми³⁾ тілько́ найма́ли
Тата́рам на па́пу
Та Поля́кам.“ Мо́же й спра́вді!⁴⁾
Неха́й і так⁵⁾ бу́де!
Так смію́ть ся ж з України
40 Сторо́ннії лю́ди...
Не смі́йте ся, чу́жі лю́ди!
Церќва-домо́віна⁶⁾
Розва́лить ся, а з-під не́ї
Вста́не Украї́на,
І розві́є тьму нево́лі,
45 Сві́т пра́вди засві́тить,
І помо́лять ся на во́лі⁷⁾
Нево́льничі ді́ти.

Написано 21 жовтня 1845 в Миргороді. Друковано спершу в „Основі“ 1832. кн. VI, 6—7 і в Вечерниціях 1862 р. ч. 39, ст. і в праськім вид. 1876 стор.

¹⁾ Р. Н. Т. І. Ш. Ляхи задавила. ²⁾ Сих двох рядків у лъв. нема. ³⁾ Рук. Н. Т. І. Ш. що вони. ⁴⁾ Н. Т. І. Ш. Та Ляхам. А може й спр. ⁵⁾ Рук. Н. Т. Ш. по їх. ⁶⁾ Так у рук. Н. Т. І. Ш. і р. Д. п. ⁷⁾ Р. Д. п. церков. ⁸⁾ Льв. вид. І помоліть ся волі.

НАЙМИЧКА.

Пролог.

- У неділю в ранці рано
Піле крило ся туманом;
У тумані на могилі
Як тополя похилилась
5 Молодиця молодая,¹⁾ —
Щось до лона²⁾ пригортає
Та з туманом розмовляє:
„Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане!
10 Чому менé не сховаєш
Отут серед лану?³⁾
Чому менé не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мині злїї долї,
15 Чом віку не збавиш?
Нї, не дави, туманочку,
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхтó не знав, не бачив
Моєї недолї!...
20 Я не одна, єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене, туманочку,
Туманочку-брате,

¹⁾ Кар. Молодая молодиця. ²⁾ Давн. вид. лоня, Кар. Щось до себе, але поверх сего також лоня, рук. Д. п. лона. ³⁾ Р. Д. п. Серед лану в тумані.

Дитя моє! Мій сіночку,
25 Нехрещений¹⁾ сину,
Не я тебе хреститиму²⁾
На лиху годину!
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду й знати,
30 Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата...
Не лай мене... Молітимусь!
Із самого неба
Дблю виплачу сльозами³⁾
35 І поплию до тебе!“

Пішла полем ридючи,
В тумані ховалась,
Та крізь слёзи тихесенько
Про вдову співала,
40 Як удова в Дунаї
Синів поховала:

„Ой у полі могила,
Там удова⁴⁾ ходила,
Там ходила-гуляла,
45 Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не нашла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
50 „Тихий,⁵⁾ тихий Дунай,
„Моїх діток забавляй!
„Ти жовтенький пісок,
„Нагодуй моїх діток,
„Іскупай, ісповій,⁶⁾
55 „І собою укрій!“

¹⁾ Так Кар. ²⁾ Кар. хреститиму ³⁾ Кар. слезами. ⁴⁾ Кар. вдова. ⁵⁾ Кар. зразу було: Ой тихий. ⁶⁾ Р. Д. п. Нагодуй, і сповий. Кар. було зразу: сповивай, укривай, та потім Шевч. зачеркнув склади „ва“.

I.

- Були¹⁾ собі дід та баба.
З давнього давна у гаї над ставом
У-двох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє,
60 Усюди обое:
Ще з-малечку у-двох ягнята паслі,
А потім побрали ся,
Худоби діждали ся,
Придбали хутір, став і млин,
65 Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх Бог-ма,²⁾
А смерть з косою за плечима.³⁾
- 70 Хтож їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, похováє?
Хто душу спомьяне?⁴⁾
Хто поживе добро чéсно
75 В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дітий годувати
У безвérхій хаті,
80 А ще гірше старіти ся
У білих палáтах, —

¹⁾ Так у Кар., в давн. вид. Був. ²⁾ Так у Кар., в давн. вид. Биг. ³⁾ Кар. подає первісну форму сього уступа:

Був собі — дід та баба,
Над ставом у гаї
Жили собі на хуторі
Старейки обое.
І худоби усякої
Чимало надбали, —
Та діточок Бог ни дає,
А смерть за плечима.

⁴⁾ Р. Д. п. помяне.

Старіти ся, умірати,
Добро покидати
Чужім лю́дям, чужім дітям
85 На сміх, на розтра́ту!

II.

І дід і ба́ба у неділю
На при́збі¹⁾ в-двох собі сиділи
Гарне́нько, в²⁾ білих сорочка́х.
Сіяло со́нце в небеса́х,
90 Ані хма́ріночки,³⁾ та тіхо,
Та лю́бо, як у ра́ї.
Схова́ло ся у се́рці ли́хо,
Як звір у те́мнім га́ї.⁴⁾

В та́кім ра́ї⁵⁾ чо́го-б, ба́ч ся,⁶⁾
95 Ста́рим сумува́ти?
Чи то да́вне я́ке ли́хо
Проки́нулось в ха́ті?
Чи вчо́рашнє, за́давлене⁷⁾
Знов заво́руши́лось?⁸⁾
100 Чи ще тілько за́клю́нулось
І ра́й запали́ло?

¹⁾ Так у Кар., в давн. вид. приспі. ²⁾ Кар. у білих. ³⁾ Копія Тарн. Ані хмарочки. ⁴⁾ У Кар. первісний вигляд сего уступу:

Дід та баба у неділю
На призьбі сиділи,
Любовались світом Божим
Та Бога хвалили.
Ані хмарочки на небі,
Тихо як у раї.
Сховало ся в серці лихо,
Як звір в темнім гаї.

⁵⁾ Кар. перв. разі. ⁶⁾ Кар. баця. ⁷⁾ Кар. (задавлення). ⁸⁾ Р. Д. п. поворушилось, так перв. і в Кар.

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збирають ся до Бога?
105 Та хто в далекую дорóгу
Їм добре кóний запряже?
„А хто нас, Нáсте, поховáє,
Як помремó?“¹⁾

„Самá не знаю!
Я все отсе мiркувала,
110 Та аж сýмно²⁾ стало:
Одинóкi зостарiлись...
Кому понадбáли
Добрá сьогó?!...“

„Стрiвай³⁾ лишень!
Чи чýєш? щось плаче
115 За ворiтьми... мов дитина!
Побiжiм лиш!...⁴⁾ Бáчиш?
Я вгáдував, що щось бóде!“

І рáзом схопи́лись,
Та до ворiт... Прибiгáють,
120 Мовчки зупинiлись:⁵⁾
Перед сáмим перелáзом
Дитина сповiта,
Та й не тóго,⁶⁾ й новенькою
Свити́ною вкрита.

125 Бо то мáти сповивáла
І лiтом укрiла
Остáнньою свити́ною!...
Дивiлись, моли́лись
Старi мої. А сердешне

130 Ненáче благáє:

¹⁾ Р. Д. п. умремо ²⁾ Кар. перв. нудно, так і в рук. Д. п.
³⁾ Кар. Тривай. ⁴⁾ Кар. Бiжи лишень! ⁵⁾ Р. Д. п. опинилась. ⁶⁾ Р.
Д. п. і Кар. Та не туго.

Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінські...¹⁾ І замóвкло,
Ненáче не плаче,
135 Тільки пхика.

„А щó, Нáсте ?
Я й казáв! От бáчиш!
От і талáн, от і дóля!
І не одинóкі!
Берí-ж лишéнь та сповивáй!...
140 Ач¹⁾ якé, ніврóку!
Несí-ж в хáту, а я вéрхи
Кíнусь за кумáми
В Городíще“.

Чúдно якóсь
Дíєть ся мiж нáми!
145 Одíн сiна проклiнáє,
З хáти виганяє, —
Дрúгий свiчечку, сердéшний,
Пóтом заробляє
Та ридáючи станóвить
150 Пéред образáми:
Немá дiтий!... Чúдно якóсь
Дíєть ся мiж нáми!

III.

Аж три пáри на рáдощах
Кумiв назбiрáли,
155 Та в-вéчерi й охрестiли
І Мáрком назвáли.

¹⁾ Кар. перв. манесенькі; копія Тарн. малюсеньке. ²⁾ Кар. перв. Бачь. ³⁾ В вид. 1860: не вроку.

- Ростé Мáрко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
160 І щó з ним робіти?
Минáє рік. Ростé Мáрко,
І дійна корóва
У роскоші купáєть ся.
Аж ось чорнобрóва¹⁾
165 Та молодá, білолиця
Прийшла молодіця
На той хутір благодáтний
У нáйми просить ся.
„А що-ж“ кáже, „возьмím,²⁾ Нáсте!“
170 „Возьмíмо,³⁾ Трохіме!
Бо ми старі, нездúжaєм,
Та такі й дитíна,
Хочá вонó вже й підрослó,
Та все-ж такі трéба
175 Кóло йóго піклуватись“.
„Та вонó-то трéба,
Бо й я свою вже чáсточку
Прожів, слáва Бóгу,
Підтоптав ся. Так що-ж, тепér,
180 Щó візьмеш, небóго?
За рік, чи як?“

„А що дастé.“

- „Е, нї, трéба знáти,
Трéба, дóчко, лічіть плáту,
Зарóблену плáту.
185 Бо скáзано: хто не лічить,
То той і не мáє.
Так отáк хибá, небóго:
Ні ти нас не знáєш,
Ні ми тебé; а поживéш,

¹⁾ В вид. Огон. без підстави: чорнобрива. ²⁾ Кар. возмемъ.
³⁾ Кар. Візьмемо, потім поправлено на: озмем.

190 Роздівиш ся в хаті,
Та й ми тебе побачимо, —
От-тоді й за плату.
Чи так, дочко? “
„Добре, дядьку!“
— „Прóсимо-ж у хату!“

195 Поєдна́лись. Молоди́ця
Ра́да та весéла,
Ніби з па́ном повінча́лась,
Закупі́ла се́ла.
І у хаті́ і на дво́рі
200 І ко́ло скоти́ни
У-вече́рі і в-до́світа,
А ко́ло¹⁾ дити́ни
Так і па́да, ніби ма́ти:
В бу́день і в неді́лю
205 Го́ловоньку²⁾ йому́ зміе
Й соро́чечку³⁾ білу
Що-де́нь божи́й надіва́є,
Гра́єть ся, співа́є,
Ро́бить во́зики, а в свя́то
210 То й з рук не спуска́є.
Диву́ють ся старі́ мої
Та мо́лять ся Бо́гу.
А найми́чка невенчу́ща
Що-вечи́р небо́га
215 Сво́ю до́лю прокли́нає,
Тя́жко-ва́жко пла́че,
І ніхто́ того́ не чу́є,
Не зна́є й не ба́чить
Опрі́ч Ма́рка мале́нького.
220 Так воно́ не зна́є,
Чого́⁴⁾ найми́чка сльоза́ми
Його́ умива́є;

¹⁾ Кар. Около. ²⁾ Кар. І головку. ³⁾ Кар. І сорочку. ⁴⁾ Карі.
перв. На що.

- Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
225 Сама не з'їсть і не доп'є,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колісці
Часом серед ночі
Прокінеть ся, ворухнеть ся, —
230 То вона вже скочить
І укріє й перехрестить,
Тихо заколіше:
Вона чує з тієї хати,¹⁾
Як дитина діше.
235 В-ранці Марко до наймицьки
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...³⁾
Не зна Марко, росте собі,
240 Росте, виростає.

IV.

- Чимало літ перевернулось,
Воді чимало утекло;
І в хутір ліхо завернуло,
І сліз чимало принесло.
245 Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволяли
Трохима діда. Прогуло
Прокляте ліхо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
250 З-за гаю темного вернулася
До діда в хату спочивать.

¹⁾ Копія Тарн. в другій хаті. ²⁾ Кар. перв. називає, так і врук. Д. пол.

- Уже Мάρко чумакує
І в осені не почує
Ні під хатою, ні в хаті...
255 Кого-небудь треба сватать.
„Кого-ж би¹⁾ тут?“ старій дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни-б рада
260 Слать старости.²⁾ „Треба Мάρка
Самого спитати.“
„Добре, дбчко, спитаємо,
Та й будемо сватать.“
Розпитали,³⁾ порадились,
265 Та й за старостами
Пішов Мάρко. Вернули ся
Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим,
Панну у жупані,
270 Таку кралою вісватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отакé-то
Діво запопали!
- „Спасібі вам!“ старій каже.
275 „Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Колі й де вінчати,
Та й весілья! Та ще ось-що:
Хто в нас буде мати?
280 Не дожила⁴⁾ моя Настя!...“
Та й заливсь сльозами, —
А наймичка у порогу
Вхопилась руками

¹⁾ Кар. Кого б же. ²⁾ Кар. старостів. ³⁾ Кар. перв. запитались. ⁴⁾ Кар. Не дождала.

За одвірок, та й зомліла.
285 Тіхо ста́ло в хаті,
Тільки наймичка шепта́ла:
„Ма́ти... ма́ти... ма́ти!“

V.

Че́рез тижде́нь молоді́ці
Корова́й міси́ли
290 На ху́торі. Ста́рий ба́тько
З усі́єї си́ли
З молоді́цями танцю́є,¹⁾
Та двір виміта́є,
Та прохóжих, прої́зжачих
300 У двір²⁾ закли́кає,
Та варено́ю часту́є,
На весі́лля про́сить.
Знай бі́гає,³⁾ а са́мого
Лéдве но́ги но́сять.
305 Скрі́зь гармі́дер та реготня́
В хаті́ і на дво́рі,
І жо́лоби ви́котили
З ново́ї комо́ри.
Скрі́зь по́рання:⁴⁾ печу́ть, ва́рять,
310 Вимі́тають, ми́ють...
Та все чу́жі. Де-ж наймичка?...
На про́щу у Ки́їв
Пішла́ Га́нна. Бла́гав ста́рий,
А Ма́рко аж пла́кав,
315 Щоб бу́ла вона́ за ма́тірь.
„Ні, Ма́рку, ні́яко
Міні́ ма́тірю сиді́ти!
То бага́ті лю́ди,

¹⁾ Кар. жартує. ²⁾ Кар. На двір. ³⁾ Кар. і рук. Д. пол. Аж танцює. ⁴⁾ Кар. Скрізь поранья.

А я наймичка, ще й з тебе
320 Сміяти ся¹⁾ будуть.

Нехай Бог вам помагає!

Підү, помолю ся

Усїм святїм у Кїївї,

Та й зноү вернү ся

325 В ва́шу ха́ту, як при́ймете.

По́ки маю си́ли,

Труді́тимусь...

Чи́стим се́рцем

Поблагослови́ла

Сво́го Ма́рка, запла́кала

330 Й пі́шла за во́рота.

Розверну́ло ся весі́лля,

Музи́кам робо́та²⁾

І підко́вам. Варéною

Столі́ й ла́ви ми́ють.

335 А наймичка шкандиба́є,

Поспі́шає в Кї́їв.³⁾

При́йшла в Кї́їв, не спочи́ла:

У ми́щанки ста́ла,

Наня́ла ся носі́ть во́ду,

340 Бо гро́ший не ста́ло

На моле́бствіє Варва́рі.⁴⁾

Носі́ла-носі́ла,

Кі́п із ві́сім зароби́ла,

Й Ма́ркові купи́ла

345 Святу́ ша́почку в пече́рах

У Ива́на свято́го,

Щоб голо́ва не бо́ліла

В Ма́рка молодóго;

І персте́ник у Варва́ри

350 Неві́стці доста́ла,

¹⁾ Кар. Смія́цца. ²⁾ Кар. робо́ти ³⁾ В вид. 1860: Кі́єв
і далі так. ⁴⁾ Первісно було: На акафист у Варвари.

І всім святім поклонівшись¹⁾
До-дому вертáлась.

Вернула ся. Катеріна
І Марко зустріли
355 За ворітьми, ввели в хату
и за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катеріна
360 Одпочить послала.
„За-що вони менé люблять?
За-що поважають?
О Бóже мій милосéрдний,
Може вони знають?...
365 Може вони догадались?...
Ні, не догадались!
Вони добрі...“
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
370 Тричі розтавала, —
Тричі наймичку у Київ
Катря провозжала,
Так як матір. І в четвёртий
375 Провела небо́гу
Аж у поле до моги́ли,
І моли́ла Бóга,²⁾
Щоб швиденько³⁾ вертала ся,
Бо без неї в хаті

¹⁾ Копія Тарн. поклонилась; Кар. помолившись. ²⁾ Кар. І мо-
лилась Богу. ³⁾ Р. Д. п. швидченько.

380 Якось сѹмно, нїби мати
Покїнула хату.¹⁾

- Після Пречїстої в недїлю,
Та після²⁾ першої Трохїм
Старїї сидїв в сорочцї бїлій,
385 В брилї на прїзьбі. Перед ним
З собакою унѹчок³⁾ грав ся,
А внѹчка в юпку одяглась
У Кáтрину, і нїби йшла
До дїда в гостї. Засміяв ся⁴⁾
390 Старїї і внѹчку привітав,
Ненáче справдї молодїцю.
„А де-ж ти дїла паляницю?
Чи мóже в лїсї хто одняв?
Чи по-просту — забўла взїти?...
395 Чи мóже ще й не напеклá?
Е, сóром, сóром! Лéпська мати!“⁵⁾
Аж зирк! — і наймичка звїйшла
На двір. Побїг старїй стрічати
З онѹками своєю Гáнну.
400 „А Мáрко в дорóзї?“
Гáнна дїда питáла ся.⁶⁾
„В дорóзї ще й дóсї“.
„А я лéдве додїбала⁷⁾
До вáшої хáти.
405 Не хотїлось на чужїнї
Однїй умірати!
Коли-б Мáрка дїждáти ся...
Так щось тѣжко стáло!“
І внѹчятам із клунóчка⁸⁾
410 Гостїнцї⁹⁾ виймáла:

¹⁾ Кар. нїби хату Покинула мати. ²⁾ Кар. Опісля ³⁾ Так р.
Д. п. і Кар. ⁴⁾ В вид. 1860 і пізнійших: засміявсь, хоч рим ви-
магає: ся. ⁵⁾ Кар. Кепська. ⁶⁾ Р. Д. п. питаєть ся. ⁷⁾ Р. Д. п. і Кар.
доплела ся. ⁸⁾ Р. Д. пол. і Кар. І онѹчятам із клуночка. ⁹⁾ Кар.
Гостинця.

- І хрестики й дукáчки,
І наміста разóчок
Оріночці,¹⁾ і червóний
З фóльги образóчок;
415 А Карпóві соловéйка
Та ко́ників па́ру;
І четве́ртий уже́ пе́рстень
Свято́ї Варва́ри
Кате́рині; а ді́дові
420 Із वो́ску свято́го
Три сві́чечки; а Ма́ркові
І собі нічо́го
Не прине́сла, не купі́ла,
Бо гро́ший не ста́ло,
425 А заробі́ть незду́жала.
„А ось ще оста́лось
Пів бу́бличка!“
Й по пима́точку
Дітям розді́лила.

VII.

- Ввійшла́ в ха́ту. Кате́рина
430 Її но́ги умі́ла
Й полу́днува́ть поса́дила.
Не пи́ла й не ї́ла
Стара́²⁾ Га́нна.
„Кате́рино!
Ко́лі в нас не́діля?“
435 „Пі́сля-за́втра“.

„Тре́ба бу́де

Ака́фіст на́няти
Микола́єві свято́му
Й на ча́сточку да́ти,

¹⁾ Кар. Ириночці. ²⁾ Вид. 1860 р. Моя, так і в р. Д п.

Бо щось Марко забарив ся...
440 Може де в дорозі
Занедужав, сохрaнь Бóже!“
Й покапали слёзи
З старіх очій замучених.
Ледве-ледве встала
445 Из-за стола.

„Катеріно,
Не та вже я стала!
Зледащала, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко,¹⁾ Кáтре, умірати
450 В чужій, тёплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили²⁾ —
Нї, не помагало!
455 Старий Трохїм по надвірю
Мов убитий ходить,
Катеріна з болящої
І очей не зводить;
Катеріна коло неї
460 І днює й ночує.
А тим часом сичі в ночі
Недóбре віщують
На коморі. Болящая
Що-дeнь, що година
465 Ледве чути питаєть ся:
„Дóню Катеріно,
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, як-би³⁾ я знала,
Що діжду ся, що побачу,
470 То ще-б подождала!“

¹⁾ Р. Д. п. Страшно ²⁾ Р. Д. п. справляли. ³⁾ Копія Тарн-
Ох коли б.

VIII.

- Іде Мάρко з чумака́ми,
Ідучі́ співа́є,
Не поспіша́ до госпо́ди,
Воли́ попаса́є.¹⁾
475 Везе́ Мάρко Катері́ні
Сукна́ дорого́го,
А ба́тькові ші́тий по́яс
Шовку́ червоно́го,
А на́ймичці́ на о́чіпок
480 Парчі́ золоті́
І черво́ну до́бру ху́стку
З біло́ю габо́ю,
А діточка́м череви́чки,
Фи́ та виногра́ду,
485 А всі́м вку́пі черво́ного
Вина́ з Царігра́ду
Відер з тро́в у ба́рілі,
І кавя́ру з До́ну, —
Всього́ везе́, та не зна́є,
490 Що́ дієть ся до́ма.

- Іде́ Мάρко, не жу́рить ся.
Прийшо́в, сла́ва Бо́гу!
І воро́та одчиня́є,
І мо́лить ся Бо́гу.
495 „Чи чу́єш ти, Катери́но?
Біжи́ зустріча́ти!
Уже́ прийшо́в! Біжи́ шві́дче!
Шві́дче ве́ди в ха́ту!
Сла́ва Тобі́, Хрі́сте-Бо́же!²⁾
500 На-си́лу діжда́ла!“
І „Отче́ на́ш“ ті́хо-ті́хо,
Мов крі́зь сон чита́ла.

¹⁾ Копія Тарн. погасає. У Кар. сих двох рядків нема. ²⁾ Вид 1860: Тобі, Спасителю. Так і р. Д. п. і Кар.

Старій волі випрягає,
Занóзи ховає
505 Мерéжані, а Катру́ся
Ма́рка оглядає.
„А де-ж Га́нна, Катери́но?
Я пак і байдуже!
Чи не вме́рла?“

— „Ні, не вме́рла,
510 А дуже незду́жа.
Ходім лишéнь в малу́ хату,
По́ки випрягає
Волі ба́тько, вона́ тебе,
Ма́рку, дожидає.“

515 Ввійшо́в Ма́рко в малу́ хату
І став у поро́гу...¹⁾
Аж зляка́в ся. Га́нна шéпче:
„Сла́ва... сла́ва Бо́гу!
Ходи́ сюди́, не ляка́й ся!...
520 Вийди, Ка́тре, з ха́ти!
Я щось ма́ю розпита́ти,
Де́що розказа́ти.“

Вийшла з ха́ти Катери́на,
А Ма́рко схи́лів ся
525 До на́ймички у го́лови.
„Ма́рку, подиви́ ся,
Подиви́ ся ти на ме́не!
Бач, як я змарні́ла?
Я не Га́нна, не на́ймичка,
530 Я...“

Та й зані́міла.
Ма́рко пла́кав, дивува́в ся.
Знов о́чі одкри́ла,
Пі́льно-пі́льно подиви́лась,
Сльо́зи покоті́лись.

¹⁾ Р. Д. п. у порога.

535 „Прості менé! Я карáлась
Весь вік в чужій хаті...
Прості менé, мій сіночку!
Я... я тво́я ма́ти!“
Та й замóвкла...

Зомлі́в Ма́рко,
540 Й зе́мля задріжа́ла.
Проки́нув ся... до ма́тері, —
А ма́ти вже спа́ла!

Написано в Переяславі д. 13 падолиста 1845, друк. у-перве в Кулішових »Записках о Южной Руси« Петерб. 1857, т. II. Між Шевченковими творами вид. у-перве в Кобзарі 1860 р., ст. 93—124. Для осьього видання ужито крім основного тексту рукописних відмін із Шевченкового автографа, дарованого ним Бодянському і опублікованого проф. Карським. (Русскій филологическій Вѣстникъ 1907, ч. I, Варшава 1907 стор. 100—107) та іншими рукописними матеріялами зведеними до купи В. Доманицьким.

КАВКАЗ.

(Искреннему моему Якову де-Бальмену.)

„Кто дастъ глагѣ мой кодъ
и очамъ моимъ источникъ слезъ,
и поплачѣсь день и ночь о по-
бѣнныхъ.“

Іеремія гл. IX, ст. 1.

За гóрами гóри хмáрами¹⁾ повіті,
Засіяні гóрем, крóвію політі.

З-пóкон віку Прометéя

Там орéл карáє,

5 Цо-день бóжий довбé²⁾ рéбра

Й сéрце розбивáє;

Розбивáє, та не ви́ще

Живу́чої³⁾ крóві,

Вонó зно́ву оживáє

10 І смієть ся зно́ву.

Не вмірає ду́ша на́ша,⁴⁾

Не вмірає во́ля,

І несíтий не ви́оре⁵⁾

На дні мóря по́ля,⁶⁾

15 Не ску́є душі живо́ї

І сло́ва живо́го,⁷⁾

Не понесé сла́ви Бо́га,

Вели́кого Бо́га.

¹⁾ Вар. прась. вид. хмарою. ²⁾ Іерг. і р. Д. п. добрі. ³⁾ Старшій вид. живучої. ⁴⁾ Ром. наша правда. ⁵⁾ Ром. не видере. ⁶⁾ Львівсь. поле. ⁷⁾ Льв. живого слова.

- Не нам на прою¹⁾ з Тобою ста́ти,
20 Не нам діла́ Твої́ суди́ть!
Нам тільки пла́кати, пла́кати, пла́кати
І хлі́б насущний заміси́ть
Крива́вим по́том і сльоза́ми.
Кати́ знуща́ють ся²⁾ над на́ми,
25 А пра́вда на́ша п'я́на спи́ть!

- Коли́-ж вона́ проки́неть ся?
Коли́-ж³⁾ одпочи́ти
Даси́, Бо́же, утомленим⁴⁾
І нам даси́ жи́ти?
30 Ми ві́руєм Твої́ си́лі
І сло́ву живо́му:⁵⁾
Вста́не пра́вда, вста́не во́ля,
І Тоби́ одні́му
Покло́нять ся всі́ язи́ки⁶⁾
35 Во ві́ки і ві́ки, —
А по́ки-що течу́ть рі́ки,
Крива́ві рі́ки!...

За го́рами го́ри хма́рами⁷⁾ пові́ті,⁸⁾
Засі́яні го́рем, кро́вію полі́ті!

- 40 Ота́м-то Ми́лостиви́ Ми
Ненагодо́вану і го́лу
Засту́кали серде́шну во́лю,
Та й цькуємо́... Лягло́ кістьми́
Люди́й муштро́ваних чима́ло,
45 А слі́з, а кро́ви? Напо́їть⁹⁾
Всі́х імпера́торів¹⁰⁾ би ста́ло...
З дітьми́ й внучатами¹¹⁾ втопи́ть

¹⁾ Вар. прась. на суд, Герг. на при. ²⁾ Р. Д. п. згнушають ся ³⁾ Р. Д. п. коли, без жть. ⁴⁾ І прась. вар твоему. ⁵⁾ У Ром. на підставі фіктивного видання в „Вечерниціях“ читаємо: Ляжеш Боже утомлений. Сей варіант д. Доманицький нотує і в рук. Д. п. Можливо, що він був первісний, але се не резон вводити його в текст. ⁶⁾ Не розумію, відки видавці петерб. „Кобзаря“ взяли: і духу. ⁷⁾ Прась. вид. Поклоняють ся всі народи, Поклоняють ся всі язики, лекція не поперта ніяким рукописом. ⁸⁾ Герг. і Р. Д. п. хмарою. ⁹⁾ Лаз. покриті. ¹⁰⁾ Лаз. Утопить. ¹¹⁾ Герг. цариків.

В сльозах удових.¹⁾ А дівочих,
50 Пролітих нїшком²⁾ серед нїчи,
А матерніх горячих сліз,
А батьківських³⁾ старіх, кривавих —
Не ріки, море розлилось,
Огненне море!... Слава, слава
55 Хортам і гончим і псарям
І нашим батюшкам царям!
Слава!

І вам слава, сїні гори
Кригою окуті,
І вам, лицарі⁴⁾ велікі,
60 Богом не забуті!
Боріте ся, побóрете,
Вам Бог помагáє,
За вас сила, за вас воля
І правда святáя!⁵⁾

65 „Чурék і сáкля — все твоє,
Вонó не про́шене, не дáне,
Ніхтó й⁶⁾ не візьме за своє,
Не поведé тебе в кайдáнах
У нас.⁷⁾ На те письмéнні⁸⁾ ми,
70 Чита́єм бóжїї глаго́ли,
І од глибóкої тюрмі
Та до висóкого престóла
Усї ми в зóлоті і гóлі.⁹⁾
До нас в на́уку! Ми навч́им,
75 По-чóму хлїб і сіль по-ч́им.
Ми христі́яни: хра́ми, шкóли,
Усé добро́, сам Бог у нас!
Нам т́лько сáкля¹⁰⁾ о́чі ко́ле,
Чогó вона́ сто́їть у вас,

¹⁾ Прась. Тайно. ²⁾ Р. Д. п. батькових. ³⁾ Гєрг. дикарі.
⁴⁾ Р. Д. п. за нас слава і воля святая. ⁵⁾ Гєрг. Ніхто не. ⁶⁾ Гєрг.
нищасны. ⁷⁾ У всіх вид. У нас? ⁸⁾ Прась. в золоті єсьми. У Лаз.
ми всі в золоті і сребрі. ⁹⁾ Лаз. ми настоящі християне, Хрести,
ікони все добро; Гєрг. все добре. ¹⁰⁾ В давн. вид. сакля в очі коле,
в зайве.

- 80 Не на́ми да́на? Чом ми вам
Чурéк же ваш та так не ќнем,
Як т́й соба́ці? Чом ви нам
Плати́ть за со́нце не пови́нні?
Тай т́лько-ж то! Ми не погáни,
85 Ми насто́йщі хри́стіяни,
Ми ма́лим си́ті! А за те)
Як-би ви з на́ми подру́жи́лись,
Бага́то-б де́чому навчи́лись.
У нас же й сві́та як на те:
90 О́днá Сібі́р неі́сході́ма!
А тюрм, а лю́ду²⁾ що́ й лі́чить!
О́д Молдава́нина до Фі́нна³⁾
На всі́х язýках все мовчи́ть,
Бо благода́нствує!... У нас
95 Св́ятýю Біблі́ю чита́є
Св́ятий черне́ць і навча́є,
Що ца́рь яки́йсь-то сви́ні пас
Та дру́жню жі́нку взяв за се́бе,⁴⁾
А дру́га вби́в! Тепе́р на не́бі!
100 Ось ба́чите, я́кі у нас
Си́дять на не́бі! Ви ще те́мні,
Св́яті́м хресто́м⁵⁾ не́просві́щенні.
У нас навчи́ть ся!⁶⁾ В нас дері́,
Дері́ та дай,
105 І пр́ямо⁷⁾ в ра́й,
Хоть і рідню́ всю за́бері!⁸⁾
У нас — чо́го то ми не вмі́єм?
І зо́рі лі́чим, грéчку сї́єм,
Францу́зів⁹⁾ ла́єм, прода́єм
110 А́бо у ка́рти програ́єм
Люди́й — не Не́грів, а таки́х

¹⁾ Сі́ два рядки у Лаз. зчеркнені. ²⁾ В давн. вид. А тюрм? а лю́ду? ³⁾ Прась. Молдава́нна всі́ мовча́ть, Бо благода́нству́єм. ⁴⁾ Ром. до. ⁵⁾ Льв. і Ром. догматами. ⁶⁾ Гerg. научи́те ся. ⁷⁾ Прась. Та поті́м. ⁸⁾ Же́н. Та поті́м пр́ямо в ра́й, Хоч і рідню́ всю за́бира́й. Гerg. зам. Хоч ма́є До́ч. ⁹⁾ Льв. і Ром. Франзу́за, Гerg. Францу́зкі ла́єм.

Таки́ хрещéних, та прости́х.¹⁾
Ми не Ги́спáни, крий нас Бóже,
Щоб кра́дене перекупáть²⁾
115 Як ті жи́ді!... Ми по за́кону!“

По за́кону апóстола
Ви любите б́рата?³⁾
Суєсло́ви, лицеміри,
120 Го́сподом прокля́ті!
Ви любите на б́ратові
Шку́ру, а не ду́шу,
Та й лу́ште по за́кону
Дочці́ на ко́жущок,
125 Байстру́кові на при́дане,
Жі́нці на паті́нки,
Собі-ж на те, що не зна́ють
Ні ді́ти, ні жі́нка!

За ко́го-ж Ти розпина́в ся,
130 Хри́сте, Си́не бо́жий?,
За нас до́брих,³⁾ чи за сло́во
Істи́ни, чи мо́же,
Щоб ми з Те́бе насмі́ялись?⁴⁾
Вонó-ж так і ста́лось!

135 Хра́мі, каплі́ці і іко́ни
І ста́вники і мі́рри дим
І пе́ред о́бразом Тво́ім
Неутомі́мі⁵⁾ поклóни
За кра́жу, за війну́, за кров;
140 Щоб б́ратню кров пролі́ти, про́сять,
А по́тім в дар Тобі́ принóсять
З пожа́ру вкра́дений покрóв...

¹⁾ Давн. вид. но. ²⁾ Прась. і жен. перекупать та продавать.
³⁾ Вар. прась. Возлюбите брата. ⁴⁾ Ром. вар. грішних. ⁵⁾ Лаз.
посміялись ⁶⁾ В давн. вид. Неутомленні, поправка в Лаз.

Просвітілись, та ще хочем
Другіх просвітити,
145 С́онце правди показати
Сліпім, б́ачиш, д́ітям.
Все пока́жем, т́ільки да́йте
Себе́ в ру́ки вз́яти:
Як і т́юрми мурува́ти,
150 Кайда́ни кова́ти,
Як їх носіть і як плесті́
Кнуті́ узловати́,¹⁾
Всьому́ навчи́м, т́ільки да́йте
155 Взяти́ свої́ го́ри,
Оста́нні,²⁾ бо взяли́ вже
І по́ле і мо́ре!

І тебе́ загна́ли, мій дру́же єди́ний,
Мій Яко́ве любий!³⁾ Не за Укра́їну,
160 А за її́ ката́ довелось пролі́ть
Кров до́бру, не чо́рну, довелось запи́ть
З моско́вської ча́ш⁴⁾ моско́вську отру́ту...
О дру́же мій до́брий, дру́же незабу́тий!
Живо́ю душо́ю в Укра́їні ви́тай,
165 Лі́тай з козака́ми по-на́д берега́ми,
Розри́ті моги́ли в степу́ назира́й,⁵⁾
Запла́ч з козака́ми дрі́бніми сльо́зами,
І мене́ з нево́лі в степу́ ви́гляда́й!

А по́ки-що мої́ ду́ми,
170 Моє́ лю́те го́ре
Сі́ятиму,⁶⁾ неха́й росту́ть
Та з ві́тром гово́рять...

¹⁾ Прась. і жен. мають тут ще один рядок, очевидно не Шевченків: І як під них спини підставляти. ²⁾ Давн. вид. Ті останні, попр. у Лаз. ³⁾ Ром. і Герг. добрий. В прась і жен. вид. до сих слів дописано увагу: Граф Яков де Бальман. Саме коло того часу його вбито на Кавказі. ⁴⁾ Герг. чарки. ⁵⁾ Герг. виглядай, вар. праськ. наглядай. У Герг. сим рядком кінчить ся поема. ⁶⁾ Прась. вар. сіятимуть.

**І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ
ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ,**

в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє.¹⁾

Ще хто речетъ, іако люблю
Бога, а брата свого ненавидитъ,
ложь всть.

Іоан²⁾ гл. IV., ст. 20.

- І смеркає і світає,
День божий минає,
І зно́ву люд пото́млений,
І все спочиває.
5 Ті́лько я мов окая́нний
І день і ніч плачу³⁾
На розпу́ттях велелю́дних,
І ніхто́ не ба́чить,
І не ба́чить і не зна́є.
10 Оглу́хли, не чу́ють,
Кайдана́ми мініа́ють ся,
Правдо́ю торгу́ють⁴⁾
І Го́спода зневажа́ють,
Люди́й запряга́ють

¹⁾ Сей титул змінювано на кілька ладів: у вид. льв. І живим і мертвим; у вар. праським і в пізнійших: До мертвих і живих і ненарождених земляків моїх в Україні і не в Україні сущих мое дружнє посланіє. Лишаю текст перводруку лише з відміною: дружное на дружнє, як у льв. вид. ²⁾ Так у Герг. і в льв. вид., в праським і пізнійших: Соборн. посланіє св. Апостола Іоанна. ³⁾ Герг. День и ночь блукаю. ⁴⁾ Огсі два рядки у Герг. вас., е у льв. вид.

- 15 В тяжкі ярма, б'ють ліхо,
Ліхом засівають...
А що вродить? Побачите,¹⁾
Які будуть жніва!...

Схаменіть ся, недоблюдки,

- 20 Діти юродіві!

Подивіть ся на рай²⁾ тихий,
На свою Україну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!

- 25 Розкуйте ся, братайте ся!

У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки

- 30 На чужому полі...

В своїй хаті своя й правда
І сила і воля!

Нема на світі України,³⁾

Немає другого Дніпра!

- 35 А ви претє ся на чужину

Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,
Братєрства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля

- 40 І в Україну принесли

Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись,

- 45 А хилитесь, як і хилились,

І знову шкуру деретє
З братів, незрячих гречкосїв,
І сьонця правди дозрівать

¹⁾ Рукоп. праськ. вид. Побачимо. ²⁾ Гєрг. Край. ³⁾ Рукоп.
вар. праськ. другій, мб. другої.

В пiмeцькi зeмлi, у чужiй,¹⁾
50 Претe ся зноу. Як-би взятъ
I всю мiзeрiю²⁾ з собою,
Дiдами крадене добрo,
Тодi-б зостав ся сиротою
З святими горами Днiпрo!

55 Ох, як-би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там i здихали, де ви поросли!
Не плакали-б дiти, мати-б не ридала,
Не чули-б у Бoга вaшої хули!
I сонце не грiло-б смердячого гнoю
60 На чистий, широкий, на вольний зeмлi;
I люди-б не знали, що ви за орли
I не покивали-б на вас головою...

Схаменiть ся! Бiдьте люди,
Бо лихо вам бiде,
65 Розкують ся незабаром
Закoванi люди;
Настане суд, заговорять
I Днiпрo i гори,
I потечe сто рiками
70 Кров у синє мoре
Дiтий вaших; i не бiде
Кому помагати,
Одцурасть ся брат брата
I дитини мати;
75 I дим хмaрою заступить
Сонце пeред вaми,
I на-вiки проклянетеся³⁾
Своiми синами.

Умiйте, ся oбраз бoжий
80 Багнoм не скверните!

¹⁾ Гeрг. нечужим; рукоп. вар. праського вид. на чужину.

²⁾ Гeрг. через непорозумiнe: мистeрiю. ³⁾ У праськiм вид. i пiзнiйших: проклинeтесь.

Не дуріте дітій ваших,
Що вони на світі
На те тільки, щоб панувать;
Бо невчене око
85 Загляне їм в саму душу.
Глибóко-глибóко...
Дознають ся небожа́та,
Чий на вас шку́ра,
Та й засудять,¹⁾ і премудрих
90 Немудрі одурять!

Як-би ви²⁾ вчілись так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я!
95 І все те бачив, все те³⁾ знаю:
Нема́ нї пекла, а́нї раю,
Нема́є й Бо́га, тільки⁴⁾ я.
Та кúций Німець узловáтий,⁵⁾
Та й бiльш нíкого.“

„Дóбре, бра́те!
100 Що-ж ти такé?“

„Нехай Німець
Ска́же,⁶⁾ ми не зна́єм!“

Отáк то ви навча́єтесь
У чужóму кра́ю!
Німець ска́же: „Ви Могóли!“
105 „Могóли, Могóли!“
Золотóго Тамерла́на
Онучáта гóлі!“

¹⁾ Скрізь у вид. (льв., Кож., праськ.) засядуть, яке однак не дає доброго змісту. ²⁾ Герг. сего слова брак. ³⁾ Герг. і все. ⁴⁾ Так у льв. вид. і в Огон. ⁵⁾ Так Герг. і льв. вид., праське і Огон. узловатий. ⁶⁾ Герг.: Нехай скаже Німець.

- Німець скаже: „Ви Славьяне!“
„Славьяне, Славьяне!“
110 Сла́вних пра́дідів вели́ких
Пра́внуки пога́ні!
І Ко́бляра чита́єте
З усі́єї си́ли,
І Шафа́рика, і Га́нку,
115 І в славьянофі́ли
Так і претесь, і всі мо́ви
Славья́нського лю́ду,
Всі зна́єте, а сво́єї
Дасть-Бі́г!... Ко́лісь бу́дем
120 І по сво́йому глаго́лать,¹⁾
Як Німець пока́же,
А до то́го й істо́рію
Нам на́шу розка́же.
Отоді́ ми заходи́мось!
125 До́бре заходи́лись.
По німе́цькому пока́зу,
Та й заговори́ли
Так, що й Німець не второ́па,
Учи́тель вели́кий,
130 А не то, щоб про́сті лю́ди!
А гва́лту! а кри́ку!
„І гармо́нія, і си́ла,
Музи́ка, та й го́ді!
А істо́рія — по́ема
135 Во́льного наро́ду!
Що ті Ри́мляне убо́гі!
Чорт-зна́ що не Бру́ти!...²⁾
У нас Бру́ти і Ко́клеси
Сла́вні, незабу́ті!
140 У нас во́ля вироста́ла,
Дніпро́м умива́лась,
У го́лови го́ри кла́ла,
Степо́м укрива́лась!...“

¹⁾ Герг. По своєму глаголати. ²⁾ Так у Герг. і льв. вид., в праськім і Огон.: за Брути.

- Крówью вона умивáлась
145 А спáла на кúпах,
На козáцьких вóльних тру́пах,
Окра́дених¹⁾ тру́пах!...
- Подивіть ся лишéнь дóбре,
Прочита́йте зно́ву
150 Ту́ю главу́,²⁾ та чита́йте
Од слóва до слóва,
Не мина́йте а́ні титли,³⁾
Нíже тії ко́ми,
Все розберіть та й спита́йте
155 Тоді себе: „Що ми?
Чи́й сини́?⁴⁾ Які́х батьків?
Ким, за-що заку́ті?“
То й побáчьте, що óсь-що
Вáшні сла́вні Бру́ти:
- 160 Раби́, підні́жки, грязь Москви́,
Варшáвське смі́ття вáшні пáні
Ясновельмóжні гетьмáни!
Чогó-ж ви́ чванитé ся, ви,
Сини́ серде́шної Укρά́йни?
- 165 Що дóбре ході́те в ярмі́,
Ще лúчше, нíж батькі́ ході́ли?
Не чвáньтесь: з вас деру́ть ремінь,
А з їх бувáло й лій топи́ли!
Мóже чвáнитесь, що бра́тство
170 Віру⁵⁾ заступі́ло,
Що Сино́пом, Трапезу́нтом
Галу́шки варі́ло?
Пра́вда вáша: наї́дались,
А вам тепéр вáдить,
175 А на Сі́чи му́дрий Німець
Картопéльку са́дить;
А ви її́ купу́єте
Й їсте́ на здо́ровья,

¹⁾ Так у Герг. і лъв. вид., у праськім і Огон. неуживане у Шевч. обкрадених. ²⁾ Герг. славу. ³⁾ Герг. і лъв. вид. титла. ⁴⁾ Герг. диты; лъв. сини. ⁵⁾ Герг. Вижу.

- Та й славіте Запорóжжя.
180 А чиєю крóвью
Отá земля напóбна,
Що картóплю рóдить?
Вам байдúже, абí дóбра
Була́ для горóду!
185 А чванитесь, що ми Пóльщу
Колíсь завалíли!...
Правда ва́ша: Пóльща впáла,
Та й вас роздавíла.
Так óсь-як кров свою́ лили́
190 Батькí за Мóскву і Варшáву
І нам, синáм, передали́
Свої кайдáни, свою́ сла́ву!

- Доборóлась Україна
До са́мого кра́ю:
195 Гі́рше Ля́ха свої́ діти
Ї́ розпина́ють;
Так як пíво¹⁾ праведну́ю
Кров із ребéр то́чуть.²⁾
Просвіті́ти, ба́чиш, хо́чуть
200 Ма́терині́ о́чі
Совреме́нними о́гнями,
Повесті́ за ві́ком,
За Ні́мцями недорíку,
Слі́пую калі́ку.
205 Дóбре, веді́ть, пока́зуйте!
Неха́й стара́ ма́ти
Навча́єть ся, як ді́тий тих
Но́вих доглядáти.
Пока́зуйте! За нау́ку —
210 Не турбóуйтеся — бу́де³⁾
Ма́терина дóбра пла́та...
Розпаде́ть ся лу́да

¹⁾ Іерг. Замість пива. ²⁾ Іерг. точать ³⁾ Оцеї 5 рядків вставляю до тексту з рукописного вар. праського вид. зам. дотеперішнього одного: За науку буде.

- На очах ваших песітих;
Побачите славу,
215 Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!...
Учіте ся, браті мої!¹⁾
Думайте,²⁾ читайте,
І чужому навчайтесь,
220 Й свого не цурайтесь!
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,³⁾
Чужі люди⁴⁾ цурають ся,
В хату не пускають.
225 Свої діти мов чужії,⁵⁾
І немає злому
На всій землі безконешній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
230 Діла незабуті
Дідів наших, тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину.
235 Отака-то⁶⁾ наша слава,
Слава України!...
Отак і ви прочитайте,
Щоб несонним снілись
Всі неправди, щоб розкрились
240 Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: когó, коли
Й за-що розпинали?...⁷⁾
245 Обніміте-ж, браті мої,
Найменшого брата, —

¹⁾ Герг. Не дурите сами себе. ²⁾ Герг. Учитель. ³⁾ У Герг. сей рядок вас. ⁴⁾ Герг. Того дити. ⁵⁾ Герг. Чужі люди прогоняють. ⁶⁾ Герг. От-то она. ⁷⁾ У праськім вид. і Огон. тут зовсім зайвий ряд точок; ані Герг., ані льв. вид. тут пропуска не зазначають.

Нехай мати усміхнеть ся,
Заплакана мати!
Благословіть дітий своїх
250 Твердіми руками,
І жіночók¹⁾ поцілуйте
Бóльними устами!
І забудеть ся срамотня
Давня година,
255 І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тіхо засіє...²⁾
Обніміть ся-ж, браті мої,
260 Молю вас, благаяю!

Вьюнига, Полт. губ., 14. Студня 1845. Уперве надруковано
в вид. Гергарда „Новые стихотворенія. Пушкина и Шавченки“
Лейпцигъ 1859, стор 24—34, потім у лъв вид. 1867 р. 1, ст. 9—16
і в праському 1879, т. II. ст. 64—71.

¹⁾ Так у Гєрг. і лъв. вид. 1867. в праськім і пізнїйших:
І обмитих. ²⁾ Так у Гєрг., в лъв. вид.: Тихо просіє, в праськім
і пізнїйших: Тихенько засіє.

ХОЛОДНИЙ ЯР.

- У всякого своє ліхо,
І в мене те ліхо —¹⁾
Хоть не своє, позичене,
А все такі ліхо.
5 На-що-б, бач ся, те згадувать,
Що давнó мину́ло,
Будіть Бог-знає коли́шнє?
Добре, що засну́ло!...
10 Хоть²⁾ і яр той! Вже до його
І сте́жки малóї
Не оста́лось, і здаєть ся,
Що ніхто й ного́ю
Не ступі́в там, а згадаєш,
15 То бу́ла й доро́га
З монасти́ря Мо́триного³⁾
До я́ру страшно́го.
В я́ру ко́лись гайдама́ки
Та́бором сто́яли,
20 Ла́годили самопа́ли,
Ра́тища струга́ли.
У яр тоді⁴⁾ сході́ли ся
Мов із хреста́ зня́ті
Ба́тько з си́ном і бра́т з бра́том,
25 Односта́йне ста́ти
На во́рога лука́вого,
На лю́того Ля́ха.

¹⁾ Вар. праського вид. І в мене не тіхо. ²⁾ Тамже: ось.
³⁾ Льв. вид. Мотринова, праське і далші недолално: Митриног.
Манастир зветь ся Мотронинський або коротше Мотрин. ⁴⁾ Вар.
праськ. люди.

- Де-ж ти дїв ся, в яр глибóкий¹⁾
Протóптаний шляху?
30 Чи сам заріс тёмним лісом,
Чи то загатїли²⁾
Нові катї, щоб до тебе
Люди не ходїли
На порáду: що їм дїять
35 З добримп панáми,
Людоїдами лихїми,
Нóвими Ляхáми?³⁾
Не гатїте,⁴⁾ бо над яром
Залїзняк вітає
40 І на Умáнь позирає,
Гóнту виглядає!
Не ховаїте, не топчіте
Святóго закóну!
Не зовіте преподóбним
45 Лю́того Нерóна!
Не сла́вте ся царéвою
Святóю війнóю,
Бо ви й самі⁵⁾ не знаєте,
Що цáрики ко́ять!
50 А кричите, що несетé
І ду́шу і шкúру
За отéчество! Їй-Бóгу,
Овéча нату́ра!
Дурний шїю підставляє
55 І не знає, за-що,
Та ще й Гóнту зневажає
Ледáче-ледáщо:⁶⁾
„Гайдама́ки не во́ины,
Разбóйники,⁷⁾ во́ры,
60 Пятно́ на́шей історїи.“⁸⁾

¹⁾ Тамже: широкий. ²⁾ Льв. і праське вид. Засадили, тільки рукоп. варіант у праськім вид. загатили, так і Огон. ³⁾ Копія Макс. Панами-Ляхами; р. Д. п. З новими Ляхами. ⁴⁾ Р. Д. п. та в рукоп. екземплярї праського вид. Не сховаєте над яром; в копії Макс. Не питайте, бо над краєм. ⁵⁾ Огон. і старші вид. ви самі. ⁶⁾ Копія Макс. Ледащо! ледащо! ⁷⁾ Копія Макс. Розбитяки, зрештою фраза російська. ⁸⁾ В давн. вид. Пятно в нашій історії, в коп. Макс. як у нашім тексті.

- Брешеш, людоморе!
За святу́ю правду, волю
Розбійник¹⁾ не ста́не,
Не розку́є зако́ваний
65 У ва́ші кайдани
Наро́д те́мний, не зарі́же
Лука́вого си́на,
Не розі́б'є живі́ серце
За сво́ю Вкраї́ну!²⁾
70 Ви — розбійники неси́ті,
Голо́дні воро́ни!
По я́кому правди́вому,
Свято́му зако́ну
І землі́ю всі́м да́ною
75 І серде́шним лю́дом
Торгу́єте?... Стережі́ть ся-ж,
Бо ли́хо вам бу́де,
Тя́жке ли́хо! Дурі́ть ді́тий
І бра́та слі́по́го,
80 Дурі́ть себе́, чужі́х³⁾ лю́дий,
Та не дурі́ть Бо́га!
Бо в де́нь ра́дості над ва́ми
Розпаде́ть ся ка́ра,
І пові́ новий о́гонь⁴⁾
85 З Холо́дного я́ра!⁵⁾

Написано у Вьюнищах, 17 Студня 1845. Друк. уперве в Гергардових „Новия стихотворенія Пушкина и Шавченки“ 1859 р., потім у львівськім вид. I, 54—56 з датою, потім у праськім з ва-ріантами із рукопису, II, 61—63. В р. 1906 знайдено рукописний текст у рукоп. Деп. поліції, з-ховала ся надто копія Максимовича з Шевченкового автографа пізнішого від липського видання.

¹⁾ Герг. і копія Макс. Країну. ²⁾ Копія Макс. дуріть людей.
³⁾ Р. Д. п. огонь новый. ⁴⁾ Так у льв. вид., праське і Огон.: яру.

ПСАЛМИ ДАВИДОВІ.

I.

- Блаженний муж на лукаву
Не вступав раду,
І не стане на путь злого
І з люти́м не сяде;
5 А в законі́ Господньому
Серце його́ й воля
Навча́еть ся. І стане він,
Як на до́брі́м полі́
Над водо́ю поса́жене
10 Дре́во зеле́нє
Пло́дом вкрито́, так і муж той
В до́брі́ свої́м спіє.
А лука́вих, нечесті́вих
І слід пропа́дає,
15 Як той по́піл над земле́ю
Вітер розмаха́є.
І не вста́нуть з пра́ведними
Злі́ї з до́мови́ни;
Діла́ до́брих обно́влять ся,
20 Діла́ злих загі́нуть.

XII.

Чи ти мене́, Бо́же мі́лий,
На-вік забу́ваєш?

- Одвертаєш лице своє,
Мене покидаєш?
25 Доки буду мучить душу
І серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
На мене дивитись
І сміятись?!... Спасі мене,
30 Спасі мою душу,
Да не скаже хитрий ворог:
„Я його подұжав!“
І всі злії посміють ся,
Як упаду в руки —
35 В руки вражі. Спасі мене
Од лютої мұки!
Спасі мене! Помолю ся
І воспою знову
Твої блага чїстим серцем,
40 Псалмом тїхим, нівим.
-

XLIII.

- Божє, нашими ушіма
Чули твою славу,
І діді нам розказують
Про давні кроваві
45 Тїї літа, як рукою
Твердою своєю
Розв'язав ти наші руки
І покрів землею
Трупи ворогів: і сілу
50 Твою восхвалили
Твої люди, і в покої,
В добрі одпочіли,
Слава Господа. А нині
Покрів есі знову
55 Срамотою свої люди,
І ворогі ніві

- Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни оддав-еси
60 Ворогам проклятим,
Покинув нас на сміх людам,
В наругу сусідам,
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людам.
65 І кивають сміючи ся
На нас головами,
І всякий день перед нами
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені
70 В потах уміраєм,
Чужим богам не молимося,
А Тебе благаям:
Поможі нам, ізбаві нас
Вражої наруги!
75 Поборів Ти першу силу,
Поборі-ж і другу,
Ще лютійшу. Встань же, Боже!
Всюю будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
80 Скорби забувати?
Смирила ся душа наша,
Тяжко жить в оковах.
Встань же, Боже, поможі нам!
Встань на ката знову!

II.

- 85 Пребезумний в серці скаже,
Що Бога немає;
В беззаконії мерзїє,
Не творить благая.
А Бог дивить ся, чи є ще?
90 Взіскаючий Бога?

- Нема́ добро́ творя́щого,
Нема́ ні одно́го!
Коли́ вони́ несі́тї
Гріха́ми дозна́ють?
95 Ї́дять лю́ди замі́сть хлі́ба,
Бо́га не згада́ють.
Там бо́ять ся, ляка́ють ся,
Де стра́ху й не бу́де, —
Так самі́ себе бо́ять ся
100 Лука́вії лю́ди.
Хто-ж пошле́ нам спасе́нїе,
Ве́рне до́бру до́лю?
Коли́сь Бог нам ве́рне во́лю,
Розі́бье́ нево́лю.
105 Восхва́лимо Тебе́, Бо́же,
Хвала́нїєм вся́ким;
Возра́дуєть ся Ізраї́ль
І́ святі́й Іа́ков.
-

ІІІ.

- Бо́же, спасі́, суді́ мене́
110 Ти по сво́йї во́лі!
Молю́сь, Го́споди, внуши́ їм
Уст мої́х глаго́ли!
Бо на ду́шу мою́ вста́ли
Сі́льнії чужі́ї,
115 Не зря́ть Бо́га над собо́ю,
Не зна́ють, що́ ді́ють.
А Бог мені́ помага́є,
Мене́ заступа́є,
І́ їм правдо́ю сво́єю
120 Верта́є їх зла́я.
Помолю́ ся Господе́ві
Се́рцем оди́но́ким,
І́ на зли́х мої́х погля́ну
Незлі́м мої́м о́ком.
-

LXXXI.

125 Між царями й судіями
На раді великій
Став земних владик судити
Небесний Владика.

„Доколі будете стяжати
130 І кров невинну розливати
Людий убогих, а багатим
Судом лукавим помагати?
Вдові убогій допоможіте!
Не осудіте сироті,
135 І виведіть із тісноті
На волю тихих, заступіте
Од рук несітих!“

Не хотять
Познати, розбити тьму неволі,¹⁾
І все Господа глаголи,
140 І все плачуть ся земля.²⁾

Царі, раби — однакові
Сини перед Богом;
І ви вмерете, як і князь ваш
І ваш раб убогий.
145 Встань же, Боже, суди землю
І судей лукавих!
На всім світі твоя правда
І воля і слава!

XCIII.

Господь Бог лихих карає,
150 Душа моя знає.
Встань же, Боже! Твою славу
Гордий зневажає.

¹⁾ Додано се слово як консктуру, якої жадає рим. ²⁾ Вид.
1860: трепітна

- Вознесі ся над землею
Високо-високо,
155 Закрий славою своєю
Сліпé, горде око!
Доки, Господи, лукаві
Хвалять ся, доколі
Неправдою? Твої люди
160 Во тьму і в неволю
Закували, добро Твоє
Крówью потопили,¹⁾
Зарізали проходжого,
Вдову задавили
165 І сказали: „Не зрить Господь,
Ніже тée знає.“
Умудріте ся, немудрі!²⁾
Хто світ оглядає,
Той і серце вáше знає
170 І рózум лукавий.³⁾
Дивіте ся дїлам Йогó,
Йогó вічній славі!
Благо тому, когó Господь
Карає між нами:
175 Не допуска, поки злóму
Ізрієть ся яма.
Господь любить свої люди,
Любить, не оставить;
Дожидає, поки правда
180 Перед ними стане.
Хто-б спас мене од лукавих
І дїющих злая?
Як-би не Бог поміг міні,
То душа-б живáя
185 Во тьмі ада потоцула,
Проклялась на світі.
Ти, Господи, помагаєш
По землі ходіти,
Ти радуєш мою душу

¹⁾ Копія Кул. затопили. ²⁾ Р. Д. п. умудрітєсь, немудрії.

³⁾ Копія Кул. і думки лукаві, в р. Д. п. і думи.

- 190 І сёрце врачуеш,
І пребуде¹⁾ Твоя воля
І Твій труд²⁾ не все.
Вловлять душу праведничу,
Кров добру осудять.
195 Минї Господь пристанище,
Заступником буде,
І воздасть їм за діла їх
Кроваві, лукаві,
Погубить їх, і їх слава
200 Стане їм в неславу.

СХХХІІ.

- Чи є що краще, лучче в світі,³⁾
Як у-купі жити,
З братом⁴⁾ добрим добро певне
Познать,⁵⁾ не ділити?
205 Яко міро⁶⁾ добровонне
З голови честної
На бороду Аарону
Спадає росюю
На гаптовані омети
210 Ризи дорогі,⁷⁾ —
Або роси Єрмонської
На святій гори
Високій Сіонській
Спадають, і творять
215 Добро тварям земнородним,
І землі і людям, —
Отак братів благіх своїх
Господь не забуде.

¹⁾ Р. Д. п. пребудеть. ²⁾ Копія Кул. труд твій ³⁾ Букв. лучче, краще, ⁴⁾ Р. Д. п. братам. ⁵⁾ Р. Д. п. і Букв. пожять. ⁶⁾ Р. Д. п. миро, Букв. міро. ⁷⁾ Так в Букв. і р. Д. п., в давн. вид. і за шитій омети, Ризи дорогій.

- Вонаріть ся в до́му ти́хим,¹⁾
220 В сімьї тій вели́кій,
І пошле їм до́бру до́лю
Од ві́ка до ві́ка.

CXXXVI.

- На рі́ка́х круг Ва́вило́на
Під ве́рбами в по́лї
225 Сиді́ли ми і пла́кали
В далéкій нево́лї,
І на ве́рбах пові́шали
О́ргани глу́хїї,
І на́м ста́ли смі́яти ся
230 Е́домля́ни злі́ї:
„Розкажі́ть на́м пі́сню ва́шу,
Мо́же й ми за́плачем,
Або на́шу заспіва́йте,
Нево́льники на́шї!“²⁾
235 „Яко́ї-ж ми заспіва́ем
На чу́жому по́лї?
Не співа́ють весéлої
В далéкій нево́лї.
І ко́ли те́бе забу́ду,
240 Іеру́сали́ме,
За́бвén бу́ду, покі́нутїй
Рабо́м на чу́жинї!
І язї́к мій оні́міє,
Ви́сохне лука́вий,
245 Як забу́ду³⁾ помяну́ти
Тебе́, на́ша сла́во!
І Го́сподь на́ш нас помя́не,
Е́домські́ї ді́ти,

¹⁾ Так в р. Д. п. і коп. Кул., в давн. вид. тихих. ²⁾ Отсе́й
два рядки були в давн. вид. заступлені точками. Обі копії і р. Д.
пол. мають їх. ³⁾ Так в р. Д. п., в давн. вид. забуде.

- Як кричали ви: „Руйну́йте!
250 Руйну́йте, палі́те
Єрусалі́м!...“¹⁾ Ваві́лоня
Дщере ока́йна,
Блаже́нний той, хто запла́тить
За твої́ кайдани́!
255 Блаже́н, блаже́н тебе́, зла́я,
В ра́дості заста́не
І розі́бье діти́й твої́х
О холо́дний ка́мінь!

CXLIX.

- Псалом по́вий Господе́ві
260 І по́вую сла́ву
Воспо́ем честні́м собо́ром,
Серце́м нелука́вим!
Во псалти́рі і тимпа́ні
Воспо́ем благая́,
265 Яко Бог кара́ непра́вих,
Пра́вим помага́є.
Преподо́бнії во сла́ві
І на тихих ло́жах
Ра́дують ся, славосло́влять,
270 Хва́лять імя́ бо́же.
І мечі в рука́х їх до́брі,
Го́стрі обою́ду
На отми́щеніє язика́м²⁾
І в нау́ку лю́дям.
275 Оку́ють царей несі́тих
В залі́зні пуга
І їх сла́вних око́вами
Ручни́ми окру́тять.

¹⁾ В обох копіях і р. Д. п. Сіон святий. ²⁾ Автогр. К. Муз. неправди. ³⁾ Так в „Неофітах“, у дав. вид. губителів.

280 І осудять неправедних³⁾
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!¹⁾

Написано 19 Студня 1845 у Вьюнищах. Друк. уперве: Кобзарь 1860, стор. 223—244. Варіанти маємо з рукописної копії Жемчужникова, опубліковані в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. 39 стор. 4—5, а деякі з Букваря Южно-Руссаго виданого Шевченком 1861, з копії Куліша, з автографа псалма СХLIX в київським Музеї Древностей и Искусствъ і нарешті з автографа знайденого 1906 р. в Департаменті поліції.

¹⁾ В дав вид преподобних.

Минають дні, минають ночі.
Минає літо, шелестить
Пожовкле лістя, гаснуть очі,
Засну́ли думи, серце спить.
5 І все засну́ло, і не зна́ю,
Чи я живу́, чи дожива́ю,
Чи так по світу волочу́сь,
Бо вже й не плачу́ й не смію́сь...

До́ле, де ти? До́ле, де ти?
10 Нема́ ніяко́ї!
Коли́ добро́ї жаль, Бо́же,
То дай зло́ї, зло́ї!

Не дай спа́ти ходя́чому,
Серцем заміра́ти,
15 І гнило́ю коло́дою
По світу валя́тись;¹⁾
А дай жи́ти, серцем жи́ти
І Тебе́ хвали́ти,)
І твій сві́т неруко́тво́рний
20 І лю́дій любі́ти.³⁾

Стра́шно впа́сти у кайдани,
Уміра́ть в невбо́лі,
А ще гірше — спа́ти, спа́ти,
І спа́ти на во́лі,

¹⁾ Праське вид. На світі лежати. ²⁾ Так в р. Д. п. і прась.,
в інших вид. І лю́дий любі́ти. ³⁾ В прась. вид.:

А коли ні, то проклина́ть
І сві́т запалити.

25 І засну́ти на вік-віки,
І слі́ду не кінуть
Нія́кого! О́днаково,
Чи жити́, чи загі́нуть...¹⁾

Дóле, де ти? Дóле, де ти?
30 Не́ма́ ніяко́ї!
Ко́ли до́брої жа́ль, Бо́же,
То да́й зло́ї, зло́ї!

Написано у Вьюнищах 21 Студня 1845. Друковано у-перве
в „Основі“ 1861, кн. III, стор. 1—2. Варіанти дає праський „Коб-
зарь“ і рук. Деп. пол.

¹⁾ Так у прась. і жен. вид. Чи жив, чи загинув.

ТРИ ЛІТА.

- І день — не день, і йде — не йде,
А літа стрілою
Пролітають, забирають
Все добре з собою,
5 Окрадають добрі думи,
О холодний камінь
Розбивають серце наше
І співають амінь.
Амінь всьому веселому
10 Од нині до віка!
І кидають на розпутьті
Сліпого каліку.
Невеликій три літа
Марно пролетіли,
15 А багато в моїй хаті
Ліха наробили:
Опустошили убоге
Моє серце тіхе,
Погасили усе добре,
20 Запалили ліхо.
Вісушили чадом-дімом
Тії добрі сльози,
Що лилі ся з Катрусею
В московській дорозі,
25 Що молились з козаками
В турецькій неволі,
І Оксону, мою зорю,
Мою добру долю
Що день божий умивали,
30 Поки не підкράлись

- Злії літа, та все тée¹⁾
Заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір
І вірну дружину
35 Молодую, веселую
Класти в домовину.
Жаль великий, браті мої!
Тяжко годувати
Малих діток неумітих
40 В петопленій хаті!
Тяжкє ліхо, та не такє,
Як тому дурному,
Ще полюбить, побереть ся,
А вона другому
45 За три шагї продаєть ся
Та з його й смієть ся.
От де ліхо, от де сєрце
Разом розірвєть ся!

- Отакє то злєє ліхо
50 Й зо мною спіткалєсь:
Сєрце люди полюбило
І в людях кохалєсь,
І вони його вітали,
Грали ся, хвалили...
55 А літа тихєнько крались
І слєози сушили —
Слєози щирої любєви...
І я прозрівати
Став по трєху... Доглядаюсь —
60 Бодай не казати!
Кругом мєне, де не гляну,
Не люди, а змїї...
І засєхли мої слєози,
Слєози молодії.
65 І тепєр я розбїїтєє
Сєрце ядом гою —

¹⁾ Р. Д. п. хибно: на все тїї, Пова Гром. то.

- І не плачу й не співаю,
А вію совбою.
Отакé то! Що хочете,
70 То те і робіте:
Чи гóлосно зневажа́йте,
Чи ни́шком хвалі́те
Мої думи, — одна́ково,
Не верну́ть ся зно́ву
75 Лі́та мої молоді́ї,
Весéлее сло́во
Не верне́ть ся!... І я се́рцем
До вас не верну́ ся,
І не зна́ю, де ді́ну ся,
80 Де я пригорну́ ся,
І з ким бу́ду розмовля́ти,
Кого́ розважа́ти,
І пе́ред ким мої думи
Бу́ду сповіда́ти?
85 Думи мої, лі́та мої,
Тяжкі́ї три лі́та,
До кого́ ви прихі́литесь,
Мої злі́ї ді́ти?
Не хилі́тесь ні до ко́го,
90 Ля́жте до́ма спáти,
А я пі́ду четве́ртий год
Но́вий зустрі́чати.
Добри́день же, но́вий го́де,
В то́рішній свити́ні!
95 Що ти несе́ш в Украї́ну
В ла́таній то́рбіні?
— „Благоде́нстві́е, ука́зом
Новéньким пові́те...“
Іди́ ж здо́ров, та не забу́дь
100 Злі́дням покло́ні́тись!

Написано у Вьюнищах 22 Студня 1845. Надруковано у-перве
в „Былое 1906, кн. за липень, а потім у „Новий Громаді“ і „Літ.
Наук. Вістнику“.

ЗАПОВІТ.¹⁾

- Як умру́, то похова́йте²⁾
Мене́ на моги́лі
Се́ред степу́ широ́кого,
На Вкраї́ні³⁾ ми́лій,
5 Щоб лані́ широ́копо́лі
І Дні́про і кру́чі
Було́ відно́, було́ чу́ти,⁴⁾
Як реве́ реву́чий!
Як понесе́ з України
10 У си́нєє мо́ре
Кров воро́жу,⁵⁾ ото́ді я
І ла́ни і го́ри,
Все поки́ну і полі́ну⁶⁾
До са́мого Бо́га
15 Мо́лити ся. А до то́го⁷⁾ —
Ні́ Бо́га, ні́ чо́го!⁸⁾
Похова́йте та встава́йте,⁹⁾
Кайдани́ порві́те,
І вра́жою зло́ю кро́в'ю¹⁰⁾
20 Во́лю окро́пі́те!

¹⁾ Льв. вид. Завицання. ²⁾ Копія Шевч. заховайте. ³⁾ Герг. На Країні. ⁴⁾ Копія Макс. Були видкі, було чути, прась. були видні, було б чути. ⁵⁾ Прась. Як потече... кров ворожа. ⁶⁾ Герг., львів., прась. і копія Макс. полечу. ⁷⁾ Автогр. К. Муз. А поки що. ⁸⁾ Герг., львів., прась., жен. А до того я не знаю Бога, пізн автогр. Шевч. має лекцію взятую нами в текст. ⁹⁾ Автогр. К. Муз. Прокляньтеся ж, брати мої. ¹⁰⁾ Прась. вар. чаркой (очевидно чорной) кров'ю.

І менé в сїмý великій,
В сїмý вольній, нóвій¹⁾
Не забóдьте помянúти
Незлїм, тїхим²⁾ слóвом!

Написано в Переяславі 25 Студня 1845. Надруковано в перше в липськїм вид. „Новыя стихотворенія Пушкіна и Шавченка“ п. 3. Думка, потім у Меті 1863 р. ч. 4. Варіанти взято з рукоп. Л. Жемчужникова, опубл. в Записках Наук. Тов. ім. Шевч. т. 39. ст. 4.

Вітер в гаї нагинáє
Лозú і топóлю,
Ламá дúба, кóтить пóлем
Перекотипóле.

5 Так і дóля: тогó ламá,
Тогó нагинáє,
Менé кóтить, — і де спїнить,
І самá не знáє!

У якóму краї менé заховáють?
10 Де я прихилó ся, на віки заснú?
Коли нема́ дóлї, нема́ таланú,
То нїкóго й кїнуть. Нїхтó не згадáє,
Не скáже хоть на смїх: „Нехáй спочивáє!
Тїлько йогó й дóлї, щó рáно заснúв!...“

Друковано у перше в Основі 1861 р. вип. III, стор. 4, але нїякої копії ні варіантів ні дати написання нема. Дата 1846 тїлько здогадна.

¹⁾ Прась. вар. в самій вольній мові. ²⁾ Прась. вар. незлим, добрим, автогр. К. муз. тихим, добрим.

ЛІЛЕЯ.¹⁾

- „За-що мене, як росла я,
Люди не любили?
За-що мене, як віросла,
Молодую вбили?
5 За-що ж²⁾ вони тепер мене
В палатах вітають,
Царівпою³⁾ називають,
Очий не спускають
З мого цвіту, дивують ся,⁴⁾
10 Не знають, де діти?
Скажи ж мині, мій братіку,
Королівий цвіте!“
„Я не знаю, моя сестро!“
І цвіт королівий
15 Схилив свою голівоньку
Червоно-рожеву
До білого, пониклого⁵⁾
Личенька лілії.
Сам Господь вітав над ними
20 І творів святее
Землі грішній... і лілея⁶⁾
Росою-сльозою
Заплакала і сказала:

¹⁾ Ав огр. М. Лілія. ²⁾ Автогр. Б. За що вони. ³⁾ Копія Жемч., автогр. М. і Черн. І царь-квітом; льв. вид. сей рядок вас.
⁴⁾ Р. Д. п. автогр., Черн. та М. Дивують ся, любують ся. ⁵⁾ Р. Д. п. та Черн. На білес, пониклеє ⁶⁾ Огсі три рядки лише в Черн. автографі. В р. Д. п. лише два рядки, а „росою сльозою“ нема.

- „Брате мій! З тобою
25 Ми давно вже кохаємось,
А¹⁾ я й не сказала,
Як була я людиною,
Як я мордувалась...²⁾
Моя мати, чого вона
30 Сердешна журилась,³⁾
І на мене, на дитину
Дивилась, дивилась⁴⁾
І плакала... Я не знаю,
Мій брате єдиний,
35 Хто їй ліхо⁵⁾ заподіяв.
Я була дитина...
Я грала ся, забавлялась,
А вона⁶⁾ все вьяла,
Вьяла, вьяла, засихала,
40 Умірати стала,⁷⁾
Та⁸⁾ нашого злого пана
Кляла-проклинала.
Та й умерла. А отой пан
Взяв догодувати⁹⁾
45 Менé малу. Я віросла¹⁰⁾
У білих палатах,
І не знала, що байстрія я,¹⁾
Що його дитина.
Він поїхав десь далéко,¹²⁾
50 А менé покинув.
І прокляли¹³⁾ його люди,
Будінок спалили

1) В черн. та М. не казала, льв. та я. 2) Р. Д. п., копія Жемч. і автогр. М. Як я тяжко виросла і як умирала. 3) Беремо текст із поправки Шевч. на екземплярі Мордовця; в давн. вид. Моя мати, чого вона — Вона все журилась; в р. Д. п. і Черн. Моя мати — я не знаю. 4) В копії Жемч.: І молила ся на мене, На малу дивилась; р. Д. п. та Черн. авт. І молилась і на мене; М. І молилась і плакала, На малу дивилась. 5) Жемч і М. горе. 6) Р. Д. п. і М. мати. 7) Огсі два рядки взяті з р. Д. п. та М. 8) Р. Д. п. та М. І нашого. 9) Р. Д. п., Черн. та М. узива годувати. 10) У до-тепер. вид. А мене пан Взяв догодувати, Я виросла, виховалась. Поправка Шевч. в екземплярі Мордовцева. 11) Льв. байстручка. 12) Черн. автогр. на чужину. 13) Льв. прокляті.

- А мене. — не знаю за-що —
Убіли, не вбіли,¹⁾
55 Тільки мої довгі²⁾ коси
Острігли, накрили³⁾
Остріжену ганчіркою,⁴⁾
Та ще й реготались:
Жиди навіть нечистиві⁵⁾
60 На мене плювали.
Отакé-то, мій братіку,
Булó мені в світі!
Молодбóго, корóткого
Не далі дожити
65 Люди віку... Я умёрла
Зімою під тінном,⁶⁾
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг білим,
70 Гай розвеселила.⁷⁾
Люди -- Бóже мій! — зімою
В хату не пустили,
А весною мов на діво
На мене дивились.⁸⁾
75 Дівчаточка завітчались⁹⁾
І почали звати¹⁰⁾
Лілеєю, снігоцвітом;¹¹⁾

¹⁾ Львів. Вбити — не убили. ²⁾ М. чорні. ³⁾ Льв. покрили. ⁴⁾ Р. Д. п. Черн. та М. Ганчіркою на смітнику. ⁵⁾ Черн. нечистії, попр. на нечистиві, Б. нечистії. ⁶⁾ Р. Д. п., Черн. та М.:

Я умёрла
На снігу під тинном.

⁷⁾ Авт. М. Аж гай; р. Д. п., Жемч. та Черн. Весь гай освітила.
⁸⁾ Льв. вид. Зімой люди — Боже мій; Ром. Зимую люде, Боже мій;
р. Д. п., Жемч., Черн. та М. читаємо:

І тіж люди, і тіж пани,
Що зімою вбили,
Поприходили в сною,
Дивом дивувались.

У текст даємо ще одну перерібку сеї строфи, зроблену Шевченком у екзем. Мордовцева. ⁹⁾ Льв. вид. закривались. ¹⁰⁾ Р. Д. п. і Черн. І мене назвали, М. прозвали. ¹¹⁾ Р. Д. п. снігоквітом.

- І я процвіта́ти¹⁾
Стала в га́ї і в тепли́ці²⁾
80 І в білих пала́тах.
Скажи́ ж ми́нї, мій бра́тїку,
Короле́вний цвіте́:
За-що³⁾ мене́ Бог поста́вив
Цвіто́м⁴⁾ на сїм світі́?
85 Щоб лю́дїй я веселі́ла,⁵⁾
Тих са́мих, що во́їли.
Мене́ її ма́тїрь?! Милосе́рдний,⁶⁾
Святі́й Бо́же ми́лий!...
І запла́кала лї́лєа,
90 А⁷⁾ цвіт короле́вний.
Схи́лив сво́ю голо́воньку
Черво́но-роже́ву
На біле́є, поні́кклеє
Лі́ченько лї́лєї.

Написано 25 липня 1846 у Київі.

¹⁾ Черн. і р. Д. п. розцвіта́ти. ²⁾ Р. Д. п. та Черн. в гю і на полі. Б. темниці, лїв. в гаї і в темниці. ³⁾ Ром. На що, хоч у лїв. За що. ⁴⁾ Черн. квітом, р. Д. п. цвітом. ⁵⁾ Р. Д. п. та М. звеселяла. ⁶⁾ Ром. Милосердний. ⁷⁾ Р. Д. п. і, п. М. лїлєа

РУСАЛКА.

- „Породила мене мати
В високіх¹⁾ палатах,
Та й понесла серед ночі
У Дніпрó купати.²⁾
- 5 Купаючи розмовляла
Зо мною малою:
„Пливі, пливі, моя доню,
Дніпрóм за водою,
Та випливи русалкою
- 10 Завтра серед ночі,
А я вийду гуляти з ним,³⁾
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце,⁴⁾
Нехай не смієть ся
- 15 Надо мною молодю,⁵⁾
Нехай п'є, упьєть ся
Не моїми кров-сльозами,⁶⁾ —
Синьою водою
Дніпровóю, нехай собі
- 15 Гуляє з⁷⁾ дочкою!
Пливі ж, моя русалонько!⁸⁾
Хвілі мої, хвілі,

¹⁾ Жемч. і М. білих ²⁾ Р. Д. п. М. та коп. Трег. До Дніпра купати, Ром. і прась. Вечер у Дніпрі скупати. ³⁾ Р. Д. п. Я виведу гулять пана. ⁴⁾ М. залоскочи ж; коп. Трег. залоскочи-ж, моя доню. ⁵⁾ М. сиротою; р. Д. п. та Трег. над грінною сиротою. ⁶⁾ Р. Д. п. та М. слізки-кровью; Трег. слізоньками. ⁷⁾ В р. Д. п. Трег., Жемч. та М.: А. Нехай в Дніпрі погуляє. ⁸⁾ Так р. Д. п., Трег., Жемч. та М. русалонько! Давн. вид. Привітайте русалоньку.

Привітайте моє любе,
Дитя моє міле!“

- 20 „Та й заголосіла
Та й побігла. А я собі
Плила за водою,
Піки сестри не зустріли,¹⁾
Не взяли з собою.
25 Уже з²⁾ тиждень, як расту я,
З сестрами гуляю
О-півночі та з будінку³⁾
Батька виглядаю.
А може вже поєдналась
30 З паном у палатах,⁴⁾
Може знову розкошує
Моя грішна мати?“⁵⁾
Та й замовкла русалочка,
В Дніпро поринула,
35 Мов пліточка, а лозина
Тіхо похитнулась.

- Вийшла мати погуляти,
Не спить ся в палатах;
Пана Яна нема́ дома,⁶⁾
40 Ні з ким розмовляти.
А як прийшла до берега,⁷⁾
То⁸⁾ й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла.⁹⁾
45 Та й байдуже! Пішла собі
У палати спати:

1) Ром зустріли. 2) Трег. та Жемч. з вас. 3) Трег. Жемч.
та М. Та на Київ позираю; р. Д. п. та на берег. 4) Р. Д. п. і Трег.
Може вже він повинчав ся
У білих палатах;

М. повинчались; Вечерн. съ паном моя мати. 5) Вечерн. Грішниця
в палатах; Ром. з паном у. 6) В коп. Трег. первісно було: А Івана
десь нема дома. 7) Коп. Трег. з разу було: Приблудила аж до
Дніпра, потім попр. до берега; так у р. Д. п. і в М. 8) Лавн. вид. То й;
Вечерн. Та й, так і в коп. Трег. і в М. 9) Коп. Трег. промовляла.

Та не дійшла, довело ся
В Дніпрі почувати.
І не счулась, як зуспіли¹⁾
50 Дніпрові дівчата,
Та до неї: ухопили,
Та й ну лоскотати.²⁾
„Сестри, сестри, не лоскочіть,
Бо се моя мати!“³⁾
55 Сестри раді,⁴⁾ що піймали,
Грались, лоскотали,
Поки в вершу не запхали,⁵⁾
Та й зареготались.
Одна тільки русалонька
50 Не зареготалась.

Написано д. 9 серпня 1846 у Києві. Уперве надруковано в Вечерниях 1832 р. ч. 22, стор. 185, у лѣв. вид. 1, 142—143, у прасѣ. 1, 201—202. Надто використано для отсего вид. копію з автографа списану д. С. Трегубовим, копію Жемчужникова, автографи М. і Б., рукоп. Деп. поліції і рукописні варіанти Шевченка на екземплярі Д. Мордовця.

¹⁾ К. Трег. Ї не зустріла; р. Д. п. Вискочили регочучи.

²⁾ Попр. у екземп. Мордовця, Веч. Та ну з нею гратись, так в Ром.

³⁾ В старших вид.:

Та до неї, ухопили,

Тай ну з нею гратись.

⁴⁾ Так в р. Д. п. коп. Трег. та М., в давн. вид. Радісінські, Веч. Радісенський. ⁵⁾ Коп. Трег. Поки аером не вкрили; потім попр. не сховали.

ВІДЬМА.

(Поема).

Да прїидеть-же смерть на
на, н да снїдѣть ко адѣ
жнїи, їмко аскаство кѣ жи-
лицяхъ нхъ псередѣ нхъ.

Псалом.

Молю ся, зноу уповаю,
І зноу слѣзїи виливаю,¹⁾
І думу тяжкую мою
Нїмїм стїнам передаю.

5 Озовїте ся-ж, заплачте
Нїмїї зо мною
Над непра́вдою людською,
Над долею злою!²⁾
Озовїтесь! А за ва́ми

10 Мо́же озове́ть ся
Безталання невси́пуще,
І нам усміхне́ть ся,
Поеди́ає з недо́лею
І з людьми́ і ска́же

15 Спасїбі́ нам, помолїть ся,³⁾
І тїхо спати ля́же.

І примиренно́му присня́ть ся
І лю́ди до́бри і любо́в,
І все до́бро. І вста́не ра́но
20 Веселїй, і забу́де знов

¹⁾ Вечерн. проливаю. ²⁾ Р. Д. п. та М. Долею лихою. ³⁾ Авт.
М: Спасїбі́ нам ска́же І заплаче; р. Д. п. І помолить ся й заплаче.

Свою педόлю; і в певόлі¹⁾

Пізнає рай, пізнає волю²⁾

І всетворящую любов.³⁾

Така моя рада, незнаємий брата:

25 Смирись перед Бóгом, людий не займай,

Шукай собі, брата, в палатах і в хаті

І дбай домовину, а слави не дбай!

Бо вона не спинить віку молодого,

Не верне за літа нашої весні.

30 Отак то, мій друже! Молись, брата, Бóгу.

І мене в молитвах твоїх⁴⁾ спомини.

I.

Росте в полі на могилі

Осіка заклята;

Отам відьма похована, —

35 Хрестітесь, дівчата!

Хрестіте ся і не кваптесь

На панів лукавих,

Бо згінете осміяні,

Наробите слави,

40 Злої слави на сїм світі.

А на тїм!... Крий Бóже!

За гріхи такі великі

Сам Бог не помóже.

Нехай пані знуцають ся,

45 Братами торгують

Та сльозами кровавими

Сатану частують, —

Їх вже дупи запродані,

То їм і байдуже,

50 А вам треба стерегти ся,

Стерегтись, та й дуже!

Стережіть ся ж! Кохайте ся

Хоч із паймитами,

¹⁾ Льв. вид. педолі. ²⁾ Так у Веч. і попр. в екз. Мордовця-
зам. познає. ³⁾ Б. зразу: познає божкую любов, а. ⁴⁾ Р. Д. п. своїх.

З ким хочете, мої любі,
55 Тільки не з панами!

Коло¹⁾ осіннього Микіли
Обідрані, трохи не голі
Бендерським шляхом у-ночі
Ішли Цигани, а йдучи —
60 Звичайне вольнії — співали.
Ішли, ішли,²⁾ а потім стали,
Шатро край шляху розп'яли,
Огонь чималий³⁾ розвели
І крігом⁴⁾ його посідали:
65 Хто з шашликом,⁵⁾ а хто і так —
За те він вольний, як козак
Колись-то був. — Сидять, купяють,
А за шатром в степу співає,
Неначе п'яна з приданок
70 До-дому йдучи молодіця:

(Голос за театром)

„Ой у новій хаті
Полягали спати;
Молодій приснілось,
Що мати казиралась,
75 Свекор оженив ся,⁶⁾
Батько утопив ся.
І..... гу!.....“

Цигани слухають, сміють ся:
„І де ті люди) тут возмуть ся?
80 Отсе мабуть із-за Дністра,⁸⁾
Бо тут все степ... Марá! марá!“ —
Цигани крикнули,⁹⁾ схопились,
А перед ними опинилось

1) Р. Д. п. Після. 2) Р. Д. п. Ішла собі. 3) Р. Д. п., Жемч.
та М. багаття вбоге. 4) Р. Д. п. і М. коло. 5) Веч. За шашликом.

6) В автогр. М. утопив ся. 7) Р. Д. п. п'яні. 8) Кож. і пізн. Дніпра.

9) Р. Д. п. й схопились.

Те, що співало.¹⁾ Жаль і страх!

- 85 В свитині латаній дріжала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала²⁾
Од стужі кров, аж³⁾ струпом стала,
І довгі коси в реп'яхах
90 О⁴⁾ поли білись в ковтунах.
Постояла, а потім⁵⁾ сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. „Ну, так,
Оженив ся неборак!“
95 Сама собі вона⁶⁾ шептала,
І тяжко, страшно⁷⁾ усміхалась.
Що-ж се такé? Се не марá,
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигани.

- 100 А відкіля ти, молодіце?

Відьма.

Хто? я? (Співає:)

- „Як була я молодіця,
Цілували мене в лиця;⁸⁾
А як стала стара баба,
105 Цілували б, була б рада.“

Циган.

Співуча, нічого сказати!
Як-би собі таку достати,
Та ще й з медведем...⁹⁾

¹⁾ Авт. М. опинилась Та, що співала. ²⁾ Р. Д. п. і М. мають:
А на руках і ногах
Од стужі кров повиступала.

³⁾ Веч. і льв. вид. увся ⁴⁾ Веч. і льв. Об. ⁵⁾ Р. Д. п. і мовчки.
⁶⁾ Р. Д. п. і М. ніби. ⁷⁾ М. страшно, страшно; р. Д. п. якось
страшно. ⁸⁾ М. лице. ⁹⁾ Р. Д. п. медведя; Веч. за медведем.

Відьма.

Я співаю,
110 Чи то сижу, чи гуляю,
Все співаю, все співаю¹⁾ —
Уже забула говорити,
А перше добре говорила.

Циган.

Де-ж ти була, що заблудила?

Відьма.

115 Хто? Я? Чи ти? (Шепче:) Цить лишень, цить!
Он бач, зо мною пан лежить.²⁾
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеть ся вовкулак... (Усміхнувшись)
Я в приданках³⁾ була, впила ся,
120 І молодá не придала ся...)
А все то прокляті пані
З дівчатами такєє діють!
Ще треба другу одружити,⁵⁾
Піду ще сина хоронить,
125 А то без мене не зуміють.
І в домовину положить.⁶⁾

Циган.

Не йди, небóго! Будь тут з нами!
У нас, йй Богу, добре жить!

Відьма.

А діти єсть у вас?

Циган.

Немає.⁷⁾

¹⁾ Веч. і лъв. сей рядок вас. ²⁾ В М. читаємо:

Хто? Я? Цить, цить!

З дочкою пан лежить;

Веч. і лъв. за мною. ³⁾ Веч. і лъв. в прибавках. ⁴⁾ Р. Д. п. предала ся. ⁵⁾ Так попр. в екс. Мордовця; в коп. Жемч. і М. сина ожениць, Веч. і лъв. другу одружить. ⁶⁾ Так в р. Д. п., в давн. вид. Піду, без мене не зуміють. ⁷⁾ Веч. А діти єсть у вас? — Бог має, повми-
рали! Лъв. А діти є у вас?

Відьма.

- 130 Кого-ж годуюте-єсте?
Кого ви спати кладете?¹⁾
Кого колишете в-ночі?
Лагаючи і встаючи
За кого молитесь? Ох, діти!
135 І все діти! І все діти!²⁾
Не знаю, де од їх подітись!³⁾
Де не піду, й вони за мною!⁴⁾
Вони з'їдять мене колись.⁵⁾

Циган.

- Не плач, небого, не журись!
140 У нас дітий нема й заводу.⁵⁾

Відьма.

Хоч із горі та в воду...

- І відьма тяжко зариділа.
Цигани мовчки⁶⁾ дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
145 Вона ж не спала, не журилась,
Сиділа, ноги устроміла
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили⁷⁾
І на шатро мов позирів,⁸⁾
150 Аж поки хмари заступили.

Чом не спить ся багатому,
Сівому; гладкому?
Чом не спить ся убогому,
Сироті старому?

¹⁾ Веч. годуєте-ісчете, лъв. скасте. ²⁾ Веч. і лъв. І все діти, у все діти. ³⁾ Р. Д. п. та М. і мені нема де дітись. ⁴⁾ Веч. і лъв. Де не піду, і вони все за мною. ⁵⁾ Веч. і лъв. В нас дітей нема й заводу. ⁶⁾ Прась. довго. ⁷⁾ Веч. і лъв. сі три слова час. ⁸⁾ Р. Д. ц. дивував ся.

- 155 Оди́н ду́ма, як би його¹⁾
Достро́їть пала́ти;
Други́й ду́ма,²⁾ як би його³⁾
На подзві́н придо́бати.
Оди́н старі́й одпочі́не
160 В пи́шній до́мови́ні,⁴⁾
Други́й старі́й — і так собі
Де-небу́дь під ти́ном⁵⁾.
І обі́два спочи́вають
І га́дки не ма́ють!
165 Убо́гого й не згада́ють,
А то́го ще й ла́ють.

Не спить ся старо́му ні в полі́ ні в ха́ті,
А тре́ба як небу́дь віку́ дожива́ти.⁶⁾

II.

- Ко́ло огню́ старі́й Ци́ган
170 З лю́лькою ку́няє,
По́зирає⁷⁾ на при́блуду,
Й на подзві́н не до́бає.⁸⁾

Циган.

Чому́ не ля́жеш, не спочи́неш?
Зі́рниця сходи́ть, подиви́сь!

Відьма.

- 175 Диви́лась⁹⁾ я, вже ти диви́сь!

1) Жемч. і М. Коли б швидче. 2) Р. Д. п. а той дума. 3) Веч. і лъв. чого. 4) Р. Д. п., Жемч. і М.:
Отто́ді вже одпочину
Аж у до́мови́ні.

5) Р. Д. п., Жемч. і М.:
А убо́гий і так собі
Денебу́дь під ти́ном.

Веч. і лъв. оттак собі денебу́дь під ти́ном. 6) Так у р. Д. п., в авт. М. і в праськім вид. 7) Р. Д. п. і М. і дивить ся. 8) Р. Д. п. і М. Мо́же шо й гадає. 9) Р. Д. п. Я вже; М. уже.

Циган.

Ми рано рúшимо, покинем,
Як не проспíш ся.

Відьма.

Не просплюсь,
Я вже¹⁾ ні́коли не просплюсь!
Отáк де-не́будь і загíну
У бурьяні. (Спíває тихо:)

180 „Гаю, гаю, тёмний гаю,
Тихе́нький Дуна́ю!
Ой у га́ї²⁾ погуляю,
В Дуна́ю³⁾ скупаю́сь,
В зеле́ному багові́ннї⁴⁾
185 Тро́хи⁵⁾ одпочíну,
Та мо́же ще хоч калі́ку⁶⁾
Приве́ду дитíну.“

Дарма́! Абí собі ходíло
Та вмі́ло ма́тїрь проклина́ть!
190 А он⁷⁾ чи ба́чиш? На моги́лї
Очи́ма лúпа котиня́!
Іди́⁸⁾ до ме́не, кі́цю, кі́цю!...
Не йде́ прокля́те⁹⁾ бісе́ня!
А то да́ла б то́бі напíть ся
195 З мо́єї чі́стої крини́ці.¹⁰⁾ (Приспíває:)

„Стоїть кúтя на покúті,
А в запі́чку дíти;
Наплóдила, навóдила,¹¹⁾
Та нема́ де дíти.¹²⁾“

1) Р. Д. п. Я вже: М. уже. 2) Так в М. зам. у гаю. 3) Так в М. зам. Дунаю. 4) Ром. В баговинні зеленому. 5) Р. Д. п. і М. трошки. 6) Р. Д. п. і М. погану. 7) М. Он-он; р. Д. п. Цить, цить! 8) М. Ото до мене. 9) М. погане. 10) М. Ї на той рік стало б; р. Д. п. Впило ся-б добре (Спíває). 11) Р. Д. п. Народила, наплóдила. 12) Р. Д. п. та ні́где подіти.

200 Чи то пото́піти,
Чи то поду́шити,
Чи жи́дові на кров прода́ть,
А гро́ші про́піти? “

Що, до́бре на́ші завдаю́ть?
205 Сіда́й лиш́ бли́зченько, оту́т!
Ото́-то й то! А ти не зна́єш,
Що я в Во́лбщині́ була́?
Я розкажу́, як нагада́ю...
Близня́т¹⁾ в Бенде́рах привела́,

210 У бі́лих Яссах колиха́ла,
У Дуна́єві купа́ла,
В Туре́ччині́ сповива́ла,²⁾
Та до до́му однесла́³⁾
Аж у Ки́їв, та вже до́ма
215 Без кади́ла, без кропи́ла
За три ша́ги охрести́ла,
А три ша́ги пропи́ла.
Упи́ла ся! упи́лась!⁴⁾
І до́сї пъя́на!...

220 І вже ні́коли не просплю́ ся,⁵⁾
Бо я вже й Бо́га не бою́ ся
І не соромлю́ ся лю́дй.
Ко́ли-б ми́ні оті́х ді́тй
Найти́ де-небу́дь! Ти не зна́єш,
225 Чи є в Туре́ччині́ война́?

Циган.

Була́ коли́сь, тепе́р нема́,
Уме́р найста́рший старши́на.

¹⁾ В М. зразу синів, попр. близнят. ²⁾ Так у р. Д. п., в М. і в Б., у Туреччині сповила. ³⁾ Р. Д. п. і М. понесла. ⁴⁾ Р. Д. п., Льв. і Бечер. Впила ся. ⁵⁾ Р. Д. п. просплюсь. ⁶⁾ Р. Д. п. не має.

Відьма.

- А я думала, що й досї,
Аж уже немає.¹⁾
230 Слұхай лишєнь!²⁾ Скажұ тобї,
Когó я шукаю.
Я шукаю Наталочку³⁾
Та⁴⁾ сїна Івана;
Дочкұ свою Наталочку,
235 Та шукаю⁵⁾ пана,
Тогó Ирода, що — знаєш?...
Стрївай, нагадала...
Як була я молодóю,
І гáдки не мала,
240 По садóчку похóжала,
Квітчалась, пишалась,
А він менé і набáчив,⁶⁾
Ирод! І не снілось,⁷⁾
Що я була кріпáчкою,
245 А то б утопїлась,
Булó б лéгше. От побáчив
Та й берé в покóї,
І стрижé, ненáче хлопця,
І в похóд з собо́ю

1) Р. Д. п. в коп. Жемч. М.:

Я думала, в Туреччинї,
Аж і там немає.

Льв. аж уже. 2) М. Осє слухай же! 3) Льв. Наталоньку, р. Д. п.
Дочку мою. 4) Р. Д. п. І сина. 5) М. А найгірше, р. Д. п.:

А ще гірше, я шукаю
Проклятого пана.

Щоб задунить. Бо як узив
Мене молодóю,

Та й остриг, неначе хлопця,
І скрізь за собою

Водив мене. У Бендерах
Тойдї ми стояли

З Москалями, а Москалі
Турка воювали.

Отож як раз проти Спаса
Привела близнята

6) Вечерн. і льв. і не бачив. 7) Б. Я не знала.

- 250 Берé менé. У Бендéри
Прийшли́ ми, стояли
З москаля́ми на квати́рах,
А москалі́ за Дуна́єм
Ту́рка воюва́ли.
255 Тут дав Бог ми́ні близня́та
Як раз прóтив Спа́са.
А він менé і поки́нув,
Не вступі́в і в ха́ту,¹⁾
На ді́тий свої́х не гля́нув,
260 Лю́ципер прокля́тий!
Пішо́в собі з москаля́ми,²⁾
А я з байстру́ками
Поверта́ла в Укра́їну
Степа́ми, терна́ми,³⁾
265 Остри́жена, та й байдуже́!
У села́х пита́ла
Шля́х у Ки́їв.⁴⁾ І що з ме́не
Лю́ди насмія́лись!⁵⁾
Трохи́ була́ не вто́пилась,
270 Та жалé було́ кінуть
Близня́точок. То с'як, то так
На свою́ Вкра́їну⁶⁾
Приди́бала.⁷⁾ Одпочи́ла,
Вéчора діжда́лась,⁸⁾
275 Та й у село́. Хоті́лось, бач,
Щоб лю́ди⁹⁾ не зна́ли.
От я краду́сь по-під тинню¹⁰⁾

1) Льв. Не впусти́в й у ха́ту, Вечер. час. 2) Веч. і льв. Пі́йшов з Москаля́ми. 3) Р. Д. п. і М.:

В Укра́їну поверну́ла
Босими нога́ми.

4) Р. Д. п. і М.:

Ішла та пита́ла
До Ки́йва.

Льв. По села́х. 5) Р. Д. п. і М. посмія́лись. 6) Так льв. 7) Р. Д. п. Доплентала, М. Доплела ся. 8) М. Вечора, В. Вечера, Р. Д. п. діждала. 9) М. і коп. Жемч. мене. 10) Льв. тини, Вечер. по під-тинню, М. і р. Д. п. підкрадаю ся до хати, коп. Жемч. підкрадала ся.

- До своєї хати.¹⁾
В хаті темно. Нема́ дома,
280 Або вже ліг спати
Мій батечко одино́кий.
Я ледве ступаю...
Вхожу́ в хату, аж щось сто́гне,
Ніби умірає.
285 То мій батько.²⁾ І ні́кому
Ні перехрестіти,
Ні рук скла́сти. О прокля́ті,
Лука́вії діти,
Що ви дієте на світі!...
290 Я переляка́лась...
Ха́та пу́сткою смерді́ла.
От я захова́ла
Близня́т своїх у комо́рі,
Вбігаю³⁾ у хату,
295 А він уже́ ледве́ ді́ше.⁴⁾
Я до його́: „Та́ту!
Мій та́точку!⁵⁾ Се я прии́шла!“
За ру́ки хватаю.⁶⁾
„Се я,“ кажу́. А він ми́нї⁷⁾
300 Іше́пче:⁸⁾ „Я проща́ю.“
„Я проща́ю“⁹⁾ Ті́лько й чу́ла...
Здає́ть ся, я впала¹⁰⁾
І засну́ла...¹¹⁾ Як-би́ була́
До ві́ку проспала́!...

¹⁾ М. та коп. Жемч.:

Аж огню немає.
Я думала, що батько спить,
Аж батько вмирає,
І нікому руки скласти.
Я перелякалась.

Р. Д. п.: Що спить батько,
 А він умирає.

²⁾ Веч. і льв. Мій батечко. ³⁾ Р. Д. п. і М. Убігаю. ⁴⁾ Льв. А він вже, р. Д. п. ледве сто́гне. ⁵⁾ Р. Д. п. і М. Тату! Тату! ⁶⁾ Р. Д. п. і М. хапаю, льв. за руку хватаю. ⁷⁾ М. А він мене взяв за руку. ⁸⁾ М. І шептав. ⁹⁾ М. Прощаю... і... ¹⁰⁾ М. Я, здаєть ся; Веч. і впала, р. Д. п. бо здаєть ся. ¹¹⁾ М. Тай заснула.

- 305 О-півночі прокінулась:
Як у ямі в хаті,¹⁾
А за рúку²⁾ бáтько давить...
„Тату,“ кричú,³⁾ „тáту!“
А він уже так як крига.⁴⁾
310 На-сúлу я рúку
Випручала. Що, Цигане,
Як-би такú сúку
Тобі дочкú, що-б зробív ти ?⁵⁾

Циган.

Ей Богу, не знаю.

Відьма.

- 315 Та мовчі вже, бо забúду,
Пóтим не згадаю.⁶⁾
Дітий, бач-ся,⁷⁾ годовала
Та в засік ховала,
Та очіпок — се вже в-ранці⁸⁾ —
320 Клóччям вимощала,
Щоб не знать булó, що стрíга.⁹⁾
Прибрáлась, ходíла,
Пóки люди домовíну
На-дворі робíли.
325 Доробíли, положíли,
Понеслі, сховáли.
І одна я як билíна¹⁰⁾
На полі¹¹⁾ остáлась
На сїм світí. Булі діти —
330 І тих не остáлось.

¹⁾ Р. Д. п. і М. Щось ходить по хаті. ²⁾ Веч. руки. ³⁾ Р. Д. п. кличу. ⁴⁾ Р. Д. п. і М. Аж він. льв. А він вже так, Веч. А він вже як. ⁵⁾ Р. Д. п. і М. Чи простив би? Ї. Щоб зробив? Так і льв. ⁶⁾ Р. Д. п., М. та коп. Жемч. Простив би, ей Богу! ⁷⁾ Р. Д. п. і М. Я молила ся Богу. ⁸⁾ Р. Д. п. і М. Ба ні, дітий. ⁹⁾ М. Та, здасть ся, ще очіпок, р. Д. п. що очіпок. ¹⁰⁾ Веч. і льв. стригли. ¹¹⁾ М. Як той палець, р. Д. п. І одна я з близнятами. ¹²⁾ Р. Д. п. і М. На світí.

(Плаче і співає)¹⁾

„Че́рез яр ході́ла,
Та во́ду носі́ла,
Корова́й сама́ бга́ла,²⁾
Дочку́ оддава́ла,
335 Сі́на оже́нила...³⁾
І..... гу!.....“

III.

Циган.

Не скі́гли, бо ти всі́х побуди́ш!

Відьма.

Хиба́ я скі́глю, наві́сний?

Циган.

Та до́бре, до́бре! Що да́льш бу́де?⁴⁾
340 Розка́зуй да́льше!⁵⁾

Відьма.

Що да́си?⁶⁾
Нава́риш за́втра мамали́ги?
Я кукуру́зи⁷⁾ прине́су.

Нагада́ла,⁸⁾ нагада́ла!
З дочко́ю лі́г спа́ти,
345 Завда́в сі́на⁹⁾ у лаке́ї...

Грома́дою з ха́ти
Виганя́ли. Нагада́ла!¹⁰⁾
Я соба́к дражні́ла
По-під ві́кнами з старця́ми.

¹⁾ Так у р. Д. п. ²⁾ Веч. і Льв. пхала. ³⁾ Р. Д. п. і М. А сина женила. ⁴⁾ Льв. дальше, М. Що-ж там буде? Р. Д. п. Що-ж да́льш. ⁵⁾ Р. Д. п. лиш. ⁶⁾ Р. Д. п. А що да́си? ⁷⁾ Льв. Я панушо́й. ⁸⁾ Р. Д. п. і М. Посривайте. ⁹⁾ Р. Д. п. і М. А сина́ взяв. ¹⁰⁾ М. Еге, еге! Нагадала! А зразу було: Еге, еге! Громадою; так і в Веч.

350 І байстрят¹⁾ носіла
За плечима,²⁾ щоб привчались...
Аж і пан³⁾ приїхав.⁴⁾
Отоді було громадї
І всім доста лиха,⁵⁾
355 Щоб менé не виганяли
З батьківської хати!
Та й взяв менé з близнятами
До себе в палати.
Ростуть мої близняточка,
360 А я утішаюсь
І з лютою гадюкою⁶⁾
Я знову кохаюсь.

1) Р. Д. п. і М. близнят, р. Д. п. водила. 2) Р. Д. п. За собою. 3) Р. Д. п. сам. 4) Далі в давн. вид.:

Я до його кинула ся
Забудучи лихо.
Привитав мене люципер,
Благословив діток
Тай забрав їх у покої.
Ростуть мої квіти,
Тай вирости. Сина Йвана
Одав якійсь пані
У лакеї, а Наталю —
Чи твої Цигани
Всі послули?

Циган.

Всі послули.

Відьма.

Та щоб не почувли
Мого слова. Страшно буде...
І ти, старий друже,
Злякаєш ся, як вимовлю.
Чи тобі байдуже?
Наталочку, дитя своє
Прод нечестивий
Занапастив! А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молити ся.
Я дурна й ходила.

5) Коп. Жемч. достало ся. 6) Р. Д. п. гадиною.

- Докохала ся до краю:
Сіна у лакєї
365 Занапастів, а з дочкою...
Чи чұєш? — з своєю...
Чи се не грїх по вашому?
Чи в вас так уміють?
А мінї дав карбóванця
370 Та послав у Кїїв...
Послав Бóгу мо́лити ся.¹⁾
Ото ж я й ходїла
І мо́лилась... Нї, Цїгане,
Я ма́рне²⁾ мо́лилась!...
375 Чи в-вас єсть Бог який-не́будь?
В нас його́ немає!³⁾
Панї вкра́ли та в шкату́лі
У се́бе хова́ють.
Верта́ю ся із Кїї́ва:⁴⁾
380 За́мкнуті покóї.
Він узя́в її з собо́ю
Та й пої́хав з не́ю,⁵⁾
З Ната́лею... Чи чұєш ти?
І острїг, прокля́тий,
385 Дитя́ своє. По́летїла
Я його́ шука́ти

1) Коп. Жемч. помолитись: р. Д. п. щоб я Богу помолилась...

2) Р. Д. п. і М. дарма. 3) Р. Д. п. та в М. Оже в нас немає...

4) М. Я до дому. 5) Р. Д. п. та М. і коп. Жемч.:

Пан поїхав десь з дочкою,
Як перше зо мною,
І сина взяв. Потім... потім...
Далебі не знаю,
Що робилось. Менї снилось,
Нїби то літаю
Над байраками совою
І дїтий шукаю.
Нї, не слухай! Я не дїтий,
Я шукала пана!
А тепер уже не треба,
Вїду у Цигани.
Я вже сина оженила,
А дочка й так буде.

- В Волóщину, та й шукаю,
Совóю літаю
Над байраками, та діток,
390 Діточок шукаю.
Ната́лоньку!... Чи тée... ні,¹⁾
Я шукаю²⁾ па́на!
Задушу! Возьміть до себе³⁾
І мене,⁴⁾ Цигáni!
395 Я медвѣдя водітиму,
А як найду ка́та,
То й спу́щу його́ на його́!
Отоді,⁵⁾ прокля́тий!...
Ні, не спу́щу, сама́ його́
400 Загризу́! Чи чуєш?
Одру́жимо́сь, моє́ се́рце!
Я й до́сї діву́ю,
А⁶⁾ си́на вже оже́нила,
А дочка́ й так бу́де.
405 Ла́зитиме по-під тинню,
По́ки найдуть⁷⁾ лю́ди
Неживо́ю... Чи ти ба́чив?⁸⁾
Там та́кий хоро́ший
Мій син Іва́н!..., Ух, хо́лодно!⁹⁾
410 Позич ми́ні гро́шій!
Намі́ста до́брого куплю́,¹⁰⁾
Та й¹¹⁾ тебе́ пові́шу,
А сама́ підú¹²⁾ до-до́му...
Диві́сь, ми́ша, ми́ша
415 Несе́ у Ки́їв ми́шеня́:
Не донесе́ш, утóпиш десь,
Або пам одні́ме!...
Чи я найду мо́їх діток,¹³⁾

1) Р. Д. п. Та то брехая. 2) Р. Д. п. шукала. 3) Р. Д. п. А тепер уже не треба, вар. Та 4) Р. Д. п. Піду у. 5) Веч. і льв. Одійди, автогр. М. Отойди. 6) Ром. Я. 7) М. стопчуть. 8) Р. Д. п. і М. Ти не бачив мого сина? 9) Р. Д. п. А знаєш, що? 10) Р. Д. п. А я вамиста накуплю 11) Р. Д. п. і М. Та й піду собі. 12) Льв. в Київ. 13) Р. Д. п. дітей своїх.

- Тай замóвкла, мов засну́ла.
420 Цига́ни встава́ли,¹⁾
Розбіра́ли²⁾ шатро́ своє,
В дорóгу руша́ли.
Та й ру́шили. Пішли́ степом.
І³⁾ вона́ небо́га
425 Безтала́нна вста́ла мо́вчки,⁴⁾
І нїби-то Бо́гу
Нїшком собі моли́ла ся,
Та й пошкандиба́ла
За Цига́нами, а йду́чи
430 Тихе́нько співа́ла:
„Ка́жуть лю́ди, що суд бу́де,
А су́ду не бу́де,
Бо вже мене́ осуди́ли
На сїм світі́ лю́ди“.

IV.

- 435 Із-за Дні́стра пішли́ Цига́ни
І на Воли́нь і на Укра́йну;
За селом село́ мина́ли,
В городі́ ходи́ли,
І маро́ю⁵⁾ за собо́ю
440 Приблúду води́ли.
І співа́ла й танцюва́ла,
Не пи́ла й не ї́ла,
Ненáче смерть з Цига́нами
По сéлах⁶⁾ ходи́ла.
445 По́тім ра́зом схамену́лась,⁷⁾
Ста́ла їсти й пи́ти,

¹⁾ Льв. уставали. ²⁾ Льв. Розбірали. ³⁾ Ром. А. ⁴⁾ В М., та вар-
Жемч. замісь сього і дальших 6 рядків стоїть:

І відьма устала
Тай пішла сама за ними,
А йду́чи співала:

⁵⁾ Р. Д. п. і М. мов диво. ⁶⁾ Р. Д. п. і М. По світу. ⁷⁾ Р. Д. п.
перестала.

І ховáтись за шáтрами,
І Бóгу молíтись.
Щось¹⁾ такé їй поробíла
450 Старá Маріу́ла,
Якимсь зíллям напува́ла,²⁾
Та й воно́ мину́ло.

Пóтім її й ста́ла вчіти
І лїкарюва́ти:³⁾
455 Якí тра́ви, що од чо́го,
І де їх шука́ти,
Як суши́ти, як ва́ріти⁴⁾ —
Всьо́му, всьо́му вчі́ла
Маріу́ла, а та вчі́лась
460 Та Бóгу моли́лась.
Мину́ло лі́то, вже й дру́ге⁵⁾
І трéтє наста́ло:
Уже прийшли́ в Україну...⁶⁾
Їй жаль чо́гось ста́ло.

465 Поклони́лась Маріу́лі
За нау́ку в но́ги,
Попроща́лась з Цигáнами,
Помоли́лась Бóгу
Та й пішла́ собі небо́га⁷⁾
470 На свою́ кра́йну,⁸⁾
Ра́да, ра́да та весéла,
Мов малá дити́на.
„Верну́сь, ка́же, там погля́ну
На дочку́, на си́на.“
475 Не довело́сь. Пан верну́в ся,
Покінув Ната́лю
В Московці́ні. А ти її
За Дні́стром шука́ла

1) Давн. вид. То. 2) Давн. вид. напоїла. 3) Ром. Потім її
й сама стала, р. Д. п. без й 4) Ром. Як варити, напувати. 5) Ром.:
Та трави сушила.

Літо й друге проблукала,

6) Ром. Тай пішла собі до дому. 7) Кож. і Ром. В свою Україну.

8) Ром. А на третє в Україну з нею прибудила; р. Д. п. при-
блудила

- Сіна Йвана молодого
480 Оддали в салдати
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
До когój ти прихилиш ся?
Нікого не має!
- 485 До людий хились, небóго,
Люди привітають.
Які села проходила,
Болящих пита́ла
І травами напувала,
490 І всім помагала.
В-осені прийшла до-дому,
Пустку затопила,
Вимазала, упоралась
І легко¹⁾ спочила,
495 Мов у раї. Все забула:
Злеє і незлеє,²⁾
Всіх прости́ла, всіх люби́ла
І мов над землею
Святім а́нгелом віта́ла,
500 Так їй ле́гко ста́ло!
Мов в пала́тах,³⁾ в своїй хаті
Жіти вона́ ста́ла.⁴⁾
І сусіди не цура́лись,
Все село люби́ло,
505 Бо вона́ все по болящих
День і ніч ході́ла
І всім лю́дям⁵⁾ помагала,
І пла́ти не бра́ла,
А як⁶⁾ бра́ла, то ка́лкам
510 За́раз оддава́ла;
Або сві́чечку в неді́лю
Спа́сові поста́вить
За всіх грішних, а у себе
Й шага́ не оста́вить.

¹⁾ М. Легенько. ²⁾ Р. Д. п. І злеє й незлеє. ³⁾ М. палаті.
⁴⁾ Р. Д. п. і Ром. перезимувала, М зразу переночувала. ⁵⁾ Р. Д. п.
всцякому. ⁶⁾ Р. Д. п. А що.

515 „На-що міні? (було каже)
Чи то в мене діти?“
Та й заплаче. Отак вона
Самá собі¹⁾ в світі
Вік недóвгий доживала.

520 Дівчата бувало
І днювали й ночували,
Й хату прибірали,
І мазали і квітчали,
І їсти варили

525 І ворожить не просили —
Так собі любіли!...
В хатиночці²⁾ чисто, тіхо,
Ясно, мов³⁾ у раї,
І знай двері поскрипують,

530 Ніхто не минає:
Той добрідень, прийде, скаже,
Той зїлля попросить,
Той колачик, палянічку,
Всього понаносять,

535 Абі було з ким пожити,
Добрóm поділитись.
Отак вона в селі жила⁴⁾
І вкрита і сита,
І любіли й поважали⁵⁾

540 І всього давали,
А все-такі покриткою
І відьмою звали...

V.

З подагрою і подушками,⁶⁾
З трьома чи й більше лікарями
545 Із-за німецької землі
Весною пана привезлі,

¹⁾ Р. Д. п. Між чужими. ²⁾ Р. Д. п. У хаточці ³⁾ Р. Д. п. як
⁴⁾ Так п р. Д. п., прась. жили дома. ⁵⁾ Р. Д. п. і вітали. ⁶⁾ Р. Д. п.
З недугами і болячками.

- Самого тільки... Де-ж ті діти?)
Дочку на хорта проміняв,
А сина в карти проіграв.
550 (І так трапляється на світі!
А що-ж ми маємо робити?)
Отό-ж взяли його лічили.
Лічили, аж у-трёх лічили,
Уже чого з ним не робили?
555 Та ба, не буде вже грішити.
А ще б хотіло ся... Простила!
Святого зїлля наварїла,
І милосердая²⁾ з села
Лічити ворога пішла
560 В палати сунїї. Просїла,³⁾
Щоб пана зїллям⁴⁾ напоїть;
Божїла ся,⁵⁾ що буде жить,
Та⁶⁾ лікарі не допустили,
Прогнали, трёхи ще й не били.
565 Взяла горщечок та й пішла;
Ідучи діточок згадала,
Заплакала, і⁷⁾ жаль їй стало,
Що панові не допомгла.

- Весна зїму проганяє,
570 І зелений по землі
Весна кїлим розстилає;
Із ірію журавлі
Летять високо ключами,
А степами та пляхами
575 Чумаки на Дін пішли.
І на землі і на небі
Рай. І я не знаю,
Якого ще люди раю
У Бога благаяють!
580 А тим часом непрощений
Грішний умірає.

¹⁾ Р. Д. п. Тільки самого. А деж діти? ²⁾ Ром. милосердна.
³⁾ Р. Д. п. і М. І лікарів отих просила. ⁴⁾ Р. Д. п. Зїллем пана. ⁵⁾ М.
Хрестила ся, так і прась. ⁶⁾ Р. Д. п. І лікарі. ⁷⁾ Прась. Та.

Уже його лукавого¹⁾
Сакраментували,
Клали долі на солоні
585 І стелю знімали, —
Не вмирає... І лікарі
Нічого не вдіють!...

Якось²⁾ тріхи полégшало.
„Покличте Лукію!“ —
590 Шепнуv, та аж затрусів ся.
Привели в палати
Мою відьму. І лікарі
Вже стали благати,³⁾
Щоб допомогла... Прийшла вона
595 І у ногах стала,
І нищечком⁴⁾ за грішного
„Отче-наш“ читала.⁵⁾
Пан неначе прокинуv ся,
Глянуv кругом себе
600 І на неї... та й закричав:
„Не треба, не треба!
Іді собі!... Або стривай...
Чи ти не забула?
Прости мене! Прости мене!“
605 І слюзи блиснули
В-перше з-роду. — „Я прощаю,
Я давно простила...“
І свічку дала в руки
І перехрестила.
610 Заснуv ворог перед нею,
Як тая дитина,
А її за своєю душою⁶⁾
Молітись покинуv.

¹⁾ Р. Д. п. У будинках. Уже його. ²⁾ Р. Д. п. Потім. ³⁾ Р. Д. п. прохати. ⁴⁾ Р. Д. п. тиленько. ⁵⁾ М. шептала, потім поправлено
⁶⁾ Ром. Та за пана, за ворога, р. Д. п за грішного, М., Жемч. та прась. покійного.

VI.

- Сорокоусти наймала,
615 У Київ ходіла
Та за пана, за ворога
Господа молила.
І в осení верну́ла ся
В село зїмувати.
620 Ніби¹⁾ маті́рь привітали
Ласкаві дівчата.
І знов ста́ли на до́світки
До не́ї ходіти,
І знов ста́ли як ма́тері
625 Лу́кїї годіти;
А вона́ їх на́учала,
Як на світі́ жи́ти.
Розка́зує, як і вона́
Коли́сь дївува́ла,
630 І як па́на полюби́ла,
По́криткою ста́ла;
І як стри́гою ході́ла,
Близня́т породі́ла,
Як блука́ла з Цигана́ми
635 І як її́ вчі́ла
Ліка́рюва́ть Мари́ула.
І все, що́ робі́лось,²⁾
Усе́ бу́ло розка́зує,
Аж пла́чуть дівча́та
640 Та хре́стять ся, жаха́ють ся,
Ніби пан у хати́...
А вона́ їх розважа́є,³⁾
Прóсить, за́клина́є,
Щоб з па́нами не коха́лись,
645 Бо Бог покара́є.
Бо „Пі́дете й ви по⁴⁾ світу́
Так як я ході́ла,

¹⁾ Р. Д. п. Так як. ²⁾ Р. Д. п. і Ром. І де що робилось.

³⁾ Ром. їм розказує. ⁴⁾ Ром. підете ви.

Батька, матір погубите,
Як я погубила;
650 Дітий своїх на сміх людям
Пустите по світу
Так, як я... як я... пустила...
Діти мої, діти!“

Отак вона научала.
655 Дівчата хрестілись
Та плакали, а у ночі
Пані все¹⁾ їм снілись:
Із рогами, із хвостами,
Одрізують коси,²⁾
660 Та кусають, та сміють ся,
І простоволосих³⁾
На собак, то що, міняють,
У дьогті купають,
І виводять на вулицю
665 І людей скликають
Дивити ся... Отакé-то
Дівчаточкам снілось,
А все-такі на дóсвітки
До неї ходили.

670 Прийшла весна зелéная,
Старá моя встала,
Пішла в поле шукать зїлля,
Та там і остáлася.
І обідать і вечéрять
675 Варіли дівчата,
Та не знали, де дїла ся
Їх нерідна мати.
Пастухі в селі сказали,
Що коло могили
680 У калюжі стару́ відьму
Чорті утопили.⁴⁾

¹⁾ Ром. То все паня. ²⁾ Р. Д. п. косу, Ром. Обрізують. ³⁾ Р. Д. п. простоволосу. ⁴⁾ Прась. задавили.

Найшли її, громадою
Без попá сховали,
На могилі¹⁾ й осиковий
685 Кіло́к забивали.²⁾
А дівча́та уквітча́ли³⁾
Могі́лу квітка́ми,⁴⁾
І осі́ку полива́ли
Дрі́бни́ми⁵⁾ слю́зами.
690 І ві́росла на могилі́
Осі́ка за́клята, —
Ота́м ві́дьма похováна!
Хресті́тесь,⁶⁾ дівча́та!
Хресті́те ся, не ква́пте ся⁷⁾
695 На пані́в лука́вих,
Бо згі́нете осміяні,
Наро́бите сла́ви.

Написано в Седневі д. 7 марта 1847. Друковано у-перве
в Вечерницях 1862 р. ч. 16, 17, 18 (стор. 121—122, 129—130
і 137—138 без V і VI глави).

¹⁾ М. і прасъ. І в могилу. ²⁾ Р. Д. п. осиковим кілком про-
бивали. ³⁾ Р. Д. п. засїяли. ⁴⁾ Р. Д. п. цвітками. ⁵⁾ Р. Д. п. своїми.
⁶⁾ Р. Д. п. молїтесь ⁷⁾ Ром. Молїте ся і не кваптесь: М. хрестіте ся.

ТРИ ЛІТА.

Передмова до другого видання Кобзаря.

Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья моль,
Чтобъ умный, добрый нашъ народъ
Хотя по языку насъ не считаль за нѣмцевъ ?

А. Грибоєдовъ.

Випускаю отсе в люди другого Кобзаря свого, а щоб не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм. До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю, Ляхи дрюкують, Чехи, Серби, Болгари, Черногори, Москалі, всі дрюкують, а в нас ані телень, неначе всім заціпило! Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія иноплемених журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. Вони кричать, чом ми по московськи не пишемо? А чом Москалі самі нічого не пишуть по своєму, а тільки переводять, та й то чорт зна по якому? Натовкмачять якихсь індивідуалізмів то що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш, кричать о братстві, і гризуть ся, мов скажені собаки. Кричать о єдиной слав'янської літературі, а не хотять і заглянуть, що робить ся у Слав'ян! Чи розібрали вони хоч одну книжку польську,

чешську, сербську, або хоч і нашу? Бо і ми таки слава Богу не Німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться ся у їх руки, то вони аж репетують, та хвалять же що найпоганше, а наші патріоти хуторяни й собі за ними: „Преочаровательно!“ В чарах тих ось що: жиди, шинки, свині і п'яні баби. Може се по їх „утонченной“ натурі і справді добре, а на наші мужицькі очі то дуже погано. Воно і то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачимо нашого народу, так як його Бог сотворив; у шинку і наш і москаль і навіть Німець всі похожі на свиню, а на панщині то ще поганше. У хату прийти до його, або до себе покликать по братерськи не можна, бо він злякається, та може ще й те, що він пізнає дурня у жупані.

Прочитали собі по складах Енеїду та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братіки, прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочять, то тойді і скажіте, що Енеїда добра, а все таки сміховина на московський шталт.

Отак то, братія моя возлюбленная, щоб знать людий, то треба пожити з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотратником¹⁾ чорнила і паперу. Отойді нишіть

¹⁾ В автографі: марнотрателем.

і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом чесним, а на Москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по своєму, а ми по своєму; у їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чіе краще, нехай судять люди. Вони здають ся на Гоголя, що він пише не по своєму, а по московському, або на Вальтер Скота, що й той не по своєму писав. Гоголь виріс в Ніжині, а не в Малоросії, і свого языка не знає, а Вальтер Скот в Едембурзі, а не в Шотландії, а може іще було що небудь, що вони себе одцурались, не знаю. А Борнс усе таки поет народній і великий. І наш Сковорода таким би був, як би його не збила з пливу латинь, а потім московщина.

Покойний Основьяненко дуже добре приглядив ся на народ, та не прислухав ся до языка, бо може його не чув у колісці од матери, а Г. Артемовський хоть і чув, так забув, бо в пани постриг ся. Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзеним и богупротивним панством. Нехай-би вже оті Карпи Гнучкошиєнки сутяги! Їх Бог за тяжкі гріхи наші ще до зачатія во утробі матерній осудив киснуть і гнить в чорцилах! А то мужі мудрі, учені проміняли свою добру, рідну матір на п'яницю непотребную, а в придаток ще й „овъ“ додали.

Чому В. С. Карадж(ич), Шафар(ик) і інші не постриглись у Німці (ім би зручніше було), а остались Слав'янами, щирими синами матірок своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і працюйте розумно во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь.

Потім у нотці:

А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде і щоб не дуже чванилась московська братія своєю Ростопчиною, то от вам свяченая вода — написано панночкою¹⁾, та ще й хорошою, тільки не скажу, якою, бо воно ще молоде, боязливе.

А переверніть чудові журнали та пошукайте, чи нема там чого небудь такого, як С(кот) В(альтер)! І не турбуйтеся, бо ей Богу не знайдете.

Седнів 1847 г. Марта 8. Друкована у-перве в серпневій книжці журн. Былое 1906 р., передрукована в первісній формі в Літ. Наук. Вістн. за жовтень тогож р. Тут поправлено правопись.

¹⁾ Олександрію Псьодівною.

ОЙ ОДНА Я, ОДНА.

- Ой одна я, одна,
Як билиночка¹⁾ в полі,
Та не дав міні Бог
Ані щастя, ні долі.
5 Тільки дав міні Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братіка я,
10 Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,²⁾
Долі-щастя не мала.³⁾
Де-ж дружина моя?
Де ві, добрії люди?
15 Їх нема... Я сама,
А дружини — й не буде!...

Написано в Петербурзі, у цитаделі в маю 1847 р. В перше друк. в „Народномъ Читаніи“ 1860, кн. III, стор. 151.

¹⁾ М. Як билинонька. ²⁾ Б. І зросла — не кохалась. ³⁾ М. Уже-й старітись стала; Черн. Уже й вянути.

ЗА БАЙРАКОМ БАЙРАК.

- За байра́ком байра́к,
А там степ та моги́ла.
Із моги́ли¹⁾ коза́к
Встає́ сівий, похі́лий.
5 Встає́ сам у́-ночі,
Іде́ в степ, а йдучи́
Співа́, су́мно співа́є:
„Наноси́ли землі́,
Та й до до́му пішли́,
10 І ніхто́ не згада́є.
Нас тут три́ста, як склю́,
Товари́ства лягло́,
І земля́ не прийма́є.
Як²⁾ запро́дав гетьма́н
15 У ярмо́ христі́ян,
Нас посла́в поганя́ти;
По свої́й по землі́
Свою́ кров розлили́
І за́різали бра́та.³⁾
20 Кро́ви⁴⁾ бра́та впи́лись
І оту́т⁵⁾ поляглі́
У моги́лі за́кля́тій“.
- Та й замо́вк, зажу́ривсь⁶⁾
І на спи́с похи́лівсь,
25 Став на са́мій моги́лі;
На Дні́про́ позира́в,

¹⁾ М. На моги́лі. ²⁾ Черн. Бо. ³⁾ М. і Черн. до́різали. ⁴⁾ Черн. Кро́в'ю. ⁵⁾ М. І в степу, Б. і отту́т. ⁶⁾ Черн. затрусивсь.

Тяжко плакав-рида́в,¹⁾
Сині хвилі голосили.²⁾
З-за Дні́пра із села́
30 Луна́ гаєм гула́,³⁾
Треті́ півні співа́ли;
Провали́в ся коза́к,
Стрепену́в ся байра́к,
А моги́ла засто́гнала.

Написано в Петербурзі, у цитаделі в маю 1847 р. Друковано
у-перве в льв. вид. П., 205 і в Кож.

¹⁾ Авт. М. і коп. Жемч. Тяжко, тяжко ридав. ²⁾ Черн. гомо-
ніли. ³⁾ В авт. М., В. і Черн. Руна.

- „Не кїдай матері!“ казали,
 А ти покинула, втекла;¹⁾
 Шукала мати, не наїшла,
 Та вже й шукати перестала,
 5 Умерла плачучи. Давно
 Не чуть нічого,²⁾ де ти гралась;
 Собака десь помандрувала,
 І в хаті вибите³⁾ вікно.
 В садочку темному ягнята
 10 У-день пасуть ся,⁴⁾ а в-ночі
 Віщують совн та сичі
 І не дають сусідам⁵⁾ спати.
 І твій барвіночок хренцятий
 Заріс богілою, ждучи
 15 Тебе неквітчану,⁶⁾ і в гаї
 Ставочок чистий⁷⁾ висихає,
 Де ти купала ся колись;
 І гай сумує, похиливсь,⁸⁾
 У гаї пташка не співає —
 20 Й її⁹⁾ з собою занесла;
 В яру криниця завалилась,
 Верба усохла, похилилась,
 І стежечка, де¹⁰⁾ ти ходила,
 Колічим терном поросла.
 25 Куди¹¹⁾ полинула, де ділась?
 До кого ти перелетіла?

1) М. і Ж. пішли; Черн. не слухала, пішла. 2) М. та Черн. вікого. 3) М. вибито. 4) Черн. пасуть ся в день. 5) М. і В. сусідам.
 6) М. і Черн. тебе з калиною; Ж. в гаю. 7) М., Черн., Ж. ставок пирокій. 8) Черн. зелений зажурился. 9) Черн. Тай те. 10) М. що
 11) М., Черн. і Ж. Деж ти полинула.

В чужій землі, в чужій сім'ї¹⁾
Кого ти радуєш? До кого,²⁾
До кого руки прирослі?
30 Віщує серце, що³⁾ в пала́тах
Ти роскошувеш,⁴⁾ і не жаль
Тобі покинутої хати.
Благаю́ Бо́га,⁵⁾ щоб печаль
Тебе́ до віку не збуділа,
35 Щоб у пала́тах не найшла́,
Щоб Бо́га ти не осуділа
І матері не прокляла́!

Написано в Петербурзі в цитаделі 1847. р. в маю. Друковано
у-перве в лѣв. вид. II, 221—222.

¹⁾ М. і Черн. переставка: сім'ї... землі. ²⁾ М., Черн. і Ж. Кого ти радувать схотіла. ³⁾ Ж. і. ⁴⁾ Черн. Ти спиш як дома.
⁵⁾ Черн. Моло ся Богу.

Мінї однаково, чи б́уду
Я жить в Українї, чи нї,
Чи хто згадає, чи заб́уде
Мене в снїѓу на чужинї —
5 Однаковісенько мінї!

В неволї віріс між чужими,
І неоплаканий своїми
В неволї плачучи умру́,
І все з собою заберу́,
10 Малого слїду не покину
На на́шій сла́вній Українї,
На на́шій — не своїй землі.¹⁾
І не помья́не ба́тько з си́ном,
Не ска́же си́нові: „Моли́сь,
15 Моли́ ся, си́ну, за Вкраїну
Його́ замучили коли́сь“.

Мінї однаково, чи б́уде
Той син мо́лити ся, чи нї;
Та не однаково мінї,
20 Як Україну злії лю́ди
Присплять лука́ві,²⁾ і в огні
Її окра́деную зб́удять...
Ох, не однаково мінї!

Написано в Петербурзі в цітаделі в маю 1847 р. Друковано
вперве в „Метї“ 1863, ч. 4. ст 272—273 пз. Сидючи в неволї, 1847 р.

¹⁾ Черн. авт. На обезчещеній землі. ²⁾ М. гадюки; Черн. неситі. ³⁾ М. Вдову, так і Черн.; Ром. в потках:

Задущать ввіснї і в огні

Вдову окра́дену з́огулять.

КАЛИНА.

- „Чого ти ходиш на могилу?“
На-сілу мати говорила.
„Чого ти плачеш ідучи?“
„Чому не спиш ти у ночі,¹⁾
5 Моя голубко сизокрила?“
„Так, мамо, так!“

І знов ходіла,
А мати плакала ждучи.

- Не сон-трава на могилі
В-ночі процвітає,
10 То дівчина заручена
Калину сажав,
І сльозами поливав
І Господа просить,
Щоб послав він дочці в-ночі²⁾
15 І дрібнії роси,
Щоб калина прийняла ся,
Розпустила віти, —
Можже пташкою приліне
Милий з того світа.
20 „Зовью йому кубелечко
І сама поліну,
І будемо щебетати
З милим³⁾ на калині.
Будем Бога вихваляти,⁴⁾
25 Тихо розмовляти,

¹⁾ М. Чого воркуєш у ночі. ²⁾ М. Пошли, Боже, дочці в ночі.
³⁾ М. З милим. ⁴⁾ Так у М. і в Б., та в Б. попр. тихо розмовляти.

Будем в-купочці у-ранці
На той світ літати“.

- І калина прийняла ся,
Віти розпустила,
30 І три літа) на могилу
Дівчина ходила.²⁾
На четверте не сон-трава
В-ночі процвітає,
То дівчина з калиною
35 Плаче-розмовляє :

- „Широкая, високая
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливана !
40 Широкої сльози-ріки³⁾
Тебе полили,
Їх славою⁴⁾ лукавою
Люди понесли.
Зневажають⁵⁾ подруженьки
45 Подругу свою,
Зневажають червону
Калину мою.
Калиночко червона,
Світе мій ясний,
55 Повій мою голівоньку,
Росою умій,
І вітами широкими
Од сонця закрий !
В-ранці найдуть мене люди,
60 Мене осміють,
Широкої твої віти
Діти обірвуть.“

¹⁾ М. і Черн. дівчина. ²⁾ М. і Черн. Три літа. ³⁾ М. ріки-сльози. ⁴⁾ М. із славою. ⁵⁾ М. і Черн. Осміяли.

- В-ранці рано на калині
Пташка щебетала,
65 Під калиною дівчина
Спала, не вставала.
Утомилось молодее,
На віки спочило...
Не сон-трава перед світом.
70 Одцвіла, завьяла,
То дівчина на могилі
Плакать перестала.
Перестала слёзи літи
І тяжко любити,
75 На вік-віки на могилі
Сльозами умита.

- Втоміла ся тай задрімала.
Вставало сонце з-за могили,
Раділі люди встаючи;
80 А мати й спати не лягала,
Дочку вечерять¹⁾ дожидала
І тяжко плакала ждучи.

Написано в Петербурзі в цитаделі в маю 1847. Надруковано
вперве в „Хаті“ Куліша 1860 р. ст. 73—76.

¹⁾ М. Вечерять доню.

Т Р И Ш Л Я Х И.

Ой три шляхи широкії
До-купи зійшли ся;
На чужину з України
Браті розійшли ся;
5 Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той сестру, а найменший
Молодую дівчину.

Посадила стара мати
10 Три ясени в полі,
А невістка посадила¹⁾
Високу тополя;
Три явори посадила
Сестра при долині,
15 А дівчина заручена
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
20 Калина зовьяла.
Не вертають ся три браті,
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті;

¹⁾ М. Черн. над горою; Ж. під горою.

25 Сестра́ плаче, йде шука́ти
Братів на чужину,
А дівчину заручену
Кладу́ть в домовину.

Не верта́ють ся три брати́,
30 По світу блука́ють,
І три шляхи широкі́
Терно́м зароста́ють.
Булó не йти, не кидати́
Весело́ї хати́,
35 Чуже́ поле не топтати́,
А сво́є орати́.¹⁾

Написано в Петербурзі в цітаделі в маю 1847 р. Друковано
вперше в Основі 186¹, кн. I, стор. 5—6.

¹⁾ Оті останні рядки доси невідомі в виданнях Шевченка
беремо з Черн.

Н. І. КОСТОМАРОВУ.

- Веселе сонечко ховалося
В веселих хмарах весняних;
Гостій зачинених своїх
Сердешним чаєм напували
5 І часових перемінjali,
Синемундірих часових.
І до дверей на ключ замкнүтих
І до решітки на вікні
Привик я трόхи, — і мині
10 Не жаль було давно одбүтих,
Давно похованих, забүтих
Моїх кровавих, тяжких слббз, —
А їх чимало розлибсь
На марне поле. Хоч-би рүта,
15 А то нїчого не зійшло!
І я згадав своє село,
Когб я там, коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклобсь,
20 Що нїкому менє згадати...
Дивлибсь: твоja, мій брате, мати
Чорнїйша чорної землі
Іде з хреста непаче знята...
Молю ся, Господи, молюбсь,
25 Хвалить Тебє не перестану,
Що я нї з ким не подїлю
Мою тюрмү, мої кайдани...

Написано в Петербурзі в цїтаделі 19 мая 1847. Друк. у перве
в Меті 1863, ч. 4 стор.

В Е Ч І Р.¹⁾

Садок вишнівий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучі дівчата,
5 А матері вечерять ждуть.

Семья вечєря коло хати.
Вечірна зіронька встає...
Дочка вечєрьть подає,
А мати хоче научати,
10 Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Самá заснула коло їх.
Затіхло все... Тільки дівчата
15 Та соловейко не затіх.

Написано в Петербурзі в цітаделі, в маю 1847 р. Друковано
у-перве в „Русской Бесѣдѣ“ 1859, кн. 3.

¹⁾ М. і Б. заголовка немає, в Черн. автогр. Весенній вечір.
в р. Б. просто Вечір.

Не спало ся, а ніч як море.
(Хоч діялось не в-осені,
Так у неволі). До стіні
Не заговориш ні про горе,
5 Ні про „младенческие сны“.
Верчу ся,¹⁾ світу дожидаю...
А за дверіма про своє
Солдатське нежитіє
Два часовії розмовляють.

Перший.

10 Така ухабіста сабій,
И менше бѣлой не даріла...
А баринь бѣдненькой²⁾ такої!
Меня-то, слышь, и подсмотрѣли,²⁾
Свезлі въ Калугу и забрили.
15 Теперь и стой да пѣсни пой!⁴⁾

Другий.

А я — аж страшно,⁵⁾ як згадаю! —
Я сам пішов у москалі.
Такі-ж у нашому селі
Назнав я дівчину. Вчацаю
20 І матірь удову еднаю,
Так пан заклятый не дає:
„Малá, каже, нехай дожду ся.“
Я знай⁶⁾ вчацаю до Ганнусі.

1) Черн. Верчусь я. 2) Черн. тощенькой. 3) Черн. знаеш и схватили. 4) У давн. вид. Такъ вотъ тѣ случай то какой, без сумніву блідійше. Наш рядок із Черн. 5) У прим. до праск. чудно. 6) Черн. І, далі рядок: Вертаюсь в осени до дому.

- На той рік зно́ву за сво́е.
25 Пішо́в я з ма́тїрю проси́ти.
„Шкода́, ка́же, і не проси́!
Пятьсо́т, ка́же, коли́ даси́,
Бери́ хоч за́раз!“ Що́ робі́ти?
Голо́вко́ бі́дна!¹⁾ Позича́ть?
30 Та́ хто́ таку́ позичи́ть си́лу?²⁾
Пішо́в я, бра́те, заробля́ть.
І де́ вже но́ги не носі́ли!...
Поки́ ті гро́ші зароби́в,
Я го́дів зо́ два проходи́в
35 По́ Чорномо́рії, по́ До́ну.
Верта́юсь в-осе́ні до до́му,
І подару́нків накупи́в
Найдорогі́ших. От верта́юсь
В село́ до дівчи́ни в-ночі́, —
40 А́ж тільки́ ма́ти на печі́,
Та́ й та́ серде́шна уми́рає,
А ха́та пу́сткою́ гни́є.
Я ви́кресав о́гню, до не́ї;
Од не́ї па́хне вже́ земле́ю,
45 У́же й мене́ не пі́знає.
Я до́ по́па та́ до сусі́ди.
Приви́в по́па, та́ не за́ста́в,
Вона́ вже́ вме́рла. Нема́ й слі́ду
Моє́ї Га́нни. Я́ спита́в
50 Та́кі сусі́ду про́ Ганну́сю,
Ка́жу: „Де́ ді́лась, що́ нема́є?“³⁾
„Хиба́ ти́ й до́сі́ ще́ не зна́єш?
Га́ннуся́ на Си́бір пішла́.
До́ панича́, ба́чиш, ходи́ла,
55 По́ки дити́ну приве́ла,
Та́ у крини́ці́ й зато́пи́ла“.
Нена́че́ зга́га⁴⁾ запекла́...
Я ле́две-ле́две⁵⁾ вийшо́в з ха́ти.

¹⁾ Черн. А я козак був. М. зразу: позичить таку, в Черн. позичить таку силу. ²⁾ Так у Черн., було зразу і в М., але Шевч. вичеркнув, хоча вірш зовсім до річи. ⁴⁾ М. перв. ззага, так і в Черн. ⁵⁾ Черн. і вар. праськ. Поки я слухав.

- Ще не світало. Я в палати
60 Пішов з ножём, не чув землі.
Аж панича вже одвезлі¹⁾
У школу в Київ. От як, брате!
Остали ся і батько й мати,
А я пішов у москалі.
65 І досі страшно, як згадаю:
Хотів палати запалить,
Або себе занастить,
Та Бог помилував. А знаєш,
Його до нас перевели
70 Із армії, чи що?²⁾

Перший.

Такъ что-же?

Ну, вотъ теперъ и приколі!

Другий.

Нехай собі! А Бог поможе,
То й так³⁾ забудеть ся колись.

- Вони ще довго говори́ли.
75 Я став перед-світом дріма́ть,
І паничі міні присні́лись,
І не дали погáні спать.

Написано в Петербурзі в ціталелі 1847 р. Друк. у-перве
у льв. вид. II, 184—186.

¹⁾ Черн. повезли. ²⁾ Черн. „чи що“ час. ³⁾ Давн. вид. І так.

ПУСТКА.¹⁾

- Ра́но в-ра́нці новобра́нці
Виходи́ли за село́,²⁾
А за ні́ми молоді́ми
І дівча́ одно́ пішло́.³⁾
5 Поді́бала ста́ра ма́ти⁴⁾
До́ню в полі́ доганя́ти,
З ми́лим розлуча́ти.⁴⁾
І догна́ла, привела́,
Розлучи́ла та вмовля́ла,⁵⁾
Наріка́ла, говори́ла,
По́ки в зе́млю положи́ла,⁶⁾
10 А сама́ в ста́рці пішла́.

- Мину́ли лі́та,⁷⁾ а село́
Не пере́мінілось,
Ті́лько пу́стка на край села́
На бі́к похили́лась.
15 Ко́ло пу́стки на ми́лиці
Моска́ль шкандиба́є,
На садо́чок позира́є,
В пу́стку⁸⁾ загляда́є.
Ма́рне, бра́те,⁹⁾ не ві́гляне
20 Чорнобри́ва з ха́ти,

¹⁾ Ні в М. ні в Б. титулу нема. Дав його мб. Куліш. ²⁾ Давн. вид. із села. ³⁾ М. і давн. вид. Одна дівчина пішла. ⁴⁾ Сей рядок беремо з льв. вид. ⁵⁾ І сей рядок із льв., де до нього додано ще один: Поки в землю закопала. ⁶⁾ М., Жемч. і Черн. опустила. ⁷⁾ В давн. вид. Стоїть село, не виросло. ⁸⁾ Давн. вид. В вікно, Б. в пустку. ⁹⁾ Давн. вид. Заглядає, в Б. поправка Шевч.

Не покліче старá мати
Вечéрати в хату.¹⁾
А ко́лись, давнó ко́лись-то²⁾
Рушникі вже тка́лись
25 І хусти́на мере́жалась,
Шóвком вишивáлась...
Дума́в жити, любі́ти ся³⁾
Та Бо́га хвалі́ти,⁴⁾
А довелóсь — ні́ до ко́го
30 В сві́ті прихилі́тись!⁵⁾

Сиді́ть собі́ ко́ло пу́стки.⁶⁾
На двóрі смерка́є,
А в ві́кно, ненáче ба́ба,
Сова́ вигляда́є.

Написано в Петербурзі в маю в цітаделі, 1847 р. Вперше
друковано в „Хаті“ Куліша ст. 76—77.

¹⁾ М. зразу: В хату вечеряти. ²⁾ Давн. вид. А він ко́лись-
бу́в клика́ний, вар. беремо з Б. ³⁾ Б. веселити́сь. ⁴⁾ Давн. вид. Весь
ві́к веселити́сь. ⁵⁾ Давн. вид. мій голубе, слё́зами уми́тись; М. і Ж.
Христа́ ради у лю́дий прохати. ⁶⁾ Давн. вид. сиди́ть моска́ль під
хато́ю.

- В неволі тяжко, хоча й воли,
Сказать по-правді, не було;
Та все-такі якось жилось
Хоть на чужому, та на полі...¹⁾
5 Тепер же злої тиї долі
Як Бога ждати довелось.
І жду її і виглядаю,
Дурний свій розум проклинаю,
Що дав ся дурням одурить,
10 В калижі волю утопить.
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,
Що не в Україні буду жить,²⁾
Людий і Господа любить.³⁾

Написано в Петербурзі в цитаделі в маю 1847 р., вперше
друк. в Основі 1861, кн. 5, стор. 14.

¹⁾ Черн. Коло людий та коло поля. ²⁾ В М. було зразу: по-
ховають, потім перечеркнено і дописано: буду жить. ³⁾ Кож. і пізн.
вид. хвалить.

Чи ми ще зійдемо ся¹⁾ знову,
Чи вже на віки розійшлись,
І слово правди²⁾ і любови
В степі-вертепи³⁾ понесли?
5 Нехай і так! Не наша мати,
А довело ся поважати.
То — воля Господа!... Годить,
Смирите ся, молітесь Бóгу
І згадуйте одін другóго!
10 Свою Україну любіть,
Любіть її, бо время люте!⁴⁾
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Написано в Петербурзі в цітаделі в маю 1847 р. Друк.
у-перве в „Оснóві“ 1861, в.н. 9, стор. 2.

¹⁾ Осн. Чи ви ще зійдете ся знову. ²⁾ М. і Ж. братства.
³⁾ М. і Б. в степи і дебри, М. рознесли. ⁴⁾ В автогр. М і Б. і коп.
Жемч. Любіть її! Во время люте.

По-над полем іде,
Не покóси кладé,
Не покóси кладé — гóри;
Стóгне землія, стóгне мóре,
5 Стóгне та гудé.

Косаря́ у ночі
Зустріча́ють сичі.
Тне коса́рь, не спочива́є,
Ні¹⁾ на ко́го не вважа́є,
10 Хоч і не просі́.

Не блага́й,²⁾ не просі́!
Не клепа́є косі́,
Чи то при́город, чи гóрод,³⁾
Як брі́твою старі́й гóлнить
15 Усе́, що дає́.

Мужика́ й шинка́ря,
Сироту́⁴⁾ кобза́ря...
Приспі́вує старі́й, ко́снить,
Кладé гóрами покóси,
20 Не ми́на⁵⁾ й ца́ря.

¹⁾ Б. І ні. ²⁾ В Осн. Не кричи ³⁾ Осн. Чи то город, чи то поле, наш вар. з Б. ⁴⁾ М. І сироту. ⁵⁾ Осн. Не мине.

І менé не минé,
На чужині зотнé,
За решіткою зада́вить,
Й хрестá¹) ніхтó не поста́вить
25 І не пом'яне́!

Написано в Петербурзі в цитаделі 30 мая 1847. Друк. у-перве
в „Основі“ 1862, кн. X. стор 5—6.

¹) Прась. І хреста, пніші вид. Й хреста, автогр. М. і Б.
й вас.

Зміст першого тому.

	СТОРОНА
Передмова	V—X
I. Причина.	1—7
II. Катерина	8—29
III. Перебендя.	30—32
IV. Іван Підкова	33—35
V. На незабудь В. І. Штернбергу	35
VI. Вітре буйний	36—37
VII. На вічну пам'ять Котляревському	38—41
VIII. Тополя	42—49
IX. Тарасова ніч	50—56
X. Думи мої, думи мої	57—60
XI. Думка (На що мині чорні брови)	61—62
XII. До Основьяненка	63—66
XIII. Тече вода в синє море	67
XIV. Гайдамаки	68—147
XV. Приписи Шевченка.	148—150
XVI. Передмова	151—153
XVII. Черниця Марьяна.	154—166
XVIII. Утоплена (Баллада)	167—172
XIX. Слѣпая (Поєма)	173—202
XX. Гамалія	203—208
XXI. Тризна	209—223
XXII. Тяжко важко в світі жити	224
XXIII. Розрита могила	225—226
XIV. К. Маркевичу	227
XXV. Чигирин	228—230
XXVI. Сова	231—238
XXVII. Дівочії ночі	239—240
XXVIII. Сон (У всякого своя доля)	241—258
XXIX. Хустина	259—261
XXX. Чого мині тяжко	262
XXXI. Пустка.	263

XXXII. Маленькій Марьяні	264
XXXIII. Н. В. Гоголю	265—266
XXXIV. Не завидуй багатому	267
XXXV. Не жени ся на багатій.	268
XXXVI. Посланіє славному П. І. Шафарикові	269—271
XXXVII. „Єретик“ або „Іван Гус“	272—281
XXXVIII. Невольник (поема)	282—305
XXXIX. Великий Лях (Містерія)	306—323
XL. Суботів	324—325
XLI. Наймичка (поема)	326—344
XLII. Кавказ	345—353
XLIII. І мертвим і живим і неварожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє.	352—360
XLIV. Холодний Яр	361—363
XLV. Псалми Давидові I—CXIX	364—373
XLVI. Минають дні, минають ночі.	374—375
XLVII. Три літа	376—378
XLVIII. Заповіт	379—380
XLIX. Вітер в гаї нагинає	380
L. Лілея (баллада)	381—384
LI. Русалка	385—387
LII. Відьма (поема)	388—413
LIII. Три літа. Передмова до другого видання Кобзаря	414—417
LIV. Ой одна я, одна	418
LV. За байраком байрак.	419—420
LVI. Не кидай матері	421—422
LVII. Міні однаково	423
LVIII. Калина	424—426
LIX. Три шляхи	427—428
LX. Н. І. Костомарову	429
LXI. Вечір.	430
LXII. Не спало ся, а ніч як море	431—433
LXIII. Пустка (Рано в ранці новобранці).	434—435
LXIV. В неволі тяжко, хоча й волі	436
LXV. Чи ми ще зійдемо ся знову	437
LXVI. По над полем іде.	438—439

Ціна 3 корони без оправи.

34.432

1

$\Phi \frac{\text{III}}{\text{III}-379}$

6116

VI.